

B
810.09

★ ★
A. B I R K E R T S

RAINIS
KĀ DOMĀTĀJS

MONOGRAFIJA

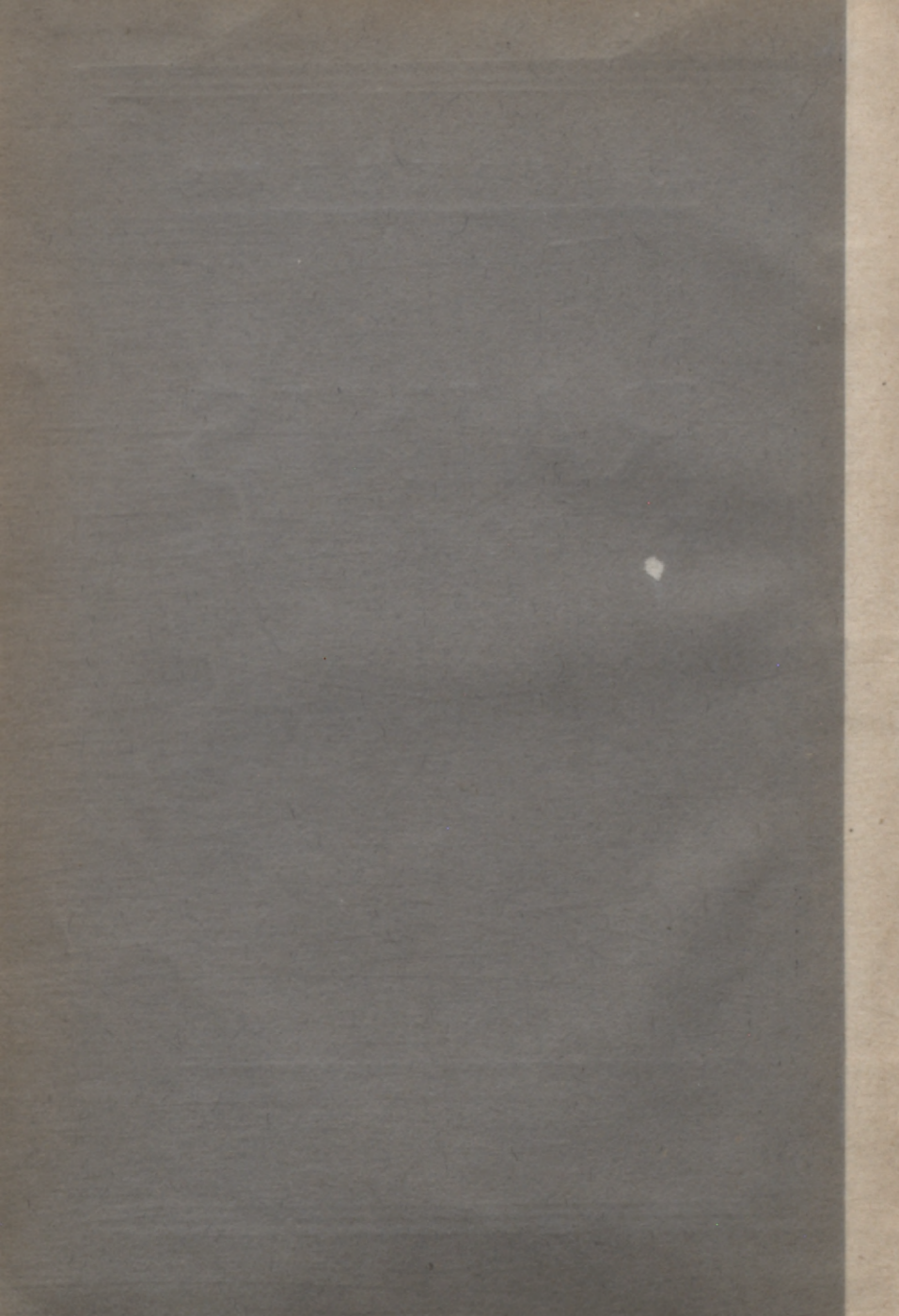
★

1 9 2 5

A. RAŅKA GRĀMATU TIRGOTAVAS APĢĀDĪBĀ
RĪGĀ, KRĪŠJĀŅA BARONA IELĀ 27

★

★

11 B 3

B

810.09

588421

A. Birkerts

Rainis

kā domātājs

Monografija

1925.

A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā
Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 27.

210/09

a

L. V. B.

In. 164882

56

28

60 ✓

Armijas spiestuve, Rīgā, Muižas ielā № 1.

Saturs

Priekšvārds

Raiņa intelektualās tieksmes bērnībā.

Raiņa filosofiskā interese jauneklā gados.

Raiņa filosofiskie raksti redaktora laikā.

Raiņa filosofija vēlākos gados

Daba un dvēsele.

Pasaules pirmelementi.

Kosmoss

Etika.

Audzinašanas ideāls Raiņa dzejā.

Estetika.

Nāve, nemirstība, mūžīgais ritms.

Priekšvārds.

Gandrīz katrs, kas raksta par Raiņa dzeju, atzīmē, ka šī dzeja bagāta nevien emocionālām un estētiskām vērtībām, bet arī filosofiskām. Liekas, filosofiskās vērtības, ar kurām mūsu literatūra nevar sevišķi lepoties, nu būtu pietiekošs iemesls tuvāk pakavēties pie Raiņa filosofijas. Diemžēl, kritiķi un literatūrvēsturnieki no šāda darba ir atturējušies. Liekas, Raiņa dzejas filosofiskajam saturam vajadzētu pievilkt mūsu profesionālos filosofus, bet — arī tie līdz šim bijuši vēl atturīgāki par kritiķiem un literatūras vēsturniekiem. Man liekas, ka klusēšana te nevietā. Runājot par mūsu jaunākās literatūras idejisko pusi, mums katrā ziņā jāapstājas pie Raiņa, jo viņš ir jauna robežlinija mūsu literatūras idejiskā pasaulē. Rainis ir pirmais pilnīgi laicīgs domātājs starp mūsu dzejniekiem. Bet lekcijā: «Filosofiskais elements latviešu jaunākā literatūrā: kā jaunas filosofiskās vērtības mūsu gara dzīvē vispār.

Raiņa filosofiskās domas nav izteiktas kautkur vienkop, bet izkaisītas pa daudziem un dažādiem viņa darbiem, it īpaši dzejas darbiem. Runājot par Raiņa dzeju, man laiku pa laikam nācies raksturot starp citu arī šīs dzejas filosofisko pusi. Pirmo reizi man nācās īsumā raksturot Raiņa filosofiskās idejas 1910. gadā Latv. Izgl. Biedrībā turētā publiskā lekcijā: «Filosofiskais elements latviešu jaunākā literatūrā», pēc tam 1911. gadā Ed. Veidenbauma vakarā, salīdzinot abus dzejniekus kā domātājus (lekcijā Pal. Biedrībā «Latvija»), 1916. gadā Maskavā, kādā «Kultūras biroja» sarīkotā literariskā vakarā, 1917. gadā Raiņa filosofiskās idejas pa daļai apskatītas rakstā «Audzināšanas ideāls Raiņa dzejā» (žurnālā «Latvijas Skola», un 1920. gadā mazs Raiņa filosofijas raksturojums iespiests manā monografijā par Raini.

Šīs izkaisītās piezīmes un domas tagad nu te sakopojū un nododu atklātībai, tikai mazliet citādā

veidā, tās pārgrupēdams un papildinādams ar materialiem no Raiņa jaunākā laika rakstiem. Ar šo savu sacerējumu, protams, es nedomāju sniegt kautko izsmelošu, bet vairāk gan tikai īsu nepieciešamu mēģinājumu iespieties Raiņa filosofijā, lai pamudinātu pētīt un mācīties saprast Raiņi arī no šīs puses: kā domātāju.

Raiņa intelektualās tieksmes bērnībā.

Diezgan parasta patiesība ir tā, ka par dzejnieku nevar izmācīties, bet ka dzejniekam jābūt dzimušam. To pašu var teikt par domātāju, filosofu. Kam nebūs iedzīmtas filosofiskās domāšanas spējas, tas par domātāju nekad nepaliks, vismaz par radošu domātāju nē. Un kā šini ziņā ir ar Raiņi? Viņa vecāki pēc savas garīgās strukturas zināmā mērā atgādina Ģētes vecākus: tēvs intelekta cilvēks, skeptiskas dabas, kritisks gars, māte — gudra sieviete, bet reizē ar to dziļi-jūtīga, dzejiska dvēsele.

Šim spējām vajadzēja pārraidīties uz dēlu, un tas ir arī noticis. Mēs zinām, ka Rainis ir nevien spēcīgs jūtu, bet arī liels prāta cilvēks.

Uzmeklēsim kādus raksturīgus momentus no viņa intelektualās dzīves bērnībā, lai redzētu viņa domātāja talanta psiholoģiskos pamatus, jo bērns taču rāda, kāds vīram būs tikums — kā sakāms vārds māca.

Vispirms mums jāpakavējas pie kādas traģiskās epizodes, ko dzejnieks pārdzīvojis, būdams 7 vai 8 gadu vecs zēns. Tas ir konflikts ar viņa vecāko māsu, kas viņam bijusi pirmā skolotāja un arī pa daļai audzinātāja. Šo epizodi dzejnieks vēlāk attēlojis skicē «Spītnieks» un tur attēlotie fakti — kā viņš pats man izteicies — saietas ar īstenību.

Kāds nedarbis iemetis akmeni logā, un šo vāinu māsa uzkrāuj Džekiņam — kā dzejnieks sevi tēlojumā sauc. Varbūt dažam bērnam šāds pārmetums nebūtu nekas vai, kā saka, pa vienu ausi iekšā, pa otru ārā. Ne tā Džekiņam.

«Bet puika, sakņupis gultiņā» — tā lasām tēlojumā — «tumšā kambarī, cieš pirmās lielās sāpes savā dzīvē — savā mūžiņā, kuņš tam izliekas tik garš, jo viņš jau tik daudz, daudz piedzīvojis — bērnības gados taču visvairāk piedzīvojam, —

viņš nekad nav teicis neko citādi, nekā viņš to redzējis un jutis. Viņš vēl līdz šim nav īsti sapratis, kādēļ un kā var ko citādi teikt, nekā to zina. Vārdu «melot» viņš saprot tikai kā vārdu, ar kuŗu soda un sāpina. Viņš nesajēdz, kā viņa apgalvojumam var neticēt, ka viņu var saukt par ļaunu, kad viņš ļauna nav darījis un taču skaidri teicis, ka nav darījis. — Tas ir sods un netaisns sods, — viņš to sajūt ar visu savas neapzinātās tiklības sparību.»*)

Šis mazais tēlojums mums atklāj daudz ko: te redzam mazā zēnā patiesības mīlestību, skaidro dvēseli, kuŗā dzīve sāk rakstīt savus raibos rakstus. Te redzam arī, kā Raiņis šajos agrajos bērnības gados intuitīvi jau uztver dzīves pretrunas. Te parādās arī viņa etiskais raksturs un problematiskā daba. Cits bērns, varbūt, te nejustu nekādu problēmu, bet Raiņis jūt. Viņš sajūt, ka viņam nodarīta netaisnība. Te nu viņš mācās pazīt arī mīlestības un nemīlestības lomu.

«Puika nespēj sev izskaidrot šo netaisnību» — lasām tēlojumā — «viņš jūt, ka viņu vairs nemīlo un savās bēdās nezina gala; visu dzīvi līdz šim viņš jau saprata tikai mīlestībā, kuŗa viņam izpildīja arī trūkstošās brīvības vietu.»

Atkal problēmi: mīlestības trūkums, brīvības trūkums. Ievērojot to, cik svarīgu vietu mīlestība un brīvība ieņem Raiņa dzejas un domu pasaulē, jānāk pie slēdziena, ka interese par šiem faktoriem ir modusies jau bērnībā. Zēns mēģina tuvoties mā-sai, lai izlīdzinātu konfliktu. Bet tas neizdodas.

«Un lēni, kā nācis, puika aizzogas atkal pro-jām uz guļamo istabu; viņš redz, ka nepielūgs mā-su. — Bērni nav vēl caur melošanu samaitājuši savu apsvēršanas spēju: kad pierod faktus nepareizi tēlot, pierod beigās arī viņus nepareizi redzēt un apsvērt. — Džekiņš nu vēl sapīgāk nomana savu nelaimi, kuŗa viņam liekas bezgala dziļa un draudoša.

*) Spītnieks. Skice no Raiņa. «Mājas Viesa Mēneš-raksts», 1900. Nr. 10.

Viņš pirmo reiz jūt, ka ir viens visā pasaulē.» Atkal problems: vientulība. Vai šīs vientulības jūtas neiet pāri Raiņa bērnības robežām? Ja gan. Raiņa dzejā un filosofijā bieži vien atdušamies uz viņa vientulības problemu.

Mēs nonākam pie interesanta momenta, kas liecina, ka mazā zēna emocionalajā domāšanā met dzirkstis kritiskais prāts.

«Nu viss pagalam!» — raksta Rainis savā skicē — «Bet vajaga, vajaga glābties! Ko lai dara, kā māsiņa būtu atkal mīļa? Es viņai teicu, ka nedarīju, bet viņa nesaprot; — lielie tik maz saprot mazos. — Viņš nespēj skaidri domāt, bet tumši jūt, ka jau sen, un jo tālāk, jo vairāk viņš nespēj izteikt un darīt saprotamu lielajiem to, kas viņam pašam liekas tik gaišs. Viņš maz pa mazam pārstājis lielajiem stāstīt savus novērojumus, bēdas un sajūsminājumus. — Jo gaišāka, smalkāka un vārīgāka kāda dvēseles kustība, jo mazāk to saprot, par puiku smejas un rāj viņu par tādām blēņām. — Bet viņš ir lepns, un tā viņš pierod labāk nestāstīt par sevi neka, kaut viņam tik bēdīgi ap sirdi un viņš ir viens. Māsiņai viņš vēl varēja dažu ko stāstīt; bet ka ir tik brīnumjauki pa saulīti apkārt skraidīt, to viņš vairs nesaka, jo to sauc «apkārt daudzities». — Viņš arī nedrīkst teikt, ka nav iesviedis logā. Viņa domas jāucas, viņš smagi nojauš kaut ko nejauki nelogisku: viņam dara varu, un viņš tiek spiests pats darīt varu un teikt ko pretdabisku, neesošu. Bet viņu sapratis, ja viņš teiks, ka iesviedis logā, un turēs atkal mīļu. Vajaga to darīt. Viņam reizē salst un kaist. Viņam liekas, ka viņš it nekā vairs nesaļēgtu. Viss, ko viņš līdz tam domājis un jutis, izirst vējā; viņā nostiprinājas pārliecība, kuŗā ar varu iedzīts, ka jāsaka tikai tas, kas nav, un viss būs labi.»

Šajā tēlojumā redzam ļoti interesantu psiholoģiju: spilgti zemapzinīgo faktoru («nespēj to skaidri domāt, bet tumši viņš jūt»), sevī noslēgšanos, saules mīlestību, nelogiska stāvokļa jūtas, pārestības

jūtas. Bez tam, te noteikti redzam vērtējošo domu: zēns apsver savu stāvokli, apsver ko darīt un kas ir labi, kas ļauni.

Negribēdams nest nepatiesu apvainojumu, viņš atzīstas, ka izdarījis šo nedarbu. Iznākums ir pārsteidzošs. Māsa priecīga, ka viņš atzinies noziegumā un ir laipna, mīla pret zēnu. Bet zēna psihe nu tā noskaņojas, ka viņš tādu izturēšanos nepanes.

«Tikko viņa uzliek roku uz izpūrušo galviņu, puika, kā aizkurts, metas projām. — Māsa pārsteigta, bet tad apmierinājas: «puikam kauns, ka tik ilgi liedzies; spītnieks jau ir; dusmojas, ka piespieda atzīties nedarbos. — Cilvēks t a č u ļ a u n s n o s ā k u m a.»

Un Džekiņš noglabājies šķūnī, ieracies pērnajā sienā, tup sausām, iekarsušām acīm un trīs no uzbudinājuma, līdz nervi sāk pagurt un viņš aizmieg; pus pa miegam mazā rociņa kustas un glauda svārciņus. — Puika pārdzīvojis dzīves laikmetu, kā tāds, kam pirmā mīlestība nīkusi vai kam pirmais lielais darbs izšķīdis zem rokām. — Sāpes un žēlums ar sevi lēni nogrimst dvēseles dziļumos, un uz augšu paceļas kāds svešs rūgtums pret nežēlīgo varu — taedium vitae, dzīves riebums —»

Atkal problēmī: melu smagums, sāpes un žēlums ar sevi, rūgtums pret nežēlīgo varu, dzīves riebums, psihiska metamorfoza.

Bet tas nav vēl viss.

«Ne velti cēlās rūgtums;» — lasām tālāk tēlojumā — «jaunās domas un jūtas neapzinīgi darbojas tālāk. To pašu dienu, pavakarē, kad neviena nebija iekšā, Džekiņš, kā kaķis, pielida mājai klāt un iemeta akmeni logā, ka rūte noštinkšķēja vien. —

Uzvaras prieks, lielas bailes un neapprakstāma, lepna spītība pret pašu likteni, kuŗa visu nīknumu viņš nu izaicinājis uz cīņu, piepilda mazo sirdi. — Viss ir sabrucis, visa dzīve sajaukta — lai tad arī nāk pār viņu visas briesmas uz reizi, lai sadragā viņu un nogrūž to ļauno un prāsto bērnu pulkā, kuŗus katrs sit un peļ! pie tiem ielas dubļiem!»

Šajā tēlojumā ir runa gandrīz vienīgi par jūtām vai emocijām. Bet reizē ar to strādā arī domāšana un nonāk pie traģiskiem slēdzieniem: viss sabrucis, visa dzīve sajaukta, lai soda viņu, lai piedzina launiem bērniem, liktenis ir pret viņu.

Zēns nu ar nolūku gaida, kas notiks.»

«Trīsošā uzbudinājumā, zibošām spītīgām acīm» — saka dzejnieks — «viņš gaida, kad briesmas piepeši uzbruks. Māsa pret viņu sevišķi laipna, bet pag', drīz atklās viņa pārdrošo darbu, — un nu tad, tad — —! Pie vakariņām Anniņa mājnikiem arī tiešām ieminas par logu izsišanu — un Džekiņš sarkst un bālst, gatavs uz nedzirdētu varonību, kāda sastopama tikai aiz lielā vītola žoga saņemt, ne acu nepamirkšķinot, likteņa dragājošo spērienu. Anniņa runā par divām rūtīm, saka, ka kalpu bērni izdauzījuši abas, par Džekiņa atzišanos un lielo noziegumu — ne vārda! Viņš apjūk gluži.

Neskaidri viņš mana, ka Anniņa saudzēdama neteic par atzišanos; visas viņa domas aizņemtas no viena vienīga neizprotama pārsteiguma: viņa īsto lielo noziegumu neviens nav ievērojis, visas, tik varonīgi gaidītās briesmas izgaisušas piepeši, kā spoki, sveci iededzinot, it kā patiesības nemaz nebūtu bijušas! Ko viņš nav darījis, tas priekš Anniņas ir darīts, un ko viņš tiešām darījis, tas nav. — Pasaule viņam galīgi sadalās divās daļās; brīnīdamies un nesaprasdams, bet gaiši nojēgdams savu labumu, puika sāk dzīvot abās; pāreja jau tik viegla. — Tā Džekiņš tika gudrs . . . bet visa gudriba nekā nelīdzēja, — dvēselē plisums palika —»*)

Kā redzams, līdz ar sarežģīto jūtu darbību, zēnā norisinās arī intensīva domu darbība, kaut arī lielāko tiesu intuītīvi, bet tomēr kritizējoši; analizējoši, ļoti asi un oriģinali. Te skaidri redzama viņa smalkā, jūtīgā psiche, problematiskā daba, tiekšme parādības sīki analizēt un taisīt vispārinošus slēdzienus. Cits bērns Džekiņa vietā nebūtu šādas sa-

*) Turpat.

režģītas jūtas pārdzīvojis, nebūtu nonācis šādu sarežģītu problēmu priekšā. Rainis pats savā tēlojumā kādā vietā nosauc mazo Džekiņu par «mazu psihologu». Domāju, ar tādu pat tiesību varam viņu nosaukt par mazu filosofu, jo jautājumi, ko viņš uzvanda un savā gaŗā uztver, problēmi, par kuriem domā un gudro, ir dziļāka rakstura nekā ikdienišķā uztvērumā, te redzams nākamais domātājs, te redzami arī daži viņa filosofijas pamatelementi.

Raiņa intelektuālās tieksmes bērnībā raksturo vēl citi fakti. Tā, piem. Grīvas skolā ejot, viņš piedalās dabas zinātniskās ekskursijās, un tās viņam patīk. Kamdēļ? Tamdēļ, ka te viņam izdevība dabu sistemātiski vērot. Tas ir raksturīgs vilciens Raiņa domāšanā. Sistematizēšanas tieksme ir zinātniskas un filosofiskas domāšanas iezīme. Ne par velti filosofi taču būvē savas slavenās sistēmas! Tam ir savs psiholoģisks pamats.

Berkenhegenes muižā dzīvodams ēkas bēniņos Rainis, bērns būdams, atrod no 18. gadu simtēņa vecas vācu grāmatas, kuŗas lasa ar lielu kāri. Starp tām ir arī dažas filosofiska rakstura: Cimmermaņa «Die Einsamkeit», laikraksts «Genius der Zeit», Hufelanda «Makrobiotik» (par cilvēka mūŗa pagarināšanu), Batteux «Geschichte der Philosophie».

Kādus iespaidus, ierosinājumus un kādas paliekamas vērtības Rainis guvis no šiem filosofiskajiem rakstniekiem, nav zināms. Man nav arī izdevies dabūt minētos darbus un iepazīties ar viņu saturu, izņemot Hufelandu. Tā ir maza grāmatiņa: «Lebensregeln. Eine Makrobiotik in Merkversen», rakstīta dzejā. Kā jau pats grāmatiņas nosaukums rāda, te ir runa par to, kā prātīgi iekārtot dzīvi, kā ēst, gulēt, staigāt, mīlēt, laulībā doties u. t. t. Viss tas saņemts īsi: uz 8 lapas pusēm. Dzejojums didaktiskā rakstura, vietām pat tiri praktiska, bet pagādās arī pa kādam it interesantam pantam, no kuŗiem mazais zēns varbūt guvis vienu otru ierosinājumu. Atzīmēŗu te pāris iesākuma pantus:

Willst leben froh und in die Läng,
Leb in der Jugend hart und streng,
Geniesse Alles, doch mit Mass,
Und was dir schlecht bekommt, das lass.

Das Heute ist ein eigen Ding,
Das ganze Leben in einem Ring,
Die Gegenwart, Vergangenheit,
Und selbst der Keim der künftigen Zeit.*)

*) Tulkojumā tas būtu:

Ja gribi dzīvot jautri un ilgi, tad dzīvo jaunībā cieti un stingri, baudi visu, tikai ar mēru, un kas tev par ļaunu, to atmet.

Šodiena ir savāda lieta, visa dzīve ir vienā rīņķī, tagadne, pagātne un pat nākamā laika dīgļi.

Raiņa filosofiskā interese jauneklā gados.

Raiņa filosofiskā interese un doma kļūst redzamas jau jauneklā gados. Vispirms jāaizrāda uz Raiņa tuvākiem draugiem un garīgām interesēm ģimnazista laikā. Tie ir ģimnazists, leišu bajāra dēls, Darāškevičs un Andrējs Dīriķis. Darāškevičs — pēc Raiņa paša raksturojuma — ir sevī noslēdzies raksturs, reliģisks domātājs, dziļš kā cilvēks. Vēlāk viņš ir ievērojams psihiatrs (tagad miris). Raksturīgi nu priekš Raiņa, ka garīgās intereses saista viņu ar šo cilvēku. Raksturīga ir arī draudzība ar Dīriķi, kurš ar nopietnu skatienu lūkojās sadzīves problēmos. Sadzīves iekārtas kritika un domas par šīs iekārtas pārveidošanu, par labākām socialās un politiskās iekārtas formām patiesībā ir socialā filosofija, kaut arī tikai galvenos vilcienos, galvenās līnijās.

Šo filosofisko interešu lomu Raiņa gara pasaulē mēs redzam no viņa tā laika dzejas. Tani laikā radušies piem. Gētes dzejoļa tulkojums «Cilvēku jūtas» un oriģināli: «Smadzenes saēstas sūrstošu šaubu», «Agri no rīta» un «Viņš to zināja».

Cilvēku jūtas.

(Gētes.)

Ak jūs dievi, lielie dievi
Augšā plašās debess telpās!
Dotu jūs mums zemes virsū
Labu prātu, stingru drosmi:
Ak mēs atstātu jums, dievi,
Jūsu plašās debess telpas.

Šī dzejoļa izvēle vien jau liecina, ka Raini ģimnazijas laikā nodarbinājuši filosofiski jautājumi. Pirmajā acumirkli šis dzejolis liekas tīri reliģisks. Bet ieskatoties tuvāk, redzam, ka tā nav. Ar reliģisko te jaucas filosofiskais, jo domas par cilvēku

labu prātu un stingru drosmi, kas pārvērstu zemes virsu tā, ka cilvēki ar vieglu sirdi varētu atstāt dieviem viņu plašās debess telpas, ir filosofiskas domas.

Bet piegriezīsimies Raiņa oriģināliem:

Agri no rīta.

Agri no rīta
Gul manā priekšā
Pilsēta, grimusi
Dubļos un tvaikos.

Riebjas man nokāpt
Pilsētā lejā:
Gremdēties pilsētas
Dubļos un tvaikos.

Sestajā stāvā
Brīvs sevi jūtos,
Bez gala debesis
Dvēselei vaļā.

Dvēsele debesis
Nepiekūst lidot,
Līdz agrā rītā
Miesas to atsauc,

Miesas to atsauc:
Pilsētā jākāpj,
Gremdēties pilsētas
Dubļos un tvaikos.

Miesas grib azaida,
Miesas grib svārku,
Līdz grimst dvēsele
Dubļos un tvaikos.

Pirmajā acumirkli izliekas, ka mūsu priekšā ir dzejolis, kurā tēlota vienkārša ikdienišķa noskaņa: dzejnieks sācis fantazēt un nepatīk viņam, ka dienas

praktiskie pienākumi atrauj viņu no sapņošanas. Bet reizē ar to te parādās Raiņa dzejas īpatnība: izteikt daudz ko vairāk nekā parasti liekas. Šajā dzejoli nešaubāmi notēlojies filosofisks uzskats par dvēseles un miesas savstarpējām attiecībām. Kāpēc dvēsele nav brīva savā lidojumā? Atbilde vienkārša: «Miesas to atsauc, miesas grib azaida, grib svārkus.» Bet arī šī interpretācija neizsmel visu dzejoļa saturu. Te ietverta vēl zināma sociāla filosofija: lai arī tu kā gribētu būt brīvs un neatkarīgs savā dvēselē, savā garā, dzīvē — realā, praktiskā dzīvē tevi piespiež iet dubļainas darba gaitas.

Lai uzrakstītu šādu dzejoli, Rainim jau tanī laikā vajadzēja būt daudz pārdzīvojušam un katrā ziņā arī orientētam psiholoģijas, filosofijas un sadzīves jautājumos. Bez tam pielaižama arī filosofiska intuīcija: dzejnieks, intuitīvi notēlojis to, ko, varbūt, nav vēl skaidri apzinājies un skatījis domās, jēdzieniski, kaut gan tēlojuma loģikas skaidrās līnijas neatļauj šaubīties par jaunā dzejnieka skaidro filosofisko domu.

Reizēm Rainis pārdzīvojis nopietnas iekšējās intelektuālas cīņas.

Šādas cīņas notēlojušās dzejoli, kas parādījās klajā 1897. gadā kā motto kādai nodaļai Aspazijas «Sarkanajās puķēs»:

Sirds manim saēsta
 Sūrstošu šaubu,
 Smadzenes sajauktas
 Drūzmošu domu.
 Izmisis tveru
 Glābiņa spieki,
 Glābiņa spieķis
 Lūzt manās rokās.

Te ir runa par šaubām un par domām, kas drūzmējas un jaucas smadzenēs. Šaubas? Tās taču norāda uz skepticismu Raiņa domāšanā. Zīme, ka Rainis stāvējis īstenībai pretī toreiz kā skeptiķis. Iekšējā cīņa viņu noved līdz izmisumam. Kas devis iemeslu šādai cīņai — nezinām. Tik varam vē-

rot, ka šī cīņa ir ilga un neatlaidīga, kā to liecina tik jūtekliski tautstāmi tēlotais dvēseles stāvoklis: sirds saēsta sūrstošu šaubu. Tas ir dziļi ejošs, kremtošs, ilgstošs, permamenti mocošs skepticisms.

Kāds nopietns sadzīves vērotājs bijis Rainis jau ģimnazista gados, rāda novelistiskais dzejolis par kāda nabaga darba vīra nāvi.

Viņš to zināja.

Viņš to zināja
Visu to laiku,
Kopš viņu sērga
Iesāka kratīt;

Viņš visu redzēja,
Sen jau zināja:
Viņam bij jāmirst
Šinī sērgā . . .

Viņš visu redzēja,
Viņš visu saprata:
Kas bija bijis,
Kam bija jānāk . . .

— — — — —
— — — — —
Ap viņa gultu
Stāvēja bērniņi
Mirkušām piedurknēm,
Šņukstošiem deguniem;

Sausām acīm
Drebošām rokām
Sieva tam pasniedza
Pēdējo malku . . .

Viņš visu redzēja
Gaiši kā dienā,
Kas viņa mīļajiem
Dzīvē bij gaidāms;

Visa viņa dzīve
Līdz sirmiem matiem,
Bijusi sviedros,
Bijusi velta — —

— — — — —
— — — — —
Viņš visu redzēja
Un tad mira,
Zobus iekodis
Pagalvja salmos—

Skaidra apziņa
Palika viņam
Līdz pat pēdējām
Acumirklim.

Kā redzams no tēlojuma, tā nav tikai vienkārša žanra glezna, bet analitiķa grieziens sadzīves organismā, lai parādītu tur un dziedētu čūlājošās sociālās vātis. Bez nopietna domātāja skata šāds tēlojums nav uzrakstāms, sevišķi skolas gados nē.

Studenta gados Rainim citreizējās Krievijas rezidencē un zinātnes centrā atvērās bagāti garīgās kultūras avoti. Smeldams no šiem avotiem visdažādākās vērtības, viņš smēl arī filosofiskās. Viņa stūdiņu priekšmets, jurisprudences, ir tieši sabiedrības priekšmets, kuram ir arī sava filosofija un filosofijas vēsture.

Tiesību filosofijas vēsturi Rainis universitatē klausās pie jauna docenta un vēlāk slavenā profesora N. M. Korkunova. Domājams, ka Korkunova lasītais kurss ir tas pats, kāds vēlāk iznāca viņa grāmatā «История философии права» Man patlaban priekšā ir šis grāmatas piektais izdevums no 1908. gada ar atzīmējumu, ka tas iznācis bez pārmaiņām. Jādomā, ka tas kurss, ko klausījās Rainis, nebūs daudz citādāks, kā šis. Bet ja tā, tad jāatzīst, ka Rainis ir klausījies ļoti interesantu un satura bagātu tiesību filosofijas kursu, kurā tiesību filosofija vesta sakarā ar katra laikmeta iespaidi-

gākiem vispārējās filosofijas virzieniem, sākot ar Grieķiju un beidzot ar Kantu, Hegeli, Kontu un jaunākiem filosofiem.

Bez šī obligatoriskā priekšmeta, kuŗu Rainis klausījies ar lielu mīlestību, viņš apmeklē arī neobligatoriskas lekcijas, kur klausās priekšmetus, kam sakars ar filosofiju. Tās ir tagad pasaulslavenā psihologa Bechtereva lekcijas par psihiatriju un spiritismu. Ko Rainis tur guvis, mums nav zināms, bet raksturīga jau pati par sevi šī orientēšanās psiholoģijas laukā: psiholoģija pasargā no nevajadzīgām spekulācijām gara zinātnēs.

Kādā no Raiņa pašatzinumiem par lasīšanu ģimnāzista gados, atrodam šādu zīmīgu vietu: «— tas bij kā liels izsalkums, kuŗš neapmierinājās arī vēl ar daiļliteratūru, bet augstskolas gados un pēc tam ķēra arī pēc visādām zinātnēm: sevišķi filoloģijas, vēstures, sabiedriskās un filosofiskās daļas no dabas zinātnēm.»*)

Zinātnes, kā zināms, piegādā būvmateriālu filosofiskām sistemām un filosofiskam pasaules uzskatam. Tamdēļ no liela svāra mums redzēt tās zinātnes, no kuŗām Rainis smēlies zināšanas. Tās ir jurisprudences, filoloģija, vēsture, psiholoģija, dabas zinātnes un etnogrāfija. Tas ir tas pamats, uz kuŗa paceļas Raiņa pasaules uzskata ēka.

No Raiņa pašatzinuma redzam arī, ka viņu interesējusi dabas zinātņu filosofiskā daļa. Te nu būtu ļoti no svāra zināt, kādi problēmi sevišķi viņu nodarbinājuši un kādus autorus viņš lasījis. Diemžēl, par to nekā nezinām. Bet viņa filosofiskos centienus vispārējos vilcienos raksturo atzīmētās filosofiskās disciplīnas: tiesību filosofija, kuŗā indirekti ietverta arī filosofijas vēsture, un dabas zinātņu filosofija.

Par sevi saprotams, ka Raiņa pasaules uzskats un filosofija nevarēja palikt bez iespaida uz

*) A. Birkerts. Raiņa biogrāfija kopotos rakstos «Dzīve un darbi» I. 1925. 38. lap. p.

viņa dzeju. Par nožēlošanu, no viņa tā laika dzejas mums ir pieejami tikai daži tulkojumi, kas tagad nākuši klajā viņa tulkojumu antoloģijā «Nemierīga sirds» (1921.) Tie ir šādi: grieķu dzejnieka Alkaja «Cīņa», Džuzepes Džusti «Ticības apliecība», arābu Taabata Šarrans no Femas «Atriebe», vācu O. E. Hartlebena «Par Bālu Bābelē» un Konradija «Zemes vientulība».

Pirmie četri dzejoļi ir etiska satura, pēdējais dabaszinātniski-filosofisks. Alkaja dzejolis cildina drosmi cīņā, Džusti satiriski nosoda kalpošanu zelta teļam un karjerismu, Šarrans tēlo atriebšanos par nodarītu netaisnību, Hartlebena — priesteru blēdības pie upurēšanas elka dievam Bālam Bābelē. Šie etiskie uzskati ietilpināmi arī Raiņa uzskatos, jo citādi viņš nebūtu šos dzejoļus tulkojis. Un tā kā etika ir daļa no filosofijas, tad šie uzskati ir arī viena sastāvdaļa no Raiņa filosofiskās pārlicības. Zīmīgākais no visiem ir Konradija dzejolis «Zemes vientulība». Raksturīgi, ka Rainis tulkojis Hartlebena un Konradija dzejoļus. Abi šie autori tanī laikā tikko sāka savu literārisko karjeru. Un ja Rainis tulkojis viņu dzejas, tad tā ir zīme, ka viņš vēlīgi sekojis tekošai vācu literatūrai.

Konradijs ir mazturīgu vecāku bērns, ar lielām grūtībām izlauzis ceļu uz augstāko izglītību, stūdējis filosofiju, tautsaimniecību, vācu literatūru, problematisks raksturs, ugunīga daba, apdāvināts dzejnieks, uz kuŗu laika biedri lika cerības, kā uz jaunās 80. gadu paaudzes centienu galveno izteicēju un kuŗa darbos, sevišķi lirikā, arī ieskanas daļa pavisam jauna oriģināla skaņa, bet, diemžēl, palicis pusceļā, jo mira nepilnus 30 gadus vecs. Un, lūk, Rainis tulko vienu no šī dzejnieka darbiem:

Zemes vientulība.

(Konradija.)

Mēs esam vientuļi —
Bezgala vientuļi!
Brāļi! Mani brāļi!

Vai jūs jau nojautāt reiz,
Cik ļoti mēs vientuļi esam?

*

Mēs ritam un ritam
Šauros aplokos,
Un kaut mēs ar' taustām, —
Ar kladzošiem gara pirkstiem taustām
Pie visuma vārtiem:
No mūsu citsauļu kaimiņiem
Mūs nejūt neviens, mūs nejūt neviens . . .

*

Tie lokos klaido —
Un kaut mēs ar sapņojam,
Ka debesīs notal
Kopīga nojauta
Spārnota laižas —
Pa staru tiltiem;
No zvaigznes uz zvaigzni
Apziņu nes
Un vilina kaisli
Dziļumus vandot,
Lai dzirdētu vēsti:

*

Brāļi, mani brāļi!
Tas ir tikai sapnis,
Neviens no tiem spīdekļiem,
Tām spīdekļu miriadām,
Ko dzemdē mūsu acs,
Nedzird šo sapņu
Švikstošos spārnus . . .
Tie visi tik akli . . .
Tie visi tik kurli . . .
Un tas, kas tos vada,
Pirmatnē dzimušais gars,
Tiem dzīvību deva —
Bet dzīvība irā gals . . .
Un nāve ir meistars,
Kas pīšļus sēj un pīšļus plauj,
Un pāri mums visiem,

Kas no cilvēkiem dzimuši,
Ciprešu sēru zari
Zemu liecas! . . .

*

Un mēs sēras nesam . . .
Mēs sēras nesam,
Jo debesis ir tukšas,
Kaut tās arī vizo . . .

*

Lai mīlam viens otru, mani brāji,
Jo mēs vientuļi esam . . .

*

Jau vizo debesis,
Un viņu vizma
Mums visu dvēseli aizrauj;
Un viņa augšup mūs ceļ
Zemes zemībai pāri,
Pāri dzīves aizai . . .
Bet mēs mirstami esam.

*

Tādēļ lai mājup,
Mani brāļi, ejam,
Un lai mīlam viens otru
Ar skaidrotiem prātiem . . .
Jo mēs vientuļi esam . . .*)

Līdz ar vācu dzejnieku Rainis te met filosofisku skatu pasaules telpā, visumā, un prāto, vai debess spīdekļi apdzīvoti vai nē, un nāk pie pesimistiska slēdziena, ka mūs tur neviens nedzird, ka esam vientuļi pasaules telpā; šī traģiskā vientulības apziņa lai noder par ciešāku saiti pašiem savā starpā, lai mīlam viens otru. Galvenajā saturā iemistrotas ir arī atsevišķas filosofiskas domas par pirmatnē dzimušo garu, par dzīvību un nāvi . . .

Raiņa pasaules uzskata zīmējumā jāievelk vēl dažas līnijas no viņa kultūras filosofijas. Ar rakstu krājumu «Mazie dunduri» Rainis nostājās opo-

*) J. Rainis. Nemierīga sirds. 90., 91. l. p.

zīcijā toreiz valdošiem kultūras centieniem. Bet kādi tad viņam pašam bij ideāli, kurus viņš būtu varējis likt tautisko centienu vietā? Par to atrodam dažu ziņu viņa biogrāfijā. Tā attiecībā uz «Mazajiem Dundurjiem» dzejnieks paskaidro, ka viņam bijis nolūks:

1. uzsvērt principu par labu demokrātijai pret pretējām strāvām, kurās jau toreiz parādījās latvju dzīvē un

2. dibināt šo demokrātismu uz pašas tautas garīgo dzīvi, kas parādās viņas gara mantās, ar ko tad arī izskaidrojas šo gara mantu krāšana un uzskats, ka tautas zemākie slāņi ir tie, kas nes šo dzīvi. Tautas dziesmās viscaur notēlojies demokrātisms.*)

Rainis tanī laikā arī nopietni sekojis mazo tautu liktenim. Tas redzams, piem. no viņa intereses par mazo tautu literatūru, par viņu brīvības un pašnoteikšanās centieniem. Tā 1887. gadā Rainis ievieto «Dienas Lapā» (Nr. 230.) rakstu «Irīja un Gladstons», kurā starp citu izsaka šādas interesantas domas: «Katrai tautai, kas spēj uzturēt sevi pašuzturēšanās cīņā, ir tiesība uz pašvaldību.»

Šīs domas, kā tagad zināms, ieņem ievērojamu vietu Raiņa kultūras filosofijā līdz pat pēdējam lalkam.

*) J. Rainis, Dzīve un darbi. I. Biogrāfija 57. u. 58. l. p.

Raiņa filosofiskie uzskati redaktora laikā.

Kā dzeja ir atkarīga nevien no dzejnieka individualitātes, bet arī no dzejnieka attīstības ceļiem un no kultūrelās un politiskās apkārtnes, kurā dzejnieks dzīvo un darbojas, tāpat filosofija. Aizrādišu te tikai uz dažiem piemēriem no mūsu pašu filosofiskās pagātnes. Kaspars Biezbārdis, dz. 1806. g., audzis teologa ģimenē, studējis 1823.—1828. teoloģiju, 60. un 70. gados laidis klajā virkni filosofisku rakstu, kurus popularizē Kanta un Hegela idejas, apkaro dabas filosofiju, kurā «savu galvu pacēlusī un māca ticību bez Dievības».*) Biezbārža stūdiņu laikā Vācijā uz garīgo kulturu darija lielu iespaidu Hegela idealistiskā filosofija, kurā drīz vien pārsviedās uz Krieviju un arī pie mums. Bet tad Vakareiropā 50. un 60. gados nāk spēcīgs dabas zinātņu uzplaukums un līdz ar to arī uzplaukst dabas filosofija: pozitīvisms, materialisms, evolucionisms. Šie virzieni dara iespaidu nevien uz Vakareiropas gara pasauli, bet arī uz Krievijas un mūsējo. Biezbārdis ieņem pret viņiem stāvokli idealistiski-teoloģiskā garā, t. i. sakarā ar savu pasaules uzskatu.

Biezbārdis dzīvo tautisko centienu atmodas laikā un ir viens no pirmajiem jaunlatviešiem, sparīgs cīnītājs.

Ass kritisks gars ir Ed. Veidenbaums (1867.—1892.). Viņš sāpīgi, traģiskā cīņā ar sevi un apkārtni meklē dzīves mērķi. Tautiskā strāva apsikusi, tā viņu neaizrauj. Personīgā dzīvē šaurība un trūkums. Sadzīvē vienā pusē zināma labklājība un omulība, otrā — kalpojošā tauta. Viņš redz sadzīvē plaīsu, netaisnību, dažādus trūkumus; kritizē un nosoda tos, tiesādams līdz ar to visu sadzīves kārtību. Bet kur ir ceļš uz labāku iekārtu? Tā viņš neredz.

*)Materialisms un Spiritualisms. «Pasaule un Daba», 1875., Nr. 6.

Viņa gnoseoloģijā gan gaviļējošs kriticisms («Bet kam asajā gaisma spīd, Prāts kam visapkārt skatīt spiež tāli, Zemē no debesīm dievi krīt, Putekļos izirst ideāli!»), gan rezignējoša metafizika:

Daudz varam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei,

Tomēr pie gala nekad netiksim, tici man, draugs.
Skaidrību mirstīgam prātam ir slēpusi augstāka vara

Cerēt un minēt var daudz, saprast un zināt — neko.»

Asā lieliskā kontrastā ar 80. gadu omulību tautiskajos centienos nostājās viņa pesimisms, jaukdamies un krustodamies ar apžīlbinoši-gaišiem optimisma uzliesmojumiem, un viņa griezīgie, skepticisma pilnie smieklī par cilvēku un sadzīves trūkumiem šausmīgi noskan 80. gadu politiskās reakcijas tumsā, modinādami 90. gadu sākumā veselu jaunu paaudzi uz nopietnu pārdomu par dzīves, sadzīves un filosofiskiem problemiem.

Ed. Veidenbaums ir individualists. Viņam — pēc A. Duges raksturojuma — «vissvarīgākais, visinteresantākais jautājums bija — nākotnes cilvēka ideāls un nevis nākotnes sabiedriskās formas ideāls».*) Tamdēļ arī izskaidrojams, ka viņam nav pieņemama Marksa mācība, kaut gan viņš Marksus augsti ciena, kā vienu no vislielākajiem ģenijiem, bet tuvāks viņam ir individualists Makss Štirners, kuŗa grāmatu «Der Einzige und sein Eigentum» viņš ļoti ciena un lasa reizu reizēm.**) Neskatoties uz to, ka Ed. Veidenbaums bija pēc savas dabas individualists, kā A. Dauge liecina — «socialismu viņš principā atzina un bija pārliecināts, ka sabiedriskās attīstības nākamā forma būs socialisms».**)

*) Ed. Treumana. Ed. Veidenbaums savā dzīvē un darbos. «Ed. Veidenbauma kopoti raksti I.4 1907. g. 79. lap. p.

**) Turpat, 81. un 87. lap. p.

**) Turpat, 80. lap. p.

Ed. Veidenbauma idejas dzīvoja biedru starpā tanīs šaurajās tekās, pa kuŗām virzījās Veidenbauma dzīves gaita: Kalaču klētiņā, mazpilsoniskajā Tērbatā. Kad viņš ievīlņoja plašākās aprindas, tad jau mūsu gara dzīves pasaulē parādījās cita filosofiska galva, kuŗai likās taisni tas svarīgs, kas Veidenbaumam bij no mazāka svara: nākotnes sabiedriskās iekārtas forma. Šis domātājs bija — pāris gadu par Veidenbaumu vecākais — Rainis.

Raiņa dzīves gaita diametrāli pretēja Veidenbauma dzīves gaitai. Veidenbauma jaunība iet pa šauru teku, kaudamās ar visnejaukāko trūkumu. Raiņa jaunība, turpretī, iet bez traucējumiem pa plašu attīstības ceļu. Rainis netraucēti smel pilniem malkiem no visbagātākajiem pasaules dzejas, zinātnes un filosofijas avotiem. Rainis ir skeptiķis tāpat kā Veidenbaums. Rainis tāpat socials satiriķis kā Veidenbaums. Bet kamēr Veidenbaums līdz 25. gadam noteikta ideāla neatrod, Rainis to līdz tam laikam ir atradis. Viņš nav metafiziķis, bet dialektiķis, evolucionists dabas filosofijā un evolucionists socialfilosofijā. Ar tautisko konservatīvismu viņš uzsācis cīņu jau 80. gadu beigās, krājumā «Mazie Dunduŗi» (1888.). Bet 1891. gadā dzīve viņu noliek liela dienas laikraksta: «Dienas Lapas» priekšgalā. Šis laikraksts izaudzis no demokratiskām aprindām un nostājis opozīcijā tautiskajiem centieniem.

Bet kāda tad visam tam daļa ar filosofiju? Tā taču ir avīžniecība, politika, kultura un ne filosofija! Ja gan, bet Rainis bez filosofiska uzskata nebūtu varējis šo darbu veikt tā, kā viņš to veica: radīt pavisam jaunu virzienu mūsu gara dzīvē — jaunu strāvu.

Agrākās garīgās kustības varbūt varēja iztikt bez saviem filosofiskiem pamatojumiem, piem. klerikalisms, kas bij valdošo centienu virziens mūsu gara dzīvē un sadzīvē līdz 19. g. s. 60. gadiem, kamēr latvju tauta bij tikai «arāju ļaudis».

Tautiskie centieni sākās tad, kad bija redzams, ka vajadzīga cīņa par laicīgo kulturu un tā savie-

nota ar cīņu pret muižniecību un garīdzniecību, bet sekmīga cīņa šajā virzienā nav iespējama bez tautas integrācijas, kuŗa panākama, modinot tautisko pašapziņu. Tā tad klerikalisms bij noderējis par pamatu vienai strāvai mūsu dzīvē, tautiskums — otrai. Bet 90. gadu sākumā tautas integrācijas process jau bij norisinājies un sabiedrībā radušās jaunas evolūcijas vajadzības un iespējas. Kādas? To, lūk, vajadzēja izprast un pierādīt. Un tas jau vairs nebij tik viegli kā klerikalajam un tautiskajam virzienam. Jāpiezīmē, ka tautiskajiem centieniem nav nekādas programmas. Programa bija galveno darbinieku galvās un izauga no gadījuma uz gadījumu, parādīdamās viņu rakstos. Kā galvenos punktus varētu formulēt tos, kas diametriāli pretēji klerikaļu jeb garīdznieciskā virziena programai. Klerikalisms sludināja: 1) būt ar visu mierā, 2) palikt arāju kārtā, 3) necensties pēc pasaulīgām mantām, 4) latviešiem nevar un nedrīkst būt sava kultura. Tautiskie centieni tam pretī nostādīja savu programmu: 1) nebūt mierā ar savu apspiesto stāvokli, 2) censties pēc izglītības, 3) censties pēc pasaulīgām mantām, 4) latviešiem var un drīkst būt sava kultura. Nacionālai kulturai vajadzēja būt tautisko centienu saturam. Un kad šo centienu vadoniem likās, ka ceļš uz nacionālo kulturu nolīdzināts, ka viss nu ir kārtībā, tad izrādījās, ka piemirsta viena maza lietiņa: — lietojot lielā Kr. Valdemāra teicienu — $\frac{3}{4}$ no latvju tautas, t. i. darba ļaužu šķīra. Citiem vārdiem: nostājās priekšā sociālais problems. Sākumā mēģināja šo problemu atrisināt: ievadīt parastajās klerikalisma slīdēs, izšķirt viņu ar reliģijas un morales palīdzību, noturot reliģiskus priekšlasījumus biedrībās, bet izrādījās, ka šis problems daudz sarežģītāks nekā pavisam uztverot tas izlikās. Te vajadzēja sociālās zinātnēs, sociālā filosofijā asināta skata, lai tiktu viņam pie kodola. Ne klerikaļu, ne tautībnieku aprindās šo zinātnisko un filosofisko ieskatu nebija. Te atvērās darba lauks lieliem uz-

devumiem un nopietnām cīņām. Jauna šķīra te gaidīja uz savu modināšanu.

Šo uzdevumu uzņēmās Rainis. Kādaļ vajadzēja būt dzīves iekārtai? Kādiem līdzekļiem to pārveidot? Te uzpeldēja jautājumi nevien par jaunu politiku, bet arī par jaunu etiku, estētiku, psiholoģiju, dabas filosofiju, socioloģiju, vēstures filosofiju — ar vārdu sakot par jaunu filosofijas sistemu. Vajadzēja noteikta teoretiska un filosofiska pamata, uz kuŗa nostājoties kritizēt veco kārtību un sludināt jaunas radišanu. Šis teoretiskais un filosofiskais pamats bij — dabas zinātnēs evolucionisms un sociālās — dialektiskais materialisms.

Rainis neapmierinās ar savām zināšanām un dodas uz ārzemēm papildināties. No turienes atgriezdamies, viņš pārved līdz arī nepieciešamāko literatūru, kuŗu izmanto arī viņa tuvākie līdzstrādnieki.

Un Raiņa vadītajā laikrakstā tad tika sludinātas jaunas idejas, cik toreizējie smagie cenzuras apstākļi atļāva.

Šis jaunās idejas nodod skaidru liecību nevien par redaktora politiskajiem un zinātniskajiem, bet arī filosofiskajiem ieskatiem. Raiņa paša raksti no tā laika nav vēl savākti. Protams, tie bij publicistiska rakstura. Bet kā vēlāk Raiņa dzejā iemirstojas filosofiskas idejas, tā tas, cik vērojams, noticis arī ar viņa publicistiskajiem rakstiem, kur šīs idejas uzmirdz kā dzirkstis dienas jautājumu pelēkajā masā. Pievedīšu te dažus piemērus no šiem aforismiem:

1.

«Dienas Lapa» centisies visiem spēkiem izplatīt gara gaismu, kuŗa ir katras tautas augstākais mērķis, viņas lielākais spēks un viņas varenākais cīņas ierocis; kam stipri gara ieroči, tas nav pārvarams nekādās dzīves briesmās. Bet gara gaismai vajaga atspīdēt par visiem, ne tik vien par bagātiem, bet arī par nabagākām un zemākām šķīrām; jo plašāki sniedzas izglītība, jo lielāks tautai spēks.

«Cienījamiem lasītājiem», 1891.

2.

Attīstība arvien jo ātrākiem soļiem iet uz priekšu un posts tam cilvēkam un tām tautām, kas nejaudās viņai līdzī iet. Atpakaļ palicējiem draud iznīcība, jo attīstītie viņus pārmāks visās vietās. Tā tad attīstības veicināšana, gaismas nešana, ir pirmais un galvenais pienākums arī mums latviešiem. Šis pienākums vispirms piekrīt vecākiem un skolotājiem, bet tad arī laikraksta uzdevums ir, izplatīt izglītību un pasniegt vismaz vispārī saprotamas ziņas par zinātņu panākumiem jaunākos laikos. Laikrakstiem pie pieaugušiem lasītājiem jāturpina skolās uzsāktais izglītošanas un attīstīšanas darbs.

«Par attīstību», 1891.

3.

Preses galvenais mērķis — tautas labklājība. Mūsu pirmais uzdevums, lai panāktu tautas labklājību, ir rūpēties par viņas attīstību. Tikai attīstīta tauta ir stipra, tikai tāda varēs iekarot sev labklājību.

«Par attīstību», 1891.

4.

Atpakaļ! Atpakaļ! Prūsijai uzsauca no paša ministru sola; pārāk tāli viņa tikusi attīstībā, laiks apstāties un atgriezties atpakaļ labajos, vecajos laikos, kad vēl mazajam bērniņam un lielajam junkuram un resnajiem tēviem nebija jābaidas no briesmīgā tautskolotāja un viņa visu tumsu gainājošās ābece. Jāapcērp spārni attīstībai, jo citādi tauta, steidzoši uz priekšu virzoties, ieskrien bezdibenā, socialdemokratijā, un no socialdemokratijas viņu var glābt tikai tie laiki, kad vēl nebija socialdemokrātu, jo nebija brīvprātīgo, pat nebija nacionalliberaļu, kuri arī atminas, ka viņi saucās par liberaļiem, bet bija vienīgi kungi un kalpi, un kalpi bija paklausīgi saviem kungiem un bija pieticīgi ar vienīgo dienīško majzīti, neprasdami pēc garīgās maizes, bija mierīgi un laimīgi, jo īstā laime un miers ir tikai pieticībā. Īstais

vainīgais, kā šo laiku tagad vairs nav, ir tautas skolotājs.

«Jaunais kurss Prūsijā», 1892.

5.

Ari mūsu latviešu saimnieciskais pamats, mūsu lauksaimniecība, arī tā tapusi pavisam citāda: nelīdz vairs neko laukkopība vien — vajag pāriet arī uz citiem saimniecības zariem... visur cenšanās pēc plaša darba lauka — un tomēr atkal visur neatturami spiežas vīrsū trūkums. Kā tas saprotams? Tas saprotams jo viegli, pārdomājot mūsu tagadējo ražošanas kārtību! Mēs jau vairs neražojam mantas un lietojamās vērtības — mēs esam iestumti, ierauti ar varu tajā preču ražošanas straumē, kuŗa tagad visu pasauli apņēmusi. Mēs tagad esam tanī stāvoklī, kā fabrikants, kas ražo preces — nevis mantas priekš sava paša vajadzībām, bet preces, par kuŗām tas naudu dabūs, kas tam vienīgi vajadzīga. Ari mēs, arī lauksaimnieki šajā pašā preču ražošanas strāvā ierauti. Ari mēs nevis pašu lietošanai audzējam savu labību — bet naudas iegūšanas dēļ...

Tā tad arī mēs esam pārejas laikmetā; un tas ir grūts. Konkurence savus upuŗus nelaiž tik viegli vaļā.

«Svētki Zaļeniekos», 1894.

6.

Cenšanās pēc skaidrākiem ideāliem, kuŗi vēl nav sametināti ar skanošu labumu, jaunatraisītais spēks, aizgrābjošs sajūsminājums, aizrauj visu sev līdzī, un ja var teikt, ka «Dienas Lapa» savu daļu palīdzējusi pie šī spēka atraisīšanas, tad zūd viss riebums, viss nogurums un — prieks ir dzīvot — eine Lust ist es zu leben, dzīvot un tālāk cīnīties un censties jo dzīvot ir cīnīties.

Mūs nebaida, ka ideāls ir tālu un grūti sasniedzams, toties šis ideāls ir augstāks un cēlāks un vairāk vērts pēc viņa censties.

Tik daudz ir pasaulē sāpju un grūtību un ja tik dažas var remdēt, ja tikai spēj aizrādīt, kas būtu darāms, kur meklējams palīgs, ja pat tikai modinātu snauduļus un vārguļus un teiktu, ka viņiem nav no mūžības likts snaust un vārgt, ka viņiem jāceļas un jāsaprot pašiem sevi un apkārtne, ir tad būtu daudz darīts . . .

«Pro domo sua», 1894.

7.

«Ja un u l a i m ī!» tā parasts vēlēt jaunā gadā; pēc laimes jau slāpst visa cilvēce, mūžīga, nebeidzama, personiska laime jau ir visas cilvēces gala mērķis. Un tomēr ar katru jaunu gadu nebūtu vis jāvēl jauna laime, kuŗa nāk necerēta, kuŗa ir «lemta» no likteņa un nav paša darināta.

Laime rodama tikai apmierinājumā ar sevi, kad savus spēkus esi visus lietojis, cik varēdams, kad pats savās acīs esi audzis caur saviem darbiem, kad stāvi caur paša spēku brīvs, neatkarīgs, — pilns vīrs, vārda cienīgākā nozīmē, kam nevienam nav jāpateicas neviena priekšā nav jālokas.

Pilnam vīram nav jāvēl «lemta» laime jaunā gadā, bet jauni spēki cīnīties, iekarot sava paša laimi — neatkarību; jāvēl spēja un griba apzināties sava paša vērtību, iedrošināties pašam par visu spriest, visu pārbaudīt un ierīkoties tā, kā pašam vislabāk izliekas pēc sava prāta. Nav jābaidās stāties uz savām kājām, nav jāšaubās mūžam: ko es spēju? Ja mēģinās izlietot savus spēkus, gan tad redzēs, ka arī ar viņiem var daudz ko darīt, gan tad caur vingrināšanu paši spēki aug un ar laiku varēs būt vīrs, kas tikai pats sev pateicas, — kā īsts vīrs un šinī apziņā atrod «laimi».

Nav jābaidās stāties uz savām kājām, nav jāšaubās mūžam: ko es spēju? Augstākā laime nav panākama ikkatram veenam pašam par sevi, visa cilvēce jāved pretī laimei, lai katra persona par sevi varētu jūsties apmierināta.

Augstākais apmierinājums tas, ka visas savas spējas lieto un nevis vienīgi sevi attīstot, bet pie citiem savas spējas vingrinot, citiem palīdzot, citus ceļot. Jo ko palīdz visaugstākā sava paša personas attīstīšana, ja šī persona savus spēkus nevar mērot pie citiem, nevar viņus apzināties un priecāties par savu darbu.

Vislielākais, nebeidzamais darbs — priekš citiem strādāt, ir reizē arī vislielākais personiskais apmierinājums — laime.

Laime nav atrodama bezdarbībā un mierā, bet kustībā un cenšanās.

«Jaunu laimi!» 1895.

Kā jau minēts, Raiņa darbi no tā laika nav savākti un nav arī visi zināmi. Kad tie būs pieejami, tad varēs arī viņos uzmeklēt aforismus un tos sistematizēt, lai redzētu tur ietvertās filosofiskās idejas, filosofiskos uzskatus. Bet arī no te pievestajiem piemēriem jau varam redzēt, ap ko grozās Raiņa filosofiskā doma viņa redaktora laikā: ap cilvēka, tautas un cilvēces attīstību, nākotni, laimi.

Avižniecība nav tas darba lauks, kur filosofiskā doma var izveidoties un izteikties. Bet ja Raiņa rakstos pamirdz pa filosofiskai domai, tad tā ir zīme, ka viņu autors nevar iztikt bez filosofijas, ka viņam filosofēšana ir dvēseles prasījums, ka viņam filosofa daba. Bet ne avižniecība vien kavēja Raiņa domātāja darbību, arī laiks bij tāds, kad brīvāka, patstāvīgāka doma tika māta nost.

Savu mocošo domātāja stāvokli Rainis attēlojis kādā dzejoli, kas parādījās atklātībā viņa redaktora pēdējā gadā:

Dziļākās domas.

Dziļākās domas
Smadzenes izvaid
Bezveida murgos,
Kvēlošās jausmās;

Domas tik plašas,
Tirdošas, smagas,
Itin kā liktens
Dzelžainā vara.

Nekāda prieka
Domāt šīs domas,
Bēgtu — kur bēgsi?
Tver, glauž un samīn.
(«Dienas Lapas» piel. 1895. g. Nr. 257.)

Raiņa filosofija vēlākos gados.

Raiņa filosofiskās domas izkaisītas pa viņa darbiem, galvenā kārtā dzejas darbiem. Liriskā atrodam gan veselus dzejoļus ar filosofisku saturu, gan saturā iekaisītus filosofiskus aforismus, kas mirdz kā zelta švītras raibajā, krāsainajā dzejas audumā. Sameklējot vairāk vai mazāk pakopus šīs izkaisītās domas, dabūjam redzēt, ka Raiņa filosofija attiecas uz veselu virkni filosofisku problēmu. Viņu nodarbina jautājumi par attiecībām starp dabu un dvēseli, par to, ko mēs varam atzīt, cik tāl varam iespieties pasaules un lietu būtībā (gnoseoloģiskais problems); jautājums par to, no kā radies viss esošais vai — kas ir pasaules pamatelements jeb pamatprincips (ontoloģiskais problems); jautājums par pasaules izveidošanos vienībā, sistēmā (kosmoloģiskais problems); jautājums par attiecībām starp cilvēku un sabiedrību un sabiedrības pārveidošanos (socioloģiskais problems); jautājumi par labu un ļaunu, par cilvēka cenšanos un pārveidošanos uz pilnību (etika); jautājumi par daiļuma lomu dzīvē (estetiskais problems); beidzot jautājums par cilvēka pārveidošanu sakarā ar augstākiem kultūras ideāliem (audzināšanas filosofija).

Kā redzams, šie problēmi paši par sevi galvenos vilcienos aptver zināmu filosofijas sistēmu. Ar to es negribu sacīt, ka Raiņa dzejā šī sistēma pilnīgi izteikta, bet gan to, ka viņā atspoguļojas dzirkstis, no kurām varam redzēt šādas sistēmas galvenās kontūras.

Daba un dvēsele.

Gnoseoloģija jeb atziņas teorija ir filosofijas nozare, kas nodarbojas ar atziņas likumu pētīšanu. Vai mēs savas atziņas iegūstam vienīgi ar jūteklju palīdzību vai arī neatkarīgi no tiem, kādas attiecības ir starp domāšanu un īstenību, vai un kā varam iespiesties lietu īstajā saturā, cik tālu sniedzas mūsu atziņas spējas: vai visu varam atzīt jeb vai ir lietas un parādības, kurās mūsu domām nav pieejamas — šādi un daudz citu šiem līdzīgu jautājumu nodarbina gnoseologu prātus. Raiņis savā dzejā, protams, nenodarbojas ar šiem jautājumiem teoretiski, jo dzejas uzdevums taču nav teoretiska interpretācija, bet konkrēts tēlojums. Tikai saviem tēlojumiem kā vielu dzejnieks var izvēlēties arī abstraktus jautājumus un to mēs redzam arī dažos Raiņa dzejoļos. Gnoseoloģiski problēmi uztverti un dzejas organismā ievīti ir dzejoļos: «Mūžība», «Būtnes bailes», «Būtnes mērķi», «Daba un dvēsele», «Āra pasaule». Ko šie dzejoļi mums sniedz?

Mūžība.

Sil-augstu kalnāju
Sniegotā gultā
Guldiju galvu,
Lūkojos tālē . . .
Pār kalnu kalniem
Aiz zvaigžņu zvaigznēm,
Līdz manas acis
Nesniedza redzēt:
Līdz manas acis
Nesniedza redzēt,
Līdz visi prāti
Mulstin mulsa.

Mūžība? Jā, ko tad īsti dzejnieks te sauc par mūžību? Viņš tēlo pasaules telpu: kalnus, tāli, zvaig-

žņu zvaigznes, vēl lielākus tālumus, kuŗus acis vairs nevar saredzēt un kuŗus iedomājoties prāti mulst, kuŗi tā tad prātiem nav aptverami. Iznāk, ka par mūžību dzejnieks te apzīmē pasaules bezgalību. Bet kāpēc tad viņš šo bezgalību nesauc viņas istā vārdā? Mūžības jēdziens taču saistās ar laiku! Mūžīgi ir bezgala ilgi, mūžība — bezgalīgs ilgums vai laika bezgalība. Bet telpu mums grūti iedomāties bez laika. Šī pasaules telpa taču pastāv ne tanī acumirkļī vien, ko varam apzīmēt par tagadni, bet ir bijusi pirms šī acumirkļa nezināmus laika ilgumus un būs vēl pēc viņa nezināmi ilgi, citiem vārdiem: pastāv no mūžības uz mūžību. Mūžības jēdzienā it kā saplūst divi bezgalības: telpas un laika bezgalība. Un par šo bezgalību domājot, tiešām, prāti mulst. Kā itin visām lietām un parādībām pasaulē ir savs sākums un gals, tāpat arī visumam un laikam vajadzētu būt sākumam un galam, to prasa loģika, bet reiz mēs to pielaižam, tad nokļūstam nelōģiskā stāvoklī, jo nevaram iedomāties, kas tad ir aiz pasaules telpas sākuma un tāpat aiz pirmlaika vai arī aiz telpas un laika beigām. Dažs zinātnieks gan domā, ka izdosies reiz pasaules galību pierādīt (Snaiders), bet filosofi šo iespēju apšaubā (Kuno Fišers). Zināmā mērā šos jautājumus aizņem Rainis otrā no minētajiem dzejoļiem:

Būtnes bailes.

Katra būtne tik tvīkst — sākumam galu just,
 Katru vielu tā spēj — galībā vien tik jēgt,
 Galu nesniegt ir šausmas, —
 Labāk pašai tad galā zust.

Gara nemieram dots — izcelt, ka gala nav,
 Tavs, tu jūti, ir spēks — nebeidzot degošs plūst,
 Drošs pret mūžības šausmām,
 Griezējs-šķirējs to galu veikt.

Galam būtības nav — būtība gaitai vien,
 Nāve dzīvei tik veids — sastrēgu sārņus kliest;
 Būtnei vērsties ir šausmas,
 Plēšot sāpes sev galu sākt.

Par kādām būtņēm te dzejnieks runā? Taču par cilvēkiem. No gnoseoloģiskā viedokļa te vērtīgas šādas domas: katrs cilvēks spēj lietas iedomāties tikai viņu galībā, saprotot ar šo jēdzienu viņu piepildīšanos, sasniegšanu, izbeigšanos. «Nelaieme būtu, ja nebūtu gala» — kā Ed. Veidenbaums saka kādā vietā. Bet Rainis turpretī uzsver, ka «gara nemieram dots — izcelt, ka gala nav». Un ja pirmajā dzejoli dzejniekam, domājot par mūžību, prāti mulstin mulsa, tad šajā, kas rakstīts gadi 7—8 vēlāk, viņš jūt nebeidzamu degošu spēku, ko droši var vērst pret mūžības šausmām, «to galu veikt». Ko tas lai nozīmētu? Domājams, atbilde dota pēdējā pantā, kur runa par nāvi. Acīm redzot, dzejnieks negrib viņu atzīt, viņa ir jāveic. Skatoties parasti uz nāvi, kā uz dzīvības galu, jānāk pie slēdziena, ka šādam galam nav būtības, t. i. jēgas, satura, bet saturs ir gaitai, tas ir attīstībai, jo tik dialektiski jeb evolucionistiski domājot var teikt, ka «nāve dzīvei tik veids — sastrēgu sārņus kliest». Šis dialektiskais princips ir ļoti svarīgs Raiņa gnoseoloģijā. Viņš rāda lietas un parādības citādā gaismā, nekā loģiski vien tās aplūkojot.

Rainis uzstāda atzīnai plašus mērķus:

Būtnes mērķi.

Telpas dvēs'lē vērs, — savas stīgas izstiep,
 Tālēm pāri laid, — visas vielas aptver,
 Pasaul's plaisas slēdz, — kad tu starpā meties
 Visumu vienot!

Dvēs'le lidza top — tā kā visums, liela,
 Visums līdzis top — tā kā dvēs'le zinots,
 Doma gribot aug — savas dvēs'les klēpi
 Visumu vēršot.

Te intelektam jāveic grūti izprotami, bet katrā ziņā ārkārtīgi lieli uzdevumi: jāaptver visums un jā-lauj tam atspoguļoties dvēselē. Dvēsele tiek bezgalīga kā visums, un visums tiek zinošs kā dvēsele. Tādā kārtā tiešām zūd pasaules plaisas: izzūd starpība starp dzīvo un nedzīvo. Bet kā tas saskan ar zinātnes faktiem — vai tā nav fantazija?

Modernā dabas zinātne tiešām nākusi pie atziņas, ka viņai izdevies iznīcināt pēdējās robežas starp dzīvo un nedzīvo materiju.*)

Varētu vēl celties iebildumi pret šādu Raiņa dzejoļa interpretāciju uz tā pamata, ka dzejoli var būt tēlota ne daba, bet dzīve simbolistiskā uztvērumā, jo Raiņa dzejoļiem jau parasti mēdz būt divas sejas: realā un simbolistiskā. Tādā gadījumā, protams, dabas filosofiskā interpretācija atkrīstu. Uz tādām domām pavedina kāds cits dzejolis, kurā nedzīvā daba nav apgarota:

Daba un dvēs'le.

«Daba nezina, cik tā liela,
bet mēs to zinām.»

Paskals.

Miris 19. augusta dienā.
kopš 250 gadiem.

Daba nezina, cik tā liela,
Saule nezina, cik tā karsta,
Debess nezina, cik tā dziļa.

Debess plēš sev melno krūti,
Miljoniem list sauļu lāsas,
Nav tām skaita tukšā plaismā.

Saule izšauj kvēļu vāļus,
Iededz dzīvi liduszemē, —
Patei sirds ir sadegusi.

*) Sk. Карлъ Снайдеръ. Картина міра въ свѣтѣ современнаго естествознанія 1909. Nodaļā: „Мозгъ и мысль.“ 158. лр.

Zeme liesām akmens rokām
Turot jūru cietā klēpī,
Dziļā miegā iet ap sauli.

Straumes tekot tumši taustās,
Upēm izdurtas ir acis,
Strauti akli klūp pār klintīm.

Dailes kauss pār jūru izliets,
Balti puto, sārti blāzmo —
Jūra nejūt dailes plūsmu.

Zemes klēpim sprakstot izverd
Smaragds, zafirs, rubins, dimants:
Greznās krāsas mirdz bez dzīves, —

Zemes klēpim trīsot izaug
Siciņš stādiņš ziliem ziediem, —
Stādiņš zin, cik ziedi zili;

Lielā jūras bezgalībā
Sīkā čaulā izbrauc dvēs'le —
Dvēs'le zin, cik jūra plaša;

Dvēs'le zin, cik daba liela,
Dvēs'le zin, cik saule karsta,
Dvēs'le zin, cik debess dziļa.

Vēl tik vienu dvēs'le nezin,
Cik tā pati skaista, dziļa,
Zinās vēl nezināmo.

Kā redzams, viscaur nedzīvā materiija tēlota kā neapgarota. Citādi tas ir ar organisko materiiju: «stādiņš zin, cik ziedi zili». Bet vai tā nav tikai vienkārša metafora? Varētu būt arī nē. Stādu psiche nav fantazija. Vismaz daži botaniķi to atzīst (Fransē). Raksturīgs ir dzejola beigu pants: ko dvēsele par sevi vēl nezina, to tā zinās. Tā tad dzejnieks ir pārliecināts, ka cilvēka gars spēs atzīt to, kas tagad ir viņam neiespējams.

Nezināmā izzināšana, iespiešanās pasaules būtībā ir viens no lieliskākiem, viens no traģiskākiem problemiem cilvēces un filozofijas vēsturē. Šo problēmu arī Rainis uztver visā viņa lieliskumā un traģismā. Pievedīšu te kādas vietas no dzejoļiem: «Skrējējs» un «Gals un sākums», kur dzejnieks notēlojis, kā gars tiecas orientēties šajā problemā un nonāk līdz izmisumam.

... Skrejot atdalās no manis,
 Manas miesas paliek gulot.
 Skrej pa zemēm, skrej pa jūrām,
 Skrej pa augstiem kalnu galiem.
 Atsperas un lec uz zvaigznēm,
 Lec no planētēm uz sauli,
 Lec no saules citās saulēs,
 Lec uz tālām negatavām,
 Neizkoptām jaunām zvaigznēm,
 Lec un kāpj un nenorimstas
 Nezināmās svešās malās
 Neturēts un neaizturams.
 Atrāvies no miesām valā,
 Aizskriedams uz nezināmo:
 Tā kā bērniem ziepju burbuls,
 Tā kā zilgans gaisa pūslīts,
 Pasprucis no mazām rokām,
 Un ar plati pļestu muti
 Bērniņi tam pakal skatās,
 Tā es pakal noskatījos,
 Kā viņš skrej uz debess tālēm
 Un es palieku še viens.

(«Uz mājām», 79. l. p.)

Kā šajā dzejoļī lieliskā ainā tēlota gara gaita visumā, lai izprastu nezināmo, tā «Gals un sākums», starp citu, tēlo gara atgriešanos no šāda grandioza ceļojuma un viņa sasniegumus:

Gars mājup griežas
 Mūžības apkrauts,
 Atpakaļ upe
 Gultnē kāpj.

Smadzenes sāpot
Savelkas sevī,
Puscilus domas
Atpakaļ slikt.

Slāpstot kā zivs
Gūst elpu būtne,
Izmisums nirdzot
Autu sedz.

(«Gals un sākums», 210.)

Pasaules pirmelements.

No kā pasaule un viss viņā esošais cēlušies? Kas ir viņas pamatelements, no kā viss attīstījies? Ar vārdu sakot, kas ir pasaules negrozāmais pirmelements? Lūk jautājumi, kas gulst ontoloģiskā problema pamatā un nodarbina domātāju prātus. Šie jautājumi nodarbinājuši arī Raini, jo viņa dzejā atrodam izteiktas domas, kurām sakars ar šo problemu.

Vispirms jāaizrāda, ka jautājumu, no kā cēlušies pasaule un viss esošais, domātāji izšķir trejādi: vieni atzīst par pasaules pamatelementu materiju (materialisms), otri — garu (spiritualisms), trešie — substanci, kuŗa nav ne gars, ne materija, jo tagadējā dabas zinātne pielaiž, ka robežas starp organisko un neorganisko nav nosakāmas, un tamdēļ šī substance var izpausties vai nu kā gars, vai materija (psichofiziskais monisms).

Filosofiskā dzejoli «Gals un sākums» Rainis kādā vietā sniedz tēlojumu, no kuŗa varam vērot viņa uzskatus par šo pasaules pirm-jeb pamatelementu Tur lasām:

Līdz putekļu plūksnēm
Gars gremdējas vielā,
Kur jaužamās ciltis
Vēršas un zūd.

Kur dažums top viens,
Kur daudzums top veids,
Kur viela top gars,
Kur patmets top pretmets.

Tā kā dzejnieks runā par vielu, kuŗā «jaužamas ciltis vēršas un zūd» un «kur viela top gars», tad nepārprotami, ka vielu viņš ieskata par pirmatnējāku nekā garu. Vēl vairāk: viela pārvēršas par garu. Kā notiek šis līdz šim neizskaidrotais process — to no Raiņa nedabūjam zināt.

Bet viela, t. i. materiija nav vienkārša lieta. Filozofi vēl arvien nav par viņu skaidrībā. Nekādas tuvākas liecības arī Raiņa dzejā par viņu neatrodam. Tikai kādā dzejolī, kur dzejnieks pats sevi pielīdzina atomam, dabūjam dzirdēt viņa ieskatu par atomu. Tur sacīts:

Vairs līdzīgs neesi nekam,
Pats slēgta pasaule par sevi, —
Kā nedalāmam atomam
Tu sevīm īpatnību devi.

Ik atoms saules sevī tver
Un nezūdošu spēku klēpi, —
Tavs gars kā sauļu smagums sver,
Vēl tas nav viss, ko sevī slēpi.

(«Gals un sākums», 185.: «Viens atoms».)

No salīdzinājuma pirmā pantā neaprotami redzams, ka Raiņš turas pie hipotēzes par atomu nedalāmību. Bez šīs hipotēzes zinātne un filosofija nevar iztikt, jo materiijā ir jāatzīst kas paliekams, pastāvīgs, kā lietu pamats, jo bez tā mēs nevarētu nekādas lietas, nekādus ķermeņus, priekšmetus iedomāties.

Otrs pants runā par atomu īpašībām: 1) «Ik atoms saules sevī tver» un 2) «nezūdošu spēku klēpi». Ja te dzejnieks mūs nemaldina, varbūt, ar dzejiņu gleznu, tad pirmais teiciens varētu nozīmēt, ka atomi slēpj sevī gaismas elementus, citiem vārdiem, viņos ietvertā enerģija var pārvērsties gaismas enerģijā. Otrs teiciens nepārprotami izsaka, ka atomā slēpjas nezūdoša enerģija, pat vairāk vēl: vesels klēpis enerģijas. Viela un enerģija, protams, ir neiznīcīgas. Šo materiijas un enerģijas neiznīcības likumu dzejnieks tēlo dzejolītī «Nenīcība», kur lasām šādu raksturīgu pantu:

Ne rīta rasa — pusdienā nevar zust,
 Ne smaršas krislīts — uzpūšot vējam nīkt;
 Ne pāri skrejošs saules stariņš:
 Visumā visi uz mūžu dzīvo.

(«Gals un sākums», 175.)

Materiju, kā jau redzējām, Rainis ieskata par pirmatnējāku nekā garu. Gars, pēc dzejnieka domām, nav izņēmums no dabas likumiem, bet atkarīgs no viņiem tāpat kā citas dabas parādības. Šo uzskatu viņš izteic dzejolī, kuŗā tēlo gara attiecības pret ār pasauli:

Āra pasaule.

Pār mani āra pasaulei nav varas,
 Ne prieks ne bailes mani nespēj siet.
 Mans gars un spēks no āras neatkaras.

Vai brīvs nu varu iet?

«— I brīvos vējus zeme tura ciet. —»

No pasauls pūra neizbirst ne skaras.

(Čūsku vārdi», 26.)

Kā redzams, te sākumā gars saslejas pret ār pasauli kā pilnīgi brīvs, bet tad izrādās, ka viņu ierobežo kāds likums tāpat kā brīvus vējus gravitācija. Ari gars pieder pie vērtībām pasaules pūrā, no kuŗa nekas neizbirst.

Tikai ar to nav sacīts, ka Rainis iedomājas garu kā nevarīgi atkarīgu no dabas. Nē. Viņš garam piešķir lielu aktivitāti un viņa atkarības robežās lielu neatkarību. Gars atkarīgs no dabas, bet veido viņu un ir varbūt viens no lielākiem pārvērtību radītājiem, viens no lielākiem brīnumiem zemes virsū. Gars nepārvēršas ari vairs vielā. Lūk, šis gara īpatnības tēlojums:

Gars laužējs.

Gars vielā dzimis netaps vairs par vielu,
Bet tālāk laužas kustība no gara,
Un jaunā veidā vērties varbūt lielu,
Varbūt vislielāko no brīniem dara?

Jo zemes virsū paliek gars kā patnis
Ar dzelžu saitēm siets pie mēr' un svara,
Un tomēr zemi pašu veido pratnis.

Vai šaurās važas, kuņas garā graužas,
Reiz nevar rist no patņa, kas tā laužas?
Skrej putnis, paliek zeme — kviešu statnis.

(Čūsku vārdi», 50., un «Kopoti raksti», IV., 138.)

Kosmoss.

Raiņa intelekts un mākslinieciskā fantazija mīl plašumu. Dzejnieks labprāt liek savai fantazijai lidot pa kosmosu un intelektam skatīt viņa parādības. Raiņis mīl arī gremdēties visdziļākos kosmoloģiskos problemos. Viens no šādiem problēmiem ir grūtais jautājums par pasaules nokārtošanas sistēmā. Kā gan tā substance, kas pilda kosmosu kā pamatelements — kā gan viņa sāk diferencēties, veidoties par pasaules ķermeņiem un tie savukārt par pasaules sistēmu? Un vispār, kā tas nākas, ka viss, kas sastāda kosmosu, atrodas savstarpējā sakarā un bez tam ir kā pieskaņots zināmam planam, zināmam mērķim. Kas ir tā vara, kas šo pasaules organizēšanas un veidošanas darbu veic? Un kādiem līdzekļiem, kādā kārtībā viņa to panāk? Lūk problēmi, kuri nodarbinājuši un nodarbina domātāju prātus, sākot ar sirmo senātni un beidzot ar visjaunāko tagadni. Šie problēmi nodarbina arī Raiņi viņa filosofiskos dzejojumos. Pievedīšu te vispirms ievada dzejoli no viņa poēmas «Ave sol!»

Ieskaņa.

To seno dziesmu — kā lai viņu saucu?
Kā vājos vārdos lai to saņemtu?
Kad velti garā es to aptvert traucu,
Kas pilda skanot tālo visumu?

Kas dienā aust un riet, kas vājā ceļas,
Kas grauj ar pērkoniem un laukos klimst,
Kas zaļos asnos ledum cauri šķeļas, —

Kas katrā maiņā skan, kur sārņi grimst,
Kur telpas klēpī jaunas saules dzimst?

* *
*
Tā soļu noskaņa no mūža spēka,
Kas nāk caur neveidības tuksnesi,
Aug augdams pretstatos par pasaules ēku
Un vienībā vērš maiņas mutuli.

Sauc to par cīņu, kustību vai dzīvi,
Par straumes grausmu, posta uguni, —
Teic: ziedons, prieks vai celšanās uz brīvi;

Man vārda nav, es tikai ainu redzu:
Tur sauli — un ar roku acis sedzu.

Kā redzams, dzejnieks, skatīdamies kosmosā, uzmet virkni ārkārtīgi svarīgu un interesantu filozofisku jautājumu. Dažādas parādības un maiņas pilda visumu: diena aust un riēt, plosas vēji, grauj pērkonji, ledum cauri šķēļas zaļi asni, telpas klēpī dzimst jaunas saules. Skatoties no mākslas viedokļa — viss tas izliekas kā liela varēna dziesma, kas skanot pilda kosmosu. Bet kā lai sauc šo dziesmu, jautā dzejnieks, un atbild: «Tā soļu noskaņa no mūža spēka».

Tā tad caur kosmosu iet kāds mūža spēks. Darbodamies dažādos pretstatos, viņš izaug par pasaules ēku, vērš vienībā dažādās maiņas parādības, ar vārdu sakot, rada pasaules sistemu. Bet kā sauc šo spēku? Rainis viņam noteikta vārda itkā nedod: vienalga, var viņu saukt par cīņu, kustību, dzīvi, straumes grausmu, posta uguni. Bet reizē ar to dzejnieks viņam tomēr pamata nosaukumu ir devis: mūža spēks. Līdz ar to viņš pielaiž, ka līdzās materijai pastāv kosmosā kāds mūžīgs spēks, kas šo materiju organizē, veido un izpaužas arī organiskā dabā, piem., zaļos asnos šķeldamies cauri ledum.

Kā šis spēks strādā, visumu organizēdams un veidodams, to Rainis tēlo dzejojumā «Gals un sākums». Tā telpa, ko acis vien aptver, dzejniekam liekas pārāk šaura. Redzamā debess galvu spiež.

Aiz jūdžu garīem kalniem jau beidzas zeme, un
zvaigznes izskatās kā virs mākoņiem pakārtas. Dū-
cošā steigā mūs rauj uz priekšu gaismas tālē — mū-
žīgais laiks. Bet tāle ir un paliek tāla, netuvojas un
no papēžiem neatkāpjas nakts. Bet lai runā pats
tēlojums:

*

Mācas un veļas, mācas un veļas
Miglas pēc miglām vāras un ceļas.

*

Aiz mums guļ tumsa,
Priekšā trīs gaisma,
Neredz tai gala
Mūsu acs.

Gan debesis pacel
Un tāles izpleš,
No zvaigznes līdz zvaigznei
Mūsu gars;

Gan saldas ilgas,
Nevaldu dziņas,
Kvēlošas liesmas
Dvēs'le dedz.

Gan lido doma
Līdz zvaigžņu žogam:
Bez gala tālumus
Priekšā redz.

*

Tālumu mākoņi mācas un veļas,
Plašumu miglas vāras un ceļas.

*

Līdz putekļu plūksnēm
Gan gremdējas vielā,
Kur jaužamās ciltis
Vēršas un zūd.

Kur dažums top viens,
 Kur daudzums top veids,
 Kur viela top gars,
 Kur patmets top pretmets.

Vēl gars to netver:
 Ne daļā, ne visā
 Bezgala mūžībai
 Gala nav.

*

Visuma mākoņi mācas un veļas,
 Dalību miglas vāras un ceļas.

*

Aiz pasaul's sliekšņa
 Vēl telpas jaužam,
 Baidāmieš sniegties,
 Kur tukšums tūkst.

Ne acis to redz,
 Ne ausis to dzird,
 Ne domas to sniedz,
 Bet ir un tūkst.

Tur brīnums tik aug,
 Tur uztraukums brēc:
 Nu gaitu tik sākt,
 Kad šķīta jau gals!

*

Pilnuma mākoņi mācas un veļas,
 Smaguma miglas vāras un ceļas.

*

Un atkal telpa
 Šaurumā raucas,
 Un redzamā debess
 Galvu spiež.
 Un gaiša diena,
 Acs visu redz,
 Gars ass kā zibens
 Un dzirkstis met.

Bet redzošās acis
 Atspulgot nespēj,
 Gars zibsnī velti:
 Noslēpums gul.

Gul gaišā dienā
 Un nevar redzēt,
 Gul rokas delnā
 Un nevar tvert.

*

Pasauļu mākoņi mācas un velas,
 Zvaigžņāju miglas vāras un ceļas.

*

Gars griezies sevī
 Beidz brēkt: «Kur gals?»
 Lai spēkiem atelst,
 Lai plesties spēj.

— — — — —
 Sākumu mākoņi mācas un velas,
 Mūžību miglas vāras un ceļas.

(«Gals un sākums», 217.—212.)

No tēlojuma redzams, ka tā kosmosa daļa, ko ar acīm varam aptvert, Raiņa filosofisko interesi neapmierina. Viņš garā pūlas aptvert bezgalību — visu kosmosu visā viņa īpatnējā dzīvē. Populārai apziņai liekas, ka debesis ir miera osta. Un tiešām, paceļot acis pret zvaigznēm, viss tur liekas tik mierīgs un auksts. Novērojama gan dažū spīdekļu kustība, bet tā liekas tik gausa, ka spīdekļi drīzāk izliekas mierā stāvot nekā kustoties. Un tad šis jaukais milīgais spožums! Tur zvaigznes, tur piena ceļa baltā josta, austa no kosmiskās vielas miglājiem, tur mierīgais bālais sentimentālais mēness un dienā mīlā spožā saule! Vienkārši noskatoties visumā, mēs nevaram iedomāties grandiozo kustību, kas viņā norisinās, lieliskā pasaules mehānisma darbību un viņa dažādo spožo ķermeņu būtību.

Raiņa prāts ir asināts astronomijā, dabas filosofijā, un tamdēļ tā visuma daļa, ap kuru grozās ikdienišķas apziņas interese, Rainim liekas tikai — šaura telpa, debess, kas galvu spiež. Skatoties kosmosā, viņš redz, ka šis it kā mierīgais visums ir pilns nemiera, kustības, veidošanās gaitas, pilns dažādības, pretstatu, pilns kosmiskās pirmvielas mākoņiem, kas vārās un veļas, (piem. saules kolosālā masa), visums — bezgalīgs, mūžīgs, neizprotams, noslēpumains.

Bet neskatoties uz visuma neizdibināmību, tomēr dzejnieks nojauš viņa traģediju, kas norisinās sakarā ar mūsu saules sistemu. Lūk šis traģedijas tēlojums:

Balti kvēloša stāv saule:
 «Neraud, mana zaļā zeme,
 «Nesu tevi pāri sevīm
 «Citā saulē, dzīves mātē,
 «Kuru nespēj tumsa sasniegt.
 «Lokos atpakaļ rīt laiki,
 «Bet ik loks uz augšu aizved!
 «Tumsa saista tavus spēkus,
 «Lielā sadursme tos raisīs;
 «Visumā tad šķīdīs uguns,
 «Tvaiku jūra telpas pildīs,
 «Dūmi sniegs līdz gala zvaigznēm,
 «Šausies augšā jauna dzīve,
 «Ritulos un lokiem virpos,
 «Smagās vielas svērsies lodēs,
 «Pasaules sāks jaunu deju,
 «Jaunu saulu karstos staros.»
 Zemei sveša tumšā runa,
 Zin tik: «Saulē mīrs un zeme!»
 Lūdz tik: «Neej, saules māte!»

Pirmajā acumirkli liekas neizprotama zīmētā traģedija: «Saulē mīrs un zeme». Kā? Vai tad zeme un saule nav mūžīgas? Izrādās, ka nē. Zeme un saule ir bijušas reiz citādas nekā tagad. Ir bijuši laiki, kad zeme bijusi ugunīga masa un, protams, ša-

jā masā nav bijusi iespējama dzīvība. Atdziestot ugunīgajai masai, pamazām radās dzīvībai vajadzīgie nosacījumi. Tagad zeme no ārpusē tumša un auksta. Kustas ledaini aukstā pasaules telpā. Atdziest vēl arvien vairāk. Un patiesībā dzīvība uz viņas nebūtu iespējama, ja gaisma un siltums nenāktu no saules. Bet arī saule, kā siltuma, gaismas, enerģijas avots, nav mūžīga: viņa pamazām izstaro savu siltumu un enerģijas pasaules telpā. Protams, paies neapzinami ilgi laiki, kurus neviens zinātnieks ne filosofs gados nevar aprēķināt, iekams viņa dzisis. Bet reiz tam ir jānotiek, jo tas ir neizbēgams dabas likums. Tas arī mums dara saprotamu dzejnieka izteikto domu: «Saulē mirst un zeme».

Uzmācas jautājums, vai tiešām kosmosam tāds pat liktenis kā dzīviem organismiem: rašanās, dzīve, nāve. Viens piemērs, liekas, tāds mums novērojams: mēness. Kā atdzisis, tā tad miris ķermenis tas riņķo pasaules telpā. Un šāds liktenis paredzams arī zemei un saulei. Tā tad pasaules ķermeņi rodas (sabiezē no kosmiskās vielas miglājiem), pastāv zināmu laiku kā gāzes vai cietas masas (saule, zeme) un tad atdziest, nomirst. Ja šāds liktenis paredzams visiem pasaules ķermeņiem (zvaigznēm, saulēm), tad visums reiz būtu pilns ar mēnesim līdzīgiem klejojošiem miroņiem.

Rainis, cik vērojams, domā, ka iznīcība nav iespējama, ka visums pārveidojas arvien tālāk uz dzīvi, evolūcija nemitīgi turpinās. Šādu ieskatu viņš izsaka dzejolī «Pasaules vientulība». Tur starp citu lasām:

Debesslauks guļ nokopts, tukšs un plats,
 Sniega pārslām baltas saules birst,
 Zvaigžņu putens jaucas, bliež un irst,
 Viegla migla visu sedz, kas mirst — —
 Tumsas māte savu klēpi pleš,
 Veco sauļu miesas drebuls kreš,
 Izkūst iznīcībā viss, kas dveš —

Svārstās bezdibeņos dzīves stats:
Melnās saules, kas jau trūdos grimst,
Sprāgstot tiekas, atkal gaisma dzimst.
Vietas nav, kur maiņas mutuls rimst, —
Debessīpa zvaigznes kopā sveiž,
Atvars mūžam dzīves dzirņus griež,
Jaunas saules līdz miltiem kliež, —
Svešas pasaules uz augšu švirkst;
Dzisa zemes, vēl tur dzīve spīgst...

(«Gals un sākums.»)

Etika.

Rainis ir dziļš etisks raksturs. Etiskās jūtas viņam dzīvas un modras jau bērnībā. No viņa bērnības tēlojuma «Spītnieks» mēs zinām, ka dzīve viņu 7 vai 8 gadu vecumā nostādījusi etisku problēmu priekšā un izdarījusi ar viņu, tā sakot, etiskus pārbaudījumus. Mazais zēns mīl rotaļāties saulītē, bet kad māsa sauc viņu pie grāmatas un šo rotaļāšanos saulītē nosauc par apkārtdauzīšanos, tad tas aizkaņ zēna smalkjūtību. Kad viņu nepatiesi apvaino loga izdauzīšanā, viņš pārdzīvo dziļas moraliskas mokas. Kad viņam neļauj rotaļāties kopā ar kalpu bērniem, viņam liekas, ka tam nodarīta netaisnība, viņa individualitāte cieš. Viņš intensīvi slāpst pēc māsas glāstiem un milas, bet kad tos liedz — viņš morālistiski cieš.

Varētu izlikties, ka tas ir bērna egoisms, kas te parādās, bet ne etiskās jūtās. Paklausīsimies, ko pats dzejnieks saka par šīm jūtām:

«Nē, nevajaga bērna egoismu lauzt ar varu!» — runā autors «Spītniekā» ar tās personas muti, kurai lemts būt par galveno satura nesēju. — «Neapzinātais egoisms ir viņa spēks, kuŗš jāattīsta un jāizdailē. Jūs apspiežat un laužat ar varu smalko, cēlo spēku, un vēlāk bērnam grūti tikt atkal stipram labās jūtās. Tad tik mīlestība var viņu tanīs spēcīnāt, bet neviens neliekas zinot, ka tā arī ir derīga un vajadzīga t. s. praktiskajā dzīvē pieaugušiem cilvēkiem, kuŗi tikai pasmīn par bērnu dienu bubuļiem: pienākumiem un ideāliem, kaŗš mums tika bērnībā iestāstīti tāpat kā spoki, lai turētu mūs paklausībā un atbaidītu no brīvas savvaļības. Pienākumi pret citiem mums taisni kaitē praktiskā dzīvē, mēs nespējam lietot bez dzīvas mīlestības, un kur to ņemt? Zagt to nevar. Katrs viņas atliekas no bērnu laikiem glabā tik dziļi krūtīs, nelietotas, kamēr beigās pats aizmirst, ka tās viņam jēl maz ir. Jūs bērņā

gribat iedzīt pienākumu jūtas bez mīlestības, ar varu, un panākat vai naidu, vai liekulību.»*)

Kā redzams, te dzejnieks bērnības laikos pieredzējis veselu rindu etisku pārdzīvojumu: egoismu, labas un ļaunas jūtas, pienākuma jūtas, ideālu nojaudu, brīvu savvaļību, varu, naidu, liekulību, mīlu, taisnību, netaisnību u. c. Kā bērnībā, tā arī vēlāk jūtas un etiskais raksturs nostāda Raini dzīvē dažādu etisku problēmu priekšā. Piem. tēvs sūta zēnu uz lauku uzraudzīt muižas strādniekus. Zēnam pamostas līdzjūtība, līdzcietība pret šiem darba ļaudīm. 1888. gadā Rīgas Latviešu Biedrība rīko III. vispārējos dziedāšanas svētkus. Liekas, par to varētu tikai priecāties. Rainis tomēr saraksta par tiem veselu satirisku dzejoļu krājumu. Kamdēļ? Latvju svētkos dzird rīkotājos vācu mēli, par dziedātājiem, istajiem svētku darinātājiem nav gādāts un tas modina jaunajā dzejniekā līdzjūtību, simpatijas un pateicības jūtas.

Paldies jums, dziedātāji.
Tautas godā cēlējiņi,
Ne pūliņa, ne naudinas
Tautas labā netaupijāt;
Ne tautai vaina bija.
Ka paldies nesacīja.*)

Pēc tam nāk mūsu sociālie un nacionālie vēsturiskie problēmi: sociālā kustība, revolūcijas, lielā tautas traģedija pēcrevolūcijas laikā, pasaules karš — otra lielā tautas traģedija visjaunākos laikos, cīņas par brīvu patstāvīgu Latvijas republiku — lūk, galvenie lieli vēsturiskie problēmi, kuri Rainim ir arī lieli etiski problēmi, nodarbinādami nevien viņa domas, bet arī viņa etisko apziņu un etiskās jūtas.

*) J. Rainis. Spītnieks. «Mājas Viesa Mēnešraksts» 1900. Nr. 10. 719. l. p.

*) Jāns Jasenu Plikšķis. Apdziedāšanās dziesmas III. vispārējiem latvju dziesmu svētkiem. 1889. g. 28. l. p.

Raiņa etiskie centieni viņa dzejā notēlojušies visplašāk. Atzīmēšu te tikai galvenākos no viņiem. Tie būtu šādi: cilvēka ideāls, patstāvīga personība, taisnība un netaisnība, uzpurēšanās. laime, indivīds un sabiedrība, kolektīvā griba, tauta, cilvēce, darbs. optimisms un pesimisms, nāves problēms, nemirstība, individualisms, kosmiskās jūtas.

Ideāls. /Etika ir filosofija par cilvēka dzīves augstāko mērķi jeb ideālu. Kā dzīvot, lai dzīve būtu vērtīga, lai tuvotos dzīves ideālam vai sasniegtu to? Te krīt svarā ideāla vērtība un arī laba un ļauna kritērijs. Kas ir labs? Taču tas, kas nāk ideālam par labu. Kas ļauns? Kas ideālam kaitē.

Daži cilvēki dzīvē sāpīgi meklē ideālu, lai piešķirtu savai dzīvei augstāku vērtību. Tādu traģisku ideāla meklēšanu redzam pie Ed. Veidenbauma. Brīžiem, kad neredz dzīvei mērķa, viņš nogrimst skumjās, pesimismā, bet kad redz dzīvē augstāku mērķi, tad pārdzīvo optimistisku gara pacilātību un dzīves prieku.

Pa daļai šādu svārstīšanos starp pesimismu un optimismu redzam arī Raiņa domātāja gaitā, bet viņa dzejā gan prāsvārā jūtams optimisms, jo viņa mērķis ļoti noteikts, skaidrs. Tikai savas dzejnieka gaitas pašā sākumā Rainis kādā vietā izsakās, ka viņam neesot «Ne mērķa, ne zvaigznes, ne vēlējuma»,*) bet tas ir tikai moments jaunības laikā. (1895. g.)

Drīz vien Raiņa ideāls dzejā parādās ļoti noteikts. Tā piem. gadi 5 vēlāk: 1901. gadā savā pirmajā lugā «Pusideālists», Rainis galvenajam varonim liek mutē vārdus, kurus vēlāk pārdrūkā kā patstāvīgu dzejoli savā pirmajā dzejoļu grāmatā, «Tālajās noskauņās», tādā kārtā piešķirdams šim dzejoļim un viņā izteiktām domām patstāvīgu nozīmi:

*) J. Raiņa Dzīve un darbi. 1925. Biogrāfija. 96. l. p.

... augstākā ideja
 Tā nepazīst cilvēku žēluma,
 Kas viņas ugunīs iededzies,
 Tas neprasa, vai viņš bojā ies;
 Ne sevis, ne cita tas nevēro,
 Tas ziedo tai savu visdārgāko;
 Tas neskatās sānis, bet iet un iet.
 Tu vari to teikt, vari pelt vai smiet,
 Tik vienu vīzošu zvaigzni viņš redz,
 Bet visu visapkārt tam tumsība sedz.»)

Bet kas tad nu būtu šīs augstākās idejas saturs? Šo jautājumu mēģinās noskaidrot visa šī nodaļa savā tālākā gaitā. Tagad tikai maza iepriekšēja orientācija: par augstāko mērķi Rainis ieskata pārveidot dzīvi uz labākiem taisnīgākiem pamatiem un izveidot arī pilnīgāku cilvēka tipu. Šo mērķi ļoti labi formulētu lasām Raiņa dzejolī «Pats»:

Priekš citiem darbodamies, attīsti
 Pats savus spēkus negurstošā karā —
 Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā,
 Un mūžam jaunots spēks un ieroči.

(«Tālas noskaņas», 1903. 11. l. p.)

Šo darbu un cīņu priekš citiem mēs dabūjam noskatīties gandrīz visās Raiņa lugās, bet it sevišķi zīmīgi «Ugunī un naktī», kur Lāčplēsis ir šāds cīnītājs par augstākiem ideāliem, priekš citiem, par tautu, dzimteni un viņas likteni. Kad viņa roka un gars it kā pagurst vai grib likties mierā, tad Spīdola — šis personificētais gaismas, dzīvības un attīstības simbols — viņam atgādina:

«Maini un mainies pats uz augšu.»*)

Citiem vārdiem: pārvērt dzīvi, darīdams to labāku, un pārvērties pats, palikdams labāks, pilnīgāks.

*) J. Raiņa. Pusideālists. Sarakstīts 1901., iznāca 1904. g. 38. un 39. l. p. Dzejoļu grāmatā divas pēdējās rindas dzejoli pārstatītas.

*) J. Rainis. Uguns un nakts. 1908. g. 127. l. p.

Patstāvīga personība. No Raiņa dabas filosofijas mēs zinām, ka viņš neatzīst nekādas pārdabiskas varas, kas noteiktu pasaules gaitu un reizē ar to cilvēka gaitu un likteni. Rainis ir determinists un atzīst, ka cilvēka griba nav izņēmums no dabas likumiem. Bet līdz ar to nav teikts, ka cilvēks būtu akla rotaļa dabas spēku rokās un viņam būtu jāpaļaujas tikai uz šo spēku mehaniku. Nē. Cilvēkam ir zināma rīcības brīvība, un viņš ir spēks, kas var veidot gan dzīvi, gan savu likteni, tikai viņam jāpārveido savi ieskatī, sava griba un jābūt patstāvīgam savos ieskatos, savā personībā. Un tiešām, ja ideāls ir dzīvi pārveidot un sevi tāpat, tad taču jāzin, kāds ir šis ideāls, jāzin, kas viņam kaitē un kas to sekmē.

Katram cilvēkam, kas tiecas pārveidot dzīvi, vajag zināmā mērā būt skaidrībā par labu un ļaunu. To dzejnieks izteicis kādā sentencē šādā kārtā:

Jauna cēlējs.

Uz gudriem vīriem neatsaucies,
Pats visā iegremdēties traucies:
Kas pats zin atrast labu, ļaunu,
Tas pasauli zin celt par ļaunu.

(«Klusā grāmata», 92. l.p.)

Ne katrs spēj orientēties jautājumā, kas labs, kas ļauns, kas vēlams un kas nevēlams, kas izskaužams un kas sekmējams. Tamdēļ Rainis uzstāda par mērķi, pārveidot arī pašu cilvēka — gribu, kurai etiskā dzīvē liela loma:

Pasaules griba.

Mundus vult decipi.*)

Pasaule grib lai to malda,
Grib, lai stingri to valda,
Ko darīt? — Gudrie un stiprie teic:
«Ej maldot un valdot sev pasauli veic!»

*) Pasaule grib, lai to malda.

Es gribu jums citu atbildi dot:
«Ej pasaules gribu pārlabot!»

(«Klusā grāmata.» 90. l. p.)

Personības patstāvībai liela nozīme. Dzejoļa «Pats» beidzamajās rindās Rainis šo nozīmi raksturo šādiem zīmīgiem vārdiem:

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Cik spēcīga un universāla var būt etika Raiņa dzejā, lai noder par pierādījumu šāds komisks, bet reizē ar to zīmīgs fakts. Priekš pasaules kara man nācās lasīt lekciju par literatūru kādā no mūsu mazajām pilsētiņām. Savā lekcijā biju arī pieminējis šo Raiņa dzejoli. Pēc lekcijas mani pārsteidza kāds pilsētiņas lieltirgotājs, izteikdamies cildinoši par šo Raiņa dzejoli un it īpaši par beidzamo pantu, kas esot tik vērtīgs, ka viņš to licis iekalt savā veikālā bufetē, lai tas vienmēr būtu priekš acīm. Dzirdot to, man bij grūti valdīt smieklus, jo dzejoli taču ir runa par ideālām lietām un ne materialām. Bet reizē ar to man ienāca prātā gadījums, kur kāds mācītājs Latviešu draugu biedrībā cildinājis Raiņa dzejoli «Pastara diena», kā garīgu dziesmu. Tikai kad dabūjis zināt, ka viņš pats ir to starpā, kurus tēlotā pastara diena, resp. dzīvēs apvērsums aizskalos prom, cildinātājs atjēdzies un mainījis savu ieskatu. Bet ir gadījumi, kad Raiņa dzeja, neskatoties uz savu revolucionāro raksturu, aizrauj arī dzejnieka idejiskos pretiniekus. Tā, piem. mācītājs Gross tajā pašā Draugu biedrībā reiz izteicies, cik atceros, šādi: jūs skaidri zināt, ka jūsu priekšā ir socialisti, un tomēr jūs nevarat atturēties pretī viņa dzejas lielajam spēkam. Šis pēdējais spriedums būs gan zīmēts vairāk uz dzejnieka darbu māksliniecisko pusi, bet viņu lielā mērā var attiecināt arī uz etisko, kā to liecina minētā komiskā epizode ar tirgotāju. Ko dzejnieks prasa no patstāvīgas personības, redzams vēl no šāda dzejoļa:

Pats.

Pats palīgs.

Ko dari, to dari pats,
Lai palīga nelūdz tavs skats:
Palīgs, ja spēs, tad tev darbu jauks, —
Nespēs, tad tevi par darboni sauks.

Pats žēlotājs.

Ir tev sāpes, tad ciet;
Nevajaga žēloties iet:
Žēlotājs nes tev vēl otru launu,
Klāt pie tavām sāpēm vēl kaunu.

Pats zinātājs.

Zini, kas tev apkārt ir,
Zini, kas no apkārtnes šķir;
No viņas tavi spēki nāk,
Caur tavu gribu darboties sāk.

Pats vērotājs.

Vēro, ko vari,
Tādu darbu dari;
Vēro, kas esi,
Tādu labu nesi.

Pats vadītājs.

Kā sevi darbā radi,
Tā turi pats;
Sevi un darbu vadi,
Kā vietā liktais rats.

Spēks, drosme, neatlaidība. Pirmais, kas ne-parasts mūsu literatūrā, ir tādi etiski motīvi, kā: spēks, drosme, neatlaidība. Bet tā kā Raiņa perso-nība ir tāda, kura balstās vienīgi pati uz sevis, tad darbā, cīņā pēc ideāla, šīs īpašības viņai nepiecieša-mas. Piem. drosmi raksturo dzejolis:

Akteons.

Dēļ ikdienas tu žēlojies?
To aplabinot zemojies?
— Tā tevi tomēr nīdīs.

Ej pilnā stāvā izcēlies,
Cik esi liels, tik izrādieš,
Un klusē, kad tie rīdīs.

Drosme var būt uzliesmojoša, viegli pārejoša. Bet ja nu ar tādiem uzliesmošanas momentiem nepietiek? Ja koks — kā saka — nekrīt uz viena cirtiena vai arī ja jānes lielākas grūtības, ko tad? Tādā gadījumā dzejnieks māca neatlaidību un spēku:

Lai ir grūt',
Vajag spēt:
Stipram būt
Uzvarēt.

Bet īsti dzelzu spēku mācāmies pazīt no dzeloļa:

Bronzas statuļa.

Drūmi stāv debešu
Tērauda griesti;
Skrejoši mākoņi
Pāri tev kliesti;
Nemiērs un niknums
Krūtīs tev valstās,
Roka uz akmeni
Mierīgi balstās.
Drūms tu un bezbailīgs
Stāvi bez vārda, —
Pērkons un zibens
Debešus ārda.

Taisnība un netaisnība. Viens no lielākiem Raiņa ienaidniekiem ir dzīves netaisnība. Bērnībā viņš piedzīvojis dažu netaisnību, kas atstājusi viņā sāpīgu iespaidu uz visu mūžu, un vēlākā dzīvē viņš ilgus gadus izjutis smagi, jo smagi dzīves netaisnības siogu. Neaizmirsīsim, ka cara politika piespieda Raiņa dzīvot trimdā ap 20 gadu: pirmo reizi Vjatkas guberņā (1897.—1903.) un otrreiz emigrācijā (1905.—1920. g.). Divdesmit gadi ir liela daļa no cilvēka

mūža. Un ja valsts un sadzīves iekārta piespieda dzejnieku nest šo jūgu — tad ceļas jautājums: kamdēļ? Vai tad šī iekārta ir to vērts, ka viņas dēļ šādi upuri jānes. Bet mēs jau zinām, ka Rainis bij viņu atzinis par noārdāmu un vedis cīņu gan kā publicists, gan kā dzejnieks. Emigrācijā dzīvodams viņš turpināja cīņu pret toreizējo carisko valsts kārtību, un tamdēļ arī visa viņa satīra, īpaši politiskā un sociālā, attiecas uz šo krievu patvaldības laikmetu.

Lai rādītu cariskās valsts un reizē arī dažādus kapitalistiskās iekārtas trūkumus, dzejnieks nostāda satīriskā gaismā tā laika valstisko un sociālo dzīvi, tā ka šīs dzīves netaisnīgā iekārta kļuva redzama. Šāda cīņa Rainim bij nepieciešama, jo, lai rādītu ceļu uz labāku, vajadzēja parādīt vecās dzīves ļaunumu un nederīgumu.

Bet iekams pārejam uz Raiņa cariskās politikas un sadzīves satīrisko kritiku, pakavēsimies vēl pie kāda bērnības atmiņu momenta:

Netaisnība.

Man netaisnība darīta
Sen, sen, kad bij vēl bērnība;
To visa dzīve nespēja —
Nespēja
Par labu vērst.

Tik vienu turu cerību,
Ka līdz ar dzīves aizeju
Reiz liktens laidīs taisnību —
Taisnību
Pie manis sērst.

No šī dzejoliša redzam, cik dziļi un sāpīgi Raiņa dvēselē iespiedušās pārdzīvotās netaisnības jūtas. Dzejnieks ilgojas pēc taisnības un domā, ka tā tikai atnāks pie viņa pēc nāves. Tomēr viņš to negaida pasīvi, bet cīnīdamies gatavo taisnībai ceļu, lai tā jo drīzāk atnāktu.

Raiņa sadzīves kritika sākas jau 80. gados, bet sevišķi spēcīga tā izpaužas ap gadu simteņa maiņu.

Raiņa dzejas sabiedriskās idejas izteikušās ļoti skaidri viņa sociālā un politiskā satīrā, kā arī vispār sociāla un politiska rakstura dzejoļos. Arī lugās, garākos dziedājumos, dzejas simbolismā notēlojies šo ideju sabiedriskais raksturs.

Ar lielāko neatlaidību Raiņis visu mūžu cīnās pret garīgo verdzību, atpakaļrāpuli un reakcijas nakti, kā arī kapitalistiskās iekārtas launumiem vispār. Trīmdā būdams un garā tēlodams dzimteni, viņš jautā:

Vai zeme dus vēl
To gaŗo miegu?
Vai ziema klāj vēl
To dziļo sniegu?

Vai mieru virszemes
Aizvien vēl zvana?
Aizvien aizvien vēl
Jums miega nav gana?

Dzejnieks mīl labāk godīgu pesimistu, kas dzīves tukšumu nes zobus griezdams, nekā optimistu, kas atsakās no nopietnu problēmu atrisināšanas. Viņš asi zobojas par filistrību, kuŗas princips ir:

«Visur pa godam,
Lēnām, ar apdomu
Veikala lietās!»

Netaupa savādos tēvijās mīlētājus, kuŗiem galvenais ir miera prāts un biezs maizes rieks, vienalga, lai arī visapkārt valda nakts. Ar asiem cirtieniem viņš tiesā miera ļaudis, kuŗi bīstas no jaunu ideju rīta vējiem un pārvelk sev dziļāk segu pār ausīm, notrīc aukstos drebuļos piemētinādams:

«Vai saldu mieru mēs sev laupīt ļausim?»

Dzejnieks soda arī katru nepatstāvību, pašapziņas un pašlepnuma trūkumu, svārstību, glēvulību, maziskumu un cilvēkus, kuŗiem nav nekā sava:

«Jums pašiem savas dzīves nava,
 Kas spēcīgi iz iekšas augtu, —
 Nu liekās jums, ka viss jūs žņaugtu.
 Nav lepnuma, nekā nav sava,
 Ko sev kā zvaigzni pierē spraustu:
 Jums atliek tik lai visu lielu skaustu.»

Visi šie garā kūtrie, miera meklētāji savas ligzdas taisītāji, bailīgie un svārstīgie, straujāku centienus apkarotāji ir ķīniešu priesteri, kuŗi ienīst sauli, kas kāpj augšā gar zilām, skaidrām debesīm un vēlās to raut atpakaļ. Visiem tādiem un viņiem līdzīgiem garīgās un socialās verdzības kultivētājiem Rainis noteikti pasaka:

«Mēs netīcam vairs tiem priestieriem,
 Nedz visiem tiem briesmīgiem baidekļiem;
 Tik brīdi tie aptumšo sauli, tad gaist, —
 Lai mūžam tautas dvēsele kaist
 Pēc saules, mīlās saules.»

Šī satiras nozare, kuŗa aizņem socialās dzīves trumus, Raina dzejā ļoti plaša. Bet viņa taču zīmējas galvenā kārtā uz etiku! Ja cilvēka etiskā pasaule paliktu negrozīga, ja viņa ideāli, centieni, simpatijas un antipatijas, nolūki un mērķi paliktu vienmēr vieni un tie paši, kādus tos ieaudzinājusi valdošās šķiras ideoloģija, tad ar šiem cilvēkiem maz ko varētu iesākt. Cilvēkam jātop apzinīgam, strādniekos jāmodina pašapziņa, jārūda stingra griba, jānoārda viņu vecā etika, jārada tur revolūcija, un tā viņi jāsagatavo politiskai un socialai revolūcijai, jāpadara par jaunas kulturas nesējiem. Rainis savā satīrā ievērojamu vietu ierāda ne tikai vien, bet arī politikai, un šī satīra iztaisa īpašu viņa lirikas nozari, kuŗai sevišķa nozīme revolucionārā ārdišanas darbā. Politika ir teoretiska un praktiska nodarbošanās ar valsts vadišanas lietām. Bez sevišķiem paskaidrojumiem katram būs viegli saprotams, ka šī sabiedriskās darbības nozare ir ļoti plaša, sarežģīta un svarīga. Nekas gan tā neiededzina cilvēku socialās kaislības, kā politika.

Tas tamdēl, ka valsts dzīvē satiekas, krustojas un sašķetinās neskaitāmi daudz dažādu vajadzību, interešu, centienu, kurus nokārtot un regulēt ir politisku darbinieku uzdevums, īpaši to, kuŗu rokās atrodās valsts vara. Viegli saprotams, ka nav vienīga, kuŗas šķiras rokās atrodas šī vara un valdības groži. Katra šķira cenšas iegūt valdošo iespaidu, lai valsts varu kalpinātu savā labā, un te tad nu notiek dažādu politisko partiju cīņa. Šinī cīņā parādās reizēm daudz cildināmas varonības, reizēm daudz smejava maziskuma. Protams, ka par mantīgo šķiru politisko cīņu nav ko sajūsmināties. Mantīgo aprindu politiskā cīņa tiek vesta daudzkārt zem ārēji nevainīgas vai pat vilinošas demokrātiska nacionalisma, liberalisma segas. Te tad nu politiskai satīrai īstais darba lauks: atmaskot šo politiķu maldinošos nolūkus un nostādīt viņu darbību istā gaismā.

Raiņa satīra ir vērsta pret divējādu politiku: pret kapitalistisko valsts politiku no vienas puses un latviešu pilsonisko politiku no otras. Bijušā patvaldības politika dzejniekam likās kā naidīga pretvara, kuŗa nomāc un nospiež visu spirtāko politisko un kulturēlo dzīvi. Tā bij kā nīkna ziema, kas stindzina, saldē un tur važās visu dzīvu radību.

«Ja galvā doma tev dzimst —
Zini: tā atpakaļ grimst,
Neredzējusi saules un rīta;
Ja krūtīs jūtas tev dīgst —
Zini: kā puķe tā nīkst,
Zemē dzelžainu pakavu — mīta.»

Tā bij tā vara, kuŗa atradās tādu vīru rokās,
kā dzejnieka tēlotais «Darbonis:»

«Cik vien tu spēji, tu zagi un rāvi,
Līdi, spiegoji, bendēji, kāvi;
Kas vien ir kauns, to tu darīji,
Nu tev ir jāslēpj šie traipekli —
Ej, uzkārs tiem virsū — lentiti.»

Tā bija tā vara, kurai pūlējās izdabāt visas aristokratiskās un pilsoniskās partijas zem dažādiem nosaukumiem. So partiju vīri arvien biedināja no stingras, noteiktas uzstāšanās, no revolucionaras darbības un ieskatīja savu politiku par vienīgi pareizo. Rainis to padarījis nemirstīgi smieklīgu ar savu satīru: «Prātīga rīcība», no kuŗas atzīmējam te dažus vilcienus:

Bet dzīvē pārmērs un lepnība
 «Ir tie, kas karjeru izposta, —
 Tad labāk ir desmitreiz muguru liekt.
 Ne vienreiz par netaisnību kliegt.
 Ar laipnību, lēni ir viss jāiesāk...»
 Jā, jā, līdz pat plaukas panest māk,
 Lai splauj tev acīs, tu nošlaukies vien,
 Jo pilsonim pretī sist nepiedien!
 — Es sen jau šo mācību dzirdēju,
 To sauc par «prātīgu rīcību».

Šī prātīgās rīcības politika ir tā, kuŗu piekopa visi tā saucamie lojālie politiķi un kuŗu taktika sastāvēja iekš tam: uzmeklēt sakarus ar valdošām personām un ar glaimošanu un luncināšanos izkaulēt sev un savai šķīrai vajadzīgos labumus.

Isi pēc 1905. gada notikumiem, kad revolūcijai sekoja kontrevolūcija, tad notikumu virpulī bij daudz, kas visai acīs krītošs no satīriskā viedokļa skatojies. Šo bagāto vielu Raiņa satīriķa skats nepalaida garām neizmantoju. 1907. un 1908. gadā viņš laida klajā divas daļas no sava «Virpuļa kalendāra». Ja senākos viņa satīriskos darbos parādījās etiskā un sociāla satīra, tad te tai pievienojās vēl politiskā. 1905. un dažu vēlāko gadu notikumi savilņoja visu šķīru, aprindu un var sacīt visu cilvēku prātus. Bet savilņojumā taisni parādās cilvēku īstā daba: te redzams, kādu stāvokli viņi ieņem pret jauno parādību un cik viņu steidzīgajā rīcībā nopietnības, cik komisma. Te dažs cienīgs pīlars, dažā iecienīta mācība zaudē līdzsvaru un nokļūst smieklīgā stāvoklī. Te izlīdzinošā taisnība reizēm top par

netaisnību, cēlā reliģija aizmirst savu augsto uzdevuma un sāk dejojot dekadences jandaliņu. Tas ir galvenais, kas atzīmēts Raiņa satīrā. Bet satīras saturu ir grūti izcelt un parādīt, jo satīra it īpaši parādās tonī, izteiksmē, stilā, un tas īsti saprotams tik tad, kad viņu bauda. Minētos kalendāros ir īsi dialogi, epigramas, dzejoļi, skices, aforismi teicieni, humoreskas, gan oriģinali gan tulkojumi vai lokālizrējumi.

Visu to lasot, var reizēm no sirds smieties, jo satīra nav nopietna vien, bet lielāko tiesu saistīta ar savu draugu — humoru, reizēm var redzēt, cik zīmīgi dzejnieks uztvēris un uzglabājis satīriskā konservējumā daudzus raksturiskus momentus un notikumus, kas vai nu nemanīti vienkāršam mirstīgajam pagājuši garām vai arī jau sen aizmirsti. Smīdinot un ironizējot Rainis uzbur lasītāja priekšā visu lielo laikmetu ar viņa traģiskajiem notikumiem. Raiņa satīra ir nopietna, ļoti nopietna.

Raiņa satīras priekšmets ir galvenā kārtā mūsu sociālā dzīve. Tautiskajā laikmetā viņš vērš savu satīru pret formalistisko tautisko dzeju un vispār pret toreizējās garīgās kultūras gara nabadzību, tagad — pret pilsonību, filistrību, dekadenci, kapitalismu un vispār pret vecajām patiesībām. Pilsoniskos tikumus Rainis graiza, piemēram dzejoļos: «Labdaris», «Galvas darbs», «Saimnieciskas pamācības». Bagātīniekam mīksta sirds: dzirdot grūtdienu gaudas, viņš tūdaļ bāž kabatā roku un izvelk — nu, ko jūs domājat: naudu? nē, nēsdodziņu. Lai pierādītu, ka darba lauzu liktenis nav grūts, tad mēdz teikt, ka daudz grūtāk taču esot galvu lauzīt nekā trallinot akmeņus dauzīt. — Taupīšana tiek uzskatīta par tikumu, jā? Taupi ēdot, taupi dzerot, dzīvo mītrās telpās un tā taupi katru kapeiciņu, tad kļūsi pie mantas. Un ja nu tās tomēr nebūtu, tad viens droši būs: — agrāk nāve. Vai arī: taupi tik no svešas mutes, tad jau tukšā vis nepaliksi!

— Pilsonisks darbs tiek uzskatīts par godīgu darbu, vai nē? Dzejnieks tomēr redz viņā nega-

tīvās puses un raksturo godīgo pilsoni un viņa darbu šādiem vārdiem: «Godīgs darbs — ar svešām rokām, Mierīgs prāts — pie svešām mokām, Ļaudis uzskata ar nievu, Miesas apmērs ne par tievu: Tevi, vīrs, es pazītu, kaut vai ellē satiktu!» Kā nepārprotami redzams, te Rainis savu satīru vērš pret kapitalistu. Vispār, kapitalisms dod viņa satīrai daudz vielas. Rainis te atrod komismu īpaši tanī apstākļi, ka cilvēki, kas dēvējas un saucami par kapitalistiem, ar savām domām, jūtām, ieskatiem izliekas turoties pie kristīgās morales, bet faktiski izpilda tikai sava mantas elka pavēles. Un zem kapitalisma iespaida attīstās cilvēkā daudz tādas īpašības, kuŗās, var sacīt, spoguļojas zelts. Te satīriķim darba daudz. Rainis savā «Virpuļa kalendārā» arī ziedo šim tematam ne vienu vien lapas pusi, bet it īpašu nodaļu: «Iz kapitalistu ģimenes dzīves.» — Kā bagātībai savs iespaids uz cilvēka dabu un darbību, tāpat arī nabadzībai, kā viena pārveido cilvēku, tā otra — tikai katra savā virzienā. Ko piedzīvo nabags cilvēks, tik nabags, ka viņš nezina ne tēva, ne mātes, ne sava vārda, jo tāda viņam nemaz nav, ne piederīgo, ne piederības vietas — to Rainis satīriski-komiskā gaismā tēlojis stāstīnā: «Sunā mūžš». (1907.) Pastāvošās iestādes nezina, ko iesākt ar cilvēku, kas nav ievests un ievedams nevienā rubrikā. Lidz ar to tā ir arī satīra par esošās sabiedriskās iekārtas sistemu, īpaši kāda tā bij pie mums 1905. gadā vai īsi pēc tam. Spēcīga tiesājoša satīra ir dzejolis: «Ubagu dziesma». Tā, tik daudz par bagātību un nabadzību. Sevišķs naids Rainim ir pret filistību jeb gara miegainību. «Viņš brauca jūrā: jaunus ceļus rast!» — saka dzejnieks par kādu bijušu draugu. «Vējš asi pūta, dzina to uz sēkli, Un gurdi teica viņš: «Krustā viņu pārkli, pārkli: «Ak, laime tuvu, vajag to tik prast!» («Bijušais draugs»). «Vai atkal tālāk. «Man miļāks godīgs pesimists, kas dzīves tukšumu nes zobus griezdams, Ne vieglais filistris, saukts optimists, kuŗš šķiet, ka dzīves nastas projām sviezdams, Viņš visus mezglus

ir jau atšķetījis — Tik gudris palikdams, cik agrāk bijis.» Sevišķi nikna satira par filistribu ir viņa dzejoļi: «Filistris» un «Filistris aprīlī.» Asi tiesā Rainis arī pseudo-patriotismu («Tēvijas mīlestību»), pseudo - idealismu («Taurētājs»), mietpilsonību («Prātīga rīcība», «Miera laudis»), gara gaismas apkarotājus («Vecais rupucis») un liberalismu: «Teic, liberāl, Kāds ir tavs ideāls? — Mans kaņoga un mans svētums! Ir gaisma, patiesība, — darba lētums!» vai arī «Tu brīvību cieni, bet kartavas arī, I tautai, i pretutai pakalpot vari, Ar apdomu visu, ar gudrību dari, Ej vidus ceļu starp kreisiem un labiem Un beigās — pērienu dabū no abiem». Bet īpašu bargumu, nesaudzīgu asumu, plastiku un prāvietisku spēku Raiņa satīru sasniedz viņa dzejumā: «Fiat justitia!», kur viņš tiesā veco taisnību kā mantīgo taisnību — Bet tie nav vienīgie darbi, kuņos parādās Raiņa satīriskais talants. Viņa satīra gan vieglas ironijas veidā, gan ar humoristisku — komisku plegaršu vēl sastopam daudzos citos darbos neizņemot arī viņa dramas.

Raiņa satīras galvenā pazīme — griezīgums. Viņa satīriskais stīls ir kā asi trīts ierocis — zobens, ar kuņu var spēcīgi kaņot pret dažādām tumsības varām. Vietām Rainis mīl rotaļāties vārdiem, bet rotaļājoties ielikta viņos gan humoru, gan komismu, gan satīru, gan visus reizē. Tā, raksturīgs ir teiciens: Klusu — ciešana ir klusa ciešana.» Stāsta varonis Susutis («Suņa mūžs») ienīst krievu laika sistemu. Kamdēļ? Tamdēļ, ka pēc viņa domām, sistema stāv ciešā sakarā ar «sist» un sitienu viņš dabūjis daudz. — Raiņa politiskā satīra sevišķi labi redzama viņa dzejoļu krājumā: «Vēja nestas lapas» nodaļā: «Pārejas laiks». Kā uz raksturīgākiem varētu norādīt uz dzejoļiem: «Kārtības partijas», «Miera līdzēji», «Nepārsteidzīgs politiķis», Balss tiesība» un «Darbonis».

Rainis intensīvi dzīvo līdz visu mūsu kulturelo un politisko dzīvi visos sīkumos. Ko viņš tanī atrod tiesājamu un smejamu, tas parādās viņa satīrā. Lie-

lai daļai no Raiņa satiriskiem darbiem ir augsta mākslas vērtība.

Raiņa satirai liela kulturela nozīme: daudz kas no viņas jau pārgājis laudīs un palicis par vispārēju garīgu īpašumu.

Ja Raiņa dzeja uz rāvienu ieguva plašu sabiedrisku interesi, kļuva, tā sakot, par nopietnu sociālu faktu, tad tam par iemeslu bij viņa lirikas sociālais raksturs un viņa sociālā etika. Katra dzejnieka darbos notēlojas viens vai otrs sociāls motivs, bet tik plaši un spēcīgi, kā šie motīvi izteikušies Raiņa dzejā, mēs piedzīvojam mūsu literatūrā pirmo reizi. Pa daļai tas izskaidrojās ar to, ka modernajam kapitalismam attīstoties, attīstās arī sociālās jūtas, mostas sociāli jautājumi, problēmi, kuŗi prasa pēc atrisinājuma, pa daļai tas izskaidrojams arī ar Raiņa spēcīgajām sociālām simpatijām, jūtām un viņa sabiedriskajiem centieniem. Sabiedrība ir viens no vissarežģītākajiem ārpasaules faktoriem, viens no bagātākajiem dzejnieka iespaidu un ierosinājumu avotiem. Kā galvenos sociālos objektus, kuŗus noteikti redzam Raiņa dzejā, varētu minēt sekošos: 1) pastāvošā sabiedriskā iekārta jeb kapitalisms, 2) zināma laikmeta sabiedriskā un politiskā atmosfēra, 3) proletariats kā jauna sociāla šķira ar saviem centieniem un ciešanām, 4) tauta un cilvēce. Visi Raiņa dzejoļi ar sociālu nokrāsu un raksturu grupējas ap vienu vai otru no šiem sabiedriskās dzīves faktoriem, atspoguļodami sevī vai nu dzejnieka simpatijas vai antipatiju, mīlestību vai naidu, sajūsma vai nicinājumu.

Nē, nav tās vairs dzejas sald-sāpīgas jausmas,
Nav sapņu tirdošās, draudošās šausmas: —
Tā patiesa dzīve bez apsega:
Pelēka, netīra, pūstoša*).

(Rainis).

*) «Tālās noskaņas», 87. lap. p.: «Patiesā dzīve».

Ko vien mēs dziedam: auksts un sājš; —
 Mums vielas trūkst, — viss vecs un vājš...
 Mēs gribam sev jaunu dzīvi dzejot,
 Gavilēt, kaut arī bojā ejot**).

(Rainis).

Socialā satira ir cieši saistīta ar visu socialo iekārtu, ar sabiedrisko atmosferu, laikmeta garu un psihi. Socialā satira ir vērsta pret tiem elementiem, kas kavē sabiedrības attīstību. Bet šie kavējošie spēki var arī būt pašā sabiedrības iekārtā, kā tādā, un tad satirīķis vērš savu satiras asminu pret visu šo iekārtu. Mēs zinām, ka zināms sabiedriskās attīstības posms vai laikmets var darīt uz mums priecīgu vai nospiedošu iespaidu. Mēs zinām, cik maz mēs reizēm atkarīgi paši no savas gribas. Visā dzīves iekārtā ir kautkāds spēks, kas mūs svaida šurp un turp, rotalājas ar mūsu gribu, neļauj mums dzīvot un darboties tā, kā vēlamies. Kapitalisms, kā īsts jaunlaiku fatums, rotalājas ar cilvēka likteni. Un kā senatnē cilvēks saslējās pret likteni, pret dievību un protestēja, tā tagad tas notiek atiecībā uz moderno fatumu. Viss, kas neprātīgs, nospiedošs sabiedrībā, modina antipātiju, pretības jūtas, kuŗas bieži vien izpaužas ne bez zobgalības, asuma un sašutuma.

Plaši šīs jūtas izteikušās Raiņa dzejā un ieņēmu tur ievērojamu vietu. Kā jau minēts, Rainis vispirmā kārtā kļuva pazīstams kā sabiedrības ļaunuma graizītājs, kā socials satirīķis, kā sabiedrības negatīvo, tumšo spēku tiesātājs.

Domājot par Raiņa satiru, nāk prātā viņa pazudušais dēls ar savu lepnumu, spēku un gaismas mīlestību:

Nē, nenāk viņš, lai jūgā plecus liektu, —
 Viņš nāk kā tiesātājs, lai jūs iz tempļa
 triektu***).

** Turpat, 122. lap. p.: «Vecā dziesma».

*** Turpat: «Pazudušais dēls».

No romiešu laikiem uzglabājies sakāms vārds par taisnību: «Fiat justitia et ruat mundus». (Lai notiek taisnība, lai sagrūst pasaule). Rainis pagaŗā satiriskā dzejolī: «Fiat justitia! tēlo šo taisnību, starp citu, šādiem vārdiem:

Jā, — gaŗos mūŗos taisnība gan būs
 Vai veca tikusi, un acis tumŗas
 No mūŗam nenomemtā aizsaiŗa.
 Man ŗķiet, — tā drusku pakurla,
 Vai ausis aizbāzusi vilnas kuŗķiem,
 Jo aukstu seju viŗa gaŗām iet,
 Kur aizsmakuŗas balsis klieŗz pēŗ viŗas:
 Lai, lai sev klieŗz, tas viŗu negroŗis,
 Uz klieŗzējiem nekad tā neklausijās —
 Fiat justitia et ruat mundus!

* *
 *

— — Stāvs ari nav tik stalts, kā ŗķiet iz tāles,
 Tā laiskiemi soliem ļodzīdamās iet,
 Kā retu reiz vairs panāk vainīgo
 Un cietie kaulu pirksti taisno grābj.
 Tik osmas spēja tai vēl smalka liekas:
 Jau iztālēm jūt būdas dūmu smaku
 Un labprāt apiet tām ar loku apkārt,
 Bet ja tur tomēr reizēm nākas būt,
 Tā pazemīga līdzī pazemīgiem
 Un pieklājīga, rāma, bailīga;
 Nekad tā nelien bezkaunīgi acīs: —
 Un lepna ar tā nav, kā ŗķiet iz tāles.
 Kad nauda runā, viŗa klusu cieŗ . . .

* *
 *

Tēlojot šo veco taisnību, dzejnieks indīrekti tēlo visu veco patvaldības sistemu un pareŗo tai bēdīgu galu. Tā dzejojums noslēŗzas ar ŗādu pravīetisku un spēcīgu posmu, kuŗa pravīetojums otrā Krievijas revolūcijā tieŗām piepildījās:

Ir laiks jau nācis vecai taisnībai,
 Tās dzīve zobu galā karājas.
 Drīz sabruks milzu stāvs, kā norībēs
 No kauleem klabošiem un tukšās paures,
 Un gaisā celsies melni putekļi
 No izžuvuša asins plūduma.
 Kas viņas vārdā tika izlaistīts —
 No viņas ģiftīgajām siekalām,
 No grūvekļiem un vecās ēkas trūdiem,
 No tūkstoš gadu mēslu salašpām,
 Kas krājas nomestas un pūdamas
 Un visu gaisu zemē smacināja,
 Kā elpa aizrāvās no ļauniem tvaikiem,
 Un zaļai dzīvībai bij jānosmok.
 Bet trūdiem cauri zaļi asni dīgst,
 Un jauna pasaule virs vecās ceļas —
 Ruat justitia et fiat mundus.*)

Attiecības pret sabiedrību. Rainis ir determinists nevienu dabas-filosofiskā nozīmē, bet arī socioloģiskā. Cilvēka jūtas, domas, centieni lielā mērā atkarīgi no sabiedrības. Tā piem. dzejolī «Sasistais trauks» dzejnieks saka:

«Jūs prasat man, kur spēku gūst?
 Iekš jums tas stāv, iekš jums tas lūzt.
 («Gals un sākums», 91.)

Kādā citā dzejolī atrodam domu par to, no kā sastādās sabiedrība un viņas spēks:

Aizņēmēji.

Jūs gribat spēku aizņemties
 No vispārības spēka,
 Vai zināt, kur tas sakrājies?
 — No vienbūtnēm ir cēlusies,
 No jums, no sika spēka
 Tā lielā ēka,

*) T. i. Lai sagrūst taisnība un dzīvo pasaule! A. B.

Tā tad atsevišķi indivīdi ir tie, no kā sastādās vispārība, resp. sabiedrība un viņas spēks. Tā ir savā ziņā kā psiholoģiska krājkase: katrs iegulda kādu mazumu no sava spēka vispārībā, kur tad sakrājas tas lielais psihiskais kapitāls, ko sauc par sabiedrības spēku. Kā šis individualā spēka noguldījums sabiedrībā notiek, rāda Rainis dažos dzejoļos. Piem.:

Sirdsasinis.

Tu devi savas sirdsasinis,
 Ko visu aptvert un veidot spēji, —
 Ne grauds no tava nav uzdīdzis:
 Tu sausā akmens laukā sēji.
 Ies gadi, šis augums būs izmiris,
 Tad lietu un zelmeni atnesis vēji:
 Ap zaļo tīrumu sveši vaigi
 Brīnoties stāvēs — tu dusēsi maigi...
 («Vētras sēja»).

Kā redzams, dzejnieks atdod sabiedrībai visu, ko vien viņa gars spēj aptvert un veidot, atdod savas sirdsasinis. Paiet laiks, kur no izkaisītās sēklas nekas neuzdīgst, bet nāk paaudzes, kurās tomēr redz, ka sēkla nav velti sēta: tīrums ir zaļš. Tiesa, ap zaļo tīrumu stāv sveši vaigi, pats sējējs vairs to neredz, bet — un te parādās individualās dzīves loģika — augļus bauda sabiedrība.

Kā izteiktā doma pāriet sabiedrības apziņā, to dzejnieks tēlo šādā dzejolī:

Pa rudzu lauku.

Es pārsteigts klausos: lūk, tas vārds bij mans,
 Ko jūs tur sakat; sen es, viņu teicu.
 No tāles skan kā svešāds paša zvans;
 Nu atceros tās domas, — sen tās veicu.
 Vai vārds ir dzīvojis iekš jūsu sirds?
 Kā grauds iekš zemes? — Priecīgs asni sveicu,
 Kas zemes nests un veidots zaļi mirdz.
 Tik sauja graudu bij, — kāds krāšņums laukā!
 Tas tagad zaļos negaisā un aukā.

Raksturīgi! Sabiedrības psiche dzejniekam liekas kā rudzu lauks; kā rudzu laukā iekaisītie graudi laiž asnus, tā psihē ieguldīts vārds. Dzejnieks ligsmi noskatās sazēlušo krāšņumu.

Attiecības starp individu un sabiedrību labi raksturo arī dzejolis:

Vienpatis.

Vienpatim jākrīt,
Lai visums celtos,
Lai ziedoklim pāri
Brīvs plūdums veltos.
Vienpatis — varons
Pats ceļu taisa,
Plūduma straumei
Pats dambi raisa.

No šī tēlojuma jau izlobas zināms socioloģiska rakstura kategoriskais imperatīvs: individam jā-upurē sevi sabiedrības labā. Individs ir tikai ceļa nolīdzinātājs sabiedrības plūdamam, sabiedrības attīstības gaitai.

Īsti ģenialu tēlojumu par savām attiecībām pret sabiedrību sniedz Rainis dzejolī, kuŗu pasniedzu te bez komentarienu, jo viņš viscaur runā pārāk skaidru un gaišu psiholoģisku valodu:

Gaitas gājējs.

Kad man gadās manā gaitā,
Ka viens mīlu manīm dāvā,
Es to mīlu lieku sirdī
Pašā dziļā krātuvē;
Tur nekad tā nevar pazust,
I kad sirdi pušu šķeltu,
Vēl tas dārgums neizkristu, —
Vēl to mīlu iekšā rastu,
Ieaugušu sirdij audos.
— Rastu katru mīlu glāstu,
Kas man reizi matūs skāris;

Katru laipna vaiga sveici,
 Kas man veldzes malku devis,
 Kad es slāpdams smiltīs gāju;
 Katru siltu rokas spiedmi,
 Katru smaidu, katru as'ru,
 Břidinājumu un bailes,
 Kad man jāiet bij tā gaita. —
 — Rastu katru platu skatu,
 Kas man uzmešts gařām ejot,
 Svešam, tālam ceļeniekam —
 Ak, tur rastu arī mīlu,
 Kaunīgu un atturīgu,
 Kas man deva sārtas lūpas,
 Dziļās dvēšles izteicējas.
 — Rastu, — skaita nav tām mantām,
 Bet nav krātuve man smaga,
 Viegļāk top, jo viņa pildās.
 Jo es tāļāk, ilgāk eju,
 Jo es vairāk mīlas rodu,
 Necerētas, negaidītas,
 Nepelnīti laipni dotas.
 Vairs es nezīnu, kuŗš devējs,
 Es no simtiem elpu jūtu:
 Vājās balsis mierināja,
 Vārgās sirdis priecināja,
 Aizraudāto acu stari
 Spožākos man meta skatus;
 Kuslas rokas deva balstu,
 Aizkusušie sniedza veldzi,
 Kroplie spieda manu roku,
 Nabagie man dimantsirdis
 Nesa pretī zelta traukos.
 Cik es mīlas biju devis —
 Tūkstotkārt man atdāvāja,
 Dāvāja i tie, kas mani
 Tuvumā kā tālu juta,
 Kuŗiem līdzēt nepaspēju
 Nebūdams vēl diezgan spēcīgs, —
 Līdz visapkārt mīla auga.
 Daudz par naidu auglīgāka.

Cik es mīlas iedams krāju,
 Es sev līdzī nepaņemšu:
 Visu atstāšu jums atkal
 Savā sirdī, kad tā klusēs.
 Tad to sirdī šķelāt pušu,
 Izņemat tās dārgās mantas,
 Sirdij audos ieaugušas.
 Jūsu ir tā sirds un mīla,
 Es tik viņai uzticēju,
 Es tik nesu viņu gaitā
 Tiem, kas nebij celti saulē,
 Un kas aizmirsa par mīlu.
 Ak, un kad — vēl tālāk ejot — ?
 Kad man jāiet būs tā gaita
 Aiz vēl pat sirdsklusēšanas?
 Aiz vēl pat tā lielā slieģšņa?
 Visu noņemot kā pirti? —
 Tad tik vien dēļ jums es iešu
 Un tik vien vēl jūsu mīla,
 Starojot no manas būtnes,
 Spēs tās šausmu tirpas varēt, —
 — Līdz es atkal mājās nākšu
 Dot jums savu jauno laimi.

(«Gals un sākums», 179.—181.)

Brīvība un brīvības cīņa. Svarīgu vietu Raiņa etiskajā pasaules uzskatā ieņem brīvība un brīvības cīņa. Brīvība te nav jāsaprot tikai socialā vai politiskā nozīmē, bet arī individualā. Mēs zinām no Raiņa biogrāfijas, ka bērnībā dzejnieks mīlējis «brīvu savvaļu», ka mīlestība viņam bijusi «trūkstošās brīvības vietā» un ka viņš moraliski cietis, kad viņam šo brīvību ierobežojusi. Mēs zinām arī, ka skolnieka gados Raiņis jau simpatizējis brīvības centieniem nacionalā un socialā nozīmē. Un no dzejnieka vēlākās gaītas mēs zinām, ka viss viņa mūžs ziedots gara brīvības, individualās, nacionalās, socialās un politiskās brīvības cīņām. Raiņis ieskata brīvības centienus kā iemītošus cilvēka psihē, raksturodams brīvības garu kā dzīvu kvē-

*ar
tāpat
manas*

*nē,
ta
reps*

li, kas psihē uzglabājas, kā mantojums no paaudzes uz paaudzi. Piem.:

Dzīvā kvēle.

Saules dzīvā kvēle kaist
 Šodien kā priekš tūkstots gadiem:
 Ģintis aug un ģintis gaist.
 Bet caur ģintu radu radiem
 Brīves gars caur siržu vadiem
 Mūžam līdzī saulei kaist.

Raiņa individualais ideāls, kā zināms, ir pēc iespējas lielāka garīga pilnība. Šis ideāls nav izņēmuma cilvēku privilēģija, bet vispārējs, pēc kuŗa jācenšās katram. Ņemot vērā to, ka indivīds neskaitāmiem pavedieniem saistīts ar sabiedrību, tad, protams, sabiedrībā, kuŗa balstās uz apspiešanu un tumsību, cilvēka individualitate nevar pilnīgi attīstīties. No tejienes tad izriet cīņa par taisnīgāku iekārtu par brīvību, kā vienu no nepieciešamiem nosacījumiem individualai, nacionalai, socialai, un politiskai attīstībai. Šī cīņa uzliek etiskus pienākumus. To Raiņš izteicis daudzos dzejoļos. Atzīmēsim te kādu no tiem:

Jaunais laiks.

Tas jaunais laiks, kas šalkās trīs,
 Tas nenāks, ja ļaudis to nevedīs :
 Ik vienam ir rokas jāpieliek,
 Lai lielais darbs uz priekšu tiek ;
 Ik viens lai to uguni kurina,
 Kas visu pasauli sasilda ;
 Lai palīdz katris to namu celt,
 Kur vien tik cilvēces laime var zelt,
 Kur katris ir iecelts saulītē,
 Ar visiem kopā gaviļē.
 Bet jaunais laiks, kas šalkās trīs,
 Tas nenāks, ja ļaudis to nevedīs.

(«Vētras sēja»).

Brīvību un brīvības cīņu Rainis mēdz pielīdzināt saulei un viņas darbībai. Kā saule izvilina no tumšā zemes klēpja dzīvību — zāli, puķes, — tā brīvība rada dzīvību un prieku, pārvērtības sabiedrības nomāktajā daļā.

Saule viz un viz bez gala,
 Un bez gala saulei pretī
 Nāk iz zemes tumšā klēpja,
 Dīgst kā puķes, aug kā zāle,
 Visu zemes klonu klājot, —
 Lien iz tumsas pagrābtelpām,
 Nāk iz putekļiem un kvēpiem,
 Nāk iz dūmiem, ielu tvaikiem,
 Nāk iz — sviedru vietām,

— — — — —
 Nāk iz tuksness ledus kalniem
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Tikai acīs uguns kvēlo:
 Liela, karstā brīves saule.

(«Ave sol!»)

Cilvēka centieniem etisku raksturu piešķir ideāla cēlums. Ja cilvēks piem. metas karā, lai nodrošinātu savai šķirai labu profitu, tad, protams, viņa centieni, neskatoties uz vislielākiem upuriem, ko viņš šai karā nes, nav etiski centieni.

Turpretī, ja cilvēks metas karā, lai cīnītos par tautas atsvabināšanu no svešinieku jūga, lai pašķirtu tautai ceļu uz visplašāko attīstību, sekmētu viņas evolūciju, tad tādi centieni ir etiski un upuri, kurus šis cilvēks nes savu centienu labā, etiska rakstura.

Raiņa brīvības idejai, brīvības cīņai nav tikai sociāls vai politisks raksturs, bet vispirmā kārtā etisks, jo plašāko tautas masu atsvabināšana no tādām apstākļiem, kas šīs masas kavē censties uz cilvēcisku pilnību, ir etiski centieni. Šādi centieni no-

tēlojušies piem. kādā viņa dzejolī, kas ziedots cīņā kritušā jaunekļa piemiņai:

Elegija.

«Es ilgāk vairs to nepanesu, tēvs!
 «Man dzīvām acīm jāredz tas ikdienas,
 «Un nevar līdzēt, nevar! Stāvi glēvs
 «Un mēms un stulbs, — viss atlec, kā no sienas...
 «Ar smiekliem taisnībai tiek acīs splauts,
 «Tur vājiem vaigā sit, tur nav pat cieņas
 «Ne mātes svētumam — un viss tiek ļauts...
 «Un miesas trīc tik, mīdītas un šaustas,
 «Ak uzlēkt, grābt, — sirds verd un rokas raustas...»

II.

«Kā tevi turēt bij?! Tu aizgāji
 «Brukt cīņas mutulī ar liesmu šalti...
 «Nu, dēls, tu pārņests: — — vingrle locekļi
 Cik stīvi! cik tu kluss! cik vaigi salti!
 «Kā kaisa tie, kad tavi uguns vārdi
 «Mums sirdīs dzēla! — Kluss! — Cik maigi mirdz
 «Tev pierē miers, kur dega domu zārdi!...
 «Tik lūpās tev vēl kaujas niknums mirdz:
 «Tas dzel!... Mēs, iesim, iesim, — rimsti, sirds!»

Te nepārprotami tēlots brīvības cīnītājs, kas nevar mierīgi noskatīties dzīves iekārtas un viņas no-teicošo aprindu netaisnā ricībā. Bet cīnīties pret ne-taisnību, cīnīties par taisnību, par taisnīgāku sadzīves iekārtu, īpaši turot acīs savus līdzcilvēkus, kā tas šē redzams, nozīmē cīnīties nevien par socialu, bet arī par etisku ideālu. Jaunekļa ideālā aizraušanās ir var-būt vispirmā kārtā etiskas dabas.

Ideals, par kuru uzstājas Rainis, kā politiķis, dzejnieks, domātājs, ir plašs, un cīņā par viņu katrs cilvēks var likt darbā visu savu individualitāti. Šajā darbā un cīņā var cilvēks izmantot visu savu etisko saturu, reizē ar to vairodams un veidodams to. Ar šo darbu un cīņu saistās drosme, spars, spēks, laime, cilvēku un cilvēces mīla, altruisms.

Kolektīva griba. Diezgan neparasts jēdziens etikā pirmajā acumirkļī izliekas — kolektīvā griba. Bet Raiņa etika nav saprotama bez etiskas kolektīvas gribas jēdziena. Kas ir etiska griba? Tā ir griba, kas vērsta uz ideālu mērķu sasniegšanu. Kas lika Galilejam, kad inkvizīcija viņu spīdzināja, izsaukties: «Un viņa tomēr griežas!» Tā bij nevien patiesības mīlestība, bet arī etiskā griba protestēt pret patiesības nomācējiem, apspiedējiem, par spīti viņam uzliktajām ciešanām. Kamdēļ Huss ļāva sevi sadedzināt uz sārta? Tā bija viņa etiskā griba. Bet vai indivīdi vien ar tādu nelokāmu gribu var uzstāties par augstākiem ideāliem? Nē, to var arī kolektīvi: kārtas, šķiras, tautas.

Jaunlaiku vēsturē arvien skaidrāk tiek redzams, kā kolektīvs dara iespaidu uz vēsturiskiem notikumiem, pat veido un vada šos notikumus. Ir no ļoti liela svara, vai kāda tauta ir dezorganizēta, demoralizēta, glēva, padevīga katram naidīgam spēkam vai, turpretī, tā ir organizēta, moraliski stipra, ar tērauda gribu, neatlaidību, izturību.

Tas faktors, kas masas dara par nopietnu vēsturisku spēku, ir nevien viņu kolektīvais ideāls, bet arī viņa kolektīvā etiskā griba.

Raiņa etikā šī kolektīvā griba ienem ievērojamu vietu. Šī griba notēlojusies arī viņa dzejā, no kuņģienes to varam mācīties pazīt.

Vispāri pazīstams šādas kolektīvas gribas piemērs ir «Lauztās priedes». Bez tam — vēl daži citi dzejoļi. Piem.:

Akmens.

Akmens krūtis
 Skrambotas šņirkstēja;
 Izlēca uguns,
 Atlēca kalts:

«Klints mana māte,
 «Kalns mans tēvs,
 «Galvu ceļ debešos,
 «Zemē rok saknes;
 «Pasaules pamati
 «Guļ manā klēpī.»

Mēs esam akmens.

Tērauds.

Tērauda asmens
 Vaidēdams lūza,
 Dusmās mētāja
 Uguns dzirksteles:

«Dzīvodams griezu
 «Mirdams zibsniju, —
 Zibens dzirkstele;
 «Tā mana dvēsele;
 «Tā zilās ugunīs
 «Pretvaru degs!»

Mēs esam tērauds.

Darbs un darba vara. Ševišķi ievērojamu vietu Raiņa etikā ieņem darbs. Cik vērojams no dzejnieka dzīves, tad varam spriest, ka viņš ir liels strādnieks, liels darba mīļotājs, pat darba fanātiķis. Raiņš nezina, kas ir miers, atpūta. Viņa gars nemītīgi nodarbināts gan radošā, gan citā darbā. Un tikai ar šo darba mīlestību un neatlaidību lielā mērā arī izskaidrojams, ka dzejnieks veicis milzu uzdevumus: jaunībā vispusīgas un dziļas izglītības piesavināšanās, vēlākā dzīvē literatūrā, politikā, sabiedrībā. Ejot nemītīgās darba gaitās, Raiņim izstrādājusies sevišķa darba etika, darba filosofija, kuŗa notēlojusies daudzos viņa dzejoļos.

Spriezot pēc tā satura, kas noguldīts šajos dzejoļos, Raiņa darbam piešķir divējādu nozīmi. 1) priekš paša darba darītāja un 2) priekš sabiedrības, tautas, valsts, cilvēces.

Pakavēsimies vispirms pie pāris piemēriem, kur notēlots darba iespaids uz personīgo dzīvi. Kad uzmācas sagurums, dzīves apnikums, kad liekas nav līdzekļu cīnīties ar šādu gara stāvokli — tad nāk palīgā darbs.

Pirmais un pēdējais vārds.

Mans vārds ir viens, viņš liksies skarbs:
 Kad gars tev ir kūtris un saīdzis,
 Kad pats sev par nastu tu palicis,
 Viens vienīgs tad ir līdzeklis:
 Darbs.

Kādā citā dzejolī dzejnieks tēlo, cik dziļi un vispusīgi darba etika pārņēmusi viņa psichi: vienalga uzvara vai zaudējumi, pelēkā ikdienība vai dažādas gara vētras — visur darbs ir palīgs un glābējs un priecinātājs:

Darbs un prieks.

Esi uzvarējis — priecājies:
 Brīvu ceļu lauzīs sev tavs darbs.
 Esi pazaudējis — priecājies:
 Krūtis atkritīs tev briedis darbs.
 Ir viss pelēks apkārt — priecājies:
 Spoži sarkans sirdī degs tavs darbs.
 Esi mīlu radis — priecājies:
 Gaišāk iesilsies un sildīs darbs.
 Esi naidu radis — priecājies:
 Ciešāk sevi apzinās tavs darbs.
 Ej kā iedams, būdams — priecājies:
 Vienā kustībā tu pats tas darbs.

Darbs neatkarājas no cilvēka gribas vien, bet no dzīves vajadzībām. Dzīve, tā sakot, uzliek katram zināmu darba nastu kā pienākumu. Piem.:

Par ko man iet?

Par ko man iet? Kad dzīve mani vaijā.
 «Par to nav runa. Ne dēļ tā tu radīts.
 «Lai ērti tev, lai dzīve tevi paijā.
 «Tu dzīves daļa vien.
 «Pie savas gaitas dzīve tevi sien —
 «Un darbs ir tas, no kā tu tieci vadīts.»

Šajā dzejolī ļoti skaidri parādās Raiņa socioloģiskais determinisms: cilvēks nav radīts, lai dzīvi vadītu bezdarbībā, cilvēks ir daļa no dzīves, kuŗa viņu sien pie savas gaitas, un darbs ir tas, kas cilvēku vada.

Bet kā tas saprotams? Vai tad cilvēks pats nevalda par savu darbu? Ja un nē. Ne katrs var brīvi izvēlēties to darbu, ko grib, bet bieži vien jāstrādā tas, ko dzīve uzspiež. Tā tad arī iznāk, ka darbs vada cilvēku. Bet arī citādi, liekas, varam saprast Raiņa izteikto domu: katram darbam vai darba veidam ir sava iekšēja loģika, un kad mēs pie viņa ķērušies, tad jāpadodas šai loģikai. Ari tauta to novērojusi, kā to liecina sakāms vārds: «Darbs ceļ vīru». Šī filosofija radniecīga Raiņa filosofijai. Darba mīlestība tautas tradīcijās ir tikums. Tomēr Rainis, runādams par darbu, nedomā gan tik daudz par strādīgumu vien un darbu, kā profesiju, (piem.: algas darbu.) bet vairāk par to darbu, kas katram ir sirds lieta, par radošo darbu un arī par darbu, kas mums katram darāms, lai dzīves iekārta tiktu pilnīgāka. Jo kā gan citādi būtu saprotams viņa aforisms, kuŗā izteikts, ka no darba varas pats liktenis lokas:

Runas un darbs.

Runas ir gaŗas,
 Darbs ir īss:
 No darba varas
 Liktenis trīs.

Laime. Rainis uztver savādāki laimes jēdzienu nekā parasti to mēdz darīt. Savus ieskatus par laimi pirmo reiz viņš izteica 1895. gadā jau mums pazīstamā jaungada rakstā «Jaunu laimi!» Galvenās domas atzīmēsim te vēlreiz.

1) Pēc laimes slāpst visa cilvēce.

2) Mūžīga, nebeidzama personiska laime ir visas cilvēces gala mērķis.

3. Nav jāgaida laime, kuŗa nav paša darināta.

4 Laime rodama tikai apmierinājumā ar sevi, kad pats savus spēkus esi lietojis, cik varēdams cēlā darbā.

5. Laime rodama, kad pats esi audzis caur saviem darbiem.

6. Laime ir tā, kad stāvi caur paša spēkiem brīvs, neatkarīgs.

7. Laime ir tā, kad esi pilns vīrs, šī vārda cieņīgākā nozīmē, kam nav nevienam jāpateicas, neviena priekšā jālokas.

8. Laime ir — neatkarība. Laime jāiekaŗo pašam.

10. Laime ir apziņā, ka vari izlietot savus spēkus, ka ar tiem var daudz ko darīt, ka spēki caur vingrināšanu augs.

11. Augstākā laime nav panākama katram par sevi.

12. Visa cilvēce jāved pretī laimei.

13. Augstākais apmierinājums ir apziņa, ka visas savas spējas lieto nevis vienīgi sevi attīstot, bet pie citiem viņas vingrinot, citiem palīdzot, citus paceļot.

14. Visaugstākā sava paša personas attīstīšana nepalīdz nekā, ja cilvēks savus spēkus nevar mērot pie citiem, nevar viņus apzināties un priecāties par savu darbu.

15. «Vislielākais, nebeidzamais darbs — priekš citiem strādāt, ir reizē arī vislielākais personiskais apmierinājums — laime.

16. Laime nav rodama bezdarbībā un mierā, bet kustībā un centībā. *)

Īsos vārdos Raiņa uzskatus par laimi varētu svert šādi: laime ir attīstīt sevi un strādāt citu labā, sabiedrības labā. Šos uzskatus ļoti koncentrētā veidā izteiktus atrodam viņa dzejolī:

Pats.

Priekš citiem darbodamies attīsti
Pats savus spēkus negurstošā karā —
Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā
Un mūžam jaunots spēks un ieroči.

Bet sargies būt kā nabadzīgie garā,
Kas tevi projam sviežot laimīgi: —
Uz tevi spļaus un samīs tevi barā.

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Šis dzejolis ir tik pazīstams, ka viņu atkārtojam, gandrīz nemaz nedomādami par tā dziļo etisko saturu. Bagātais saturs aicināt aicina pakavēties vēl pie tā tuvāk. Atzīmēsim te izteiktajos etiskajos ieskatos tikai galvenās viņu sastāvdaļas :

- 1) Darbojies priekš citiem.
- 2) Esi šajā darbā nenogurstošs.
- 3) Cīnīdamies nenogurstoši priekš citiem, attīsti savus spēkus.
- 4) Kad cilvēks tā attīstījis savus spēkus — viņam mūžīgs lauks valā. Kamdēļ? Liekas, te vienīgi pareizā atbilde var būt tā, ka priekš citiem strādāt nekad nevar par daudz. Šis darba lauks ir neaptverams.
5. Strādājot priekš citiem, cilvēks jūt mūžam spīgtus, svaigus spēkus un zin atrast mūžam jaunus ieročus. Savādi! Kur tad gan var rasties šie jaunie spēki, kad spēks tiek patērēts citu labā? Liekas,

* J. Rainis. Dzīve un darbs. I. Biogrāfija 89., 90. lap. p.

te vienīgi pareizā atbilde būs: tie rodas moraliskā apmierinājumā, apziņā, kā citiem kas labs darīts, priekā par citu cilvēku labumu. Mūžam jaunoti ieroči? Tos gars spiests meklēt. Kad vajadzība nobriedusi, rodas arī līdzekļi viņus apmierināt.

6) Nav jābūt kā nabadzīgiem garā, kas sevi nicina, sviež tā sakot sevi prom un jūtas laimīgi. Te Rainis velk robežu starp vecajiem ieskatiem par laimi un jaunajiem, kurus viņš sludina: ne gara nabadzība var dot laimi, bet otrādi — gara bagātība.

7) Rainis mudina uz vislielāko pašdarbību, paškritiku un patstāvību.

8) Tikai šāds cilvēks, kas patstāvīgs domās, jūtās, darbos, ir pats savs kungs un «pats laimei durvis ver».

Šī dzejoļa lielo revolucionāro etisko domu mēs isti sapratīsim tikai tad, kad iegaumēsīm, kā vesels literatūras virziens: garīgā literatūra gadu simteņiem un ne literatūra vien, bet arī baznīca un skola — gadu simteņiem no vietas mūsu tautai sludina, ka cilvēks pats nav nekas, ka bez augstākās grības nekrīt ne mats no galvas, ka cilvēkam vajag apmierināties ar to, kas viņš ir zemes virsū, ka katra cilvēka liktenis nolemts un arī katra laime ir augstākās varas rokās. Tādas pat etiskas idejas izplatīja arī visu laiku laicīgā literatūra.

Tamdēļ Raiņa etika stāv asā pretstatā ar tradicionālo, veco etiku. Raiņa etiskie uzskati atraduši izteiksmi arī viņa vēlāka laika dzejā. Piem.:

Vēja laime.

Ko vari zaudēt, vai tā laime ir?
 Kad tik daudz jātrīc, kaut tā nepazustu, —
 Kad tavu dvēseli dairs no tevis šķir,
 Un acumirkļa nav, kad sevi justu?
 To vēja laimi sirds tev karsti tver:
 Te visa tvīkst, lai vēja nemiens klustu,
 Te ķer un trīs, te gurst, te atkal cer.

Kad laimi vājā laižot projam devi,
Tu brīnīdamies citu radi — sevi.

Te, redzams, dzejnieks pārdomā laimes būtību. Viņš zaudējis kaut ko tādu, ko ieskata par laimi un par kuru dreb un trīc, lai tā nepazustu. Bet ko tāda laime palīdz, ja cilvēks no sevis atsvešinās un ne acumirkli nejūt savas individualitātes vērtību? Tā — vājā laime, šo laimi aizlaižot vājā, cilvēks atgriežas pie sevis, atrod citu, augstāku laimi — sevi.

Par laimi darbā priekš citiem Rainis izsakās šādā dzejolī:

Tava laime.

Tu savu sajūsmu devi:
Nāks laiks un milēs tevi;
Un ja tavas acis to neredzēs,
Ja mūžam ar' tevis nemilēs: —
Tu tomēr to darījis esi,
Tu darbā savu laimi nesi.

Kādā citā dzejolī Rainis tēlo laimes jūtas, kādas pārdzīvo cilvēks, kad viņam izdevies pacelties pārī sevim, t. i. aizmirst pilnīgi savu labumu un dzīvot pašaieliedzīgā darbā priekš citiem:

Laimīgā dvēsele.

Laime kā zilīte ligo,
Laime kā zvaigznīte zvīgo, —
Pacelies pāri par sevi un laidies,
Ko tu no dzelmēm un ūdeņiem baidies!
Miesas smagums pret klintīm šķīst,
Dvēsle debesu dzidrumā dzīst,
Laidies un ligo,
Laidies un ligo!

Altruisms. Raina etika prasa uzpurēšanos. Ko nozīmē, piem. prasījums, kas izteikts nupat citētajā dzejolī: «Pacelies pāri par sevi». Bez šaubām — aizmirsti sevi, savas intereses, savu labu.

Un lielais darbs: cilvēka un sadzīves pārveidošana, ko Rainis uzstāda, kā ideālu, ir tik plašs un grūts, ka tas bez upuriem, bez pašuzpurēšanās nav domājams. Tamdēļ arī Raiņa lirikā un dramā atrodam izteiktus šādus etiskus principus un zīmētus tēlus, kas šos principus izved dzīvē. Visus šādus darbības motīvus, kas cilvēku pamudina gādāt par citu cilvēku labumu, uzpurēties citu labā, kopš O. Konta laikiem sauc par altruīsmu. Raiņa etikā altruisms ieņem ļoti svarīgu vietu. Atzīmēsim te dažus piemērus, vispirms no lirikas, tad dramas:

Jaunajam draugam.

No saviem darbiem necer sev nenieka;
Būs darbiem augļi — tauta sev tos ņems;
Tev grūtā brīdī tik vien būs tā prieka,
Cik apziņa un atmiņa tev lems.

Kad tu ar tādu algu mierā esi,
Tad sniedz man roku! iesim kopā, draugs,
Tik atdod tur, ko mīlu sirdī nesi;

Tik izrauj to, kas bij tavs acu raugs, —
Nu esi gluži, brīvs, nu spēks tev augs.

Strādāt un negaidīt darba augļus sev — kas gan to spēj? Katrā ziņā ne tie cilvēki, kuŗi sprauž sev tikai praktiskus mērķus. Ed. Veidenbaums, tēlojot kādā no savām satīrām cilvēkus pēc viņu ideāliem, iedala šos cilvēkus četrās sugās, pieskaitīdams pie pirmajām trim sugām dažāda tipa praktiskus laudis, un raksturodams ceturto sugu, kā tādu, pie kuŗas pieder «ārprātīgie», kas «mulķus pie gaismas, pie brīvības sauc». Šī saukšana pie gaismas un brīvības no praktiskā viedokļa ir visneprātīgākais, visriskantākais un visneienesīgākais darbs. Šādus un tamlīdzīgus darbus var strādāt tikai tādi cilvēki, kuŗi «no saviem darbiem necer sev nenieka». Šie darbi nāk tautai par labu, un vēlākās paaudzes pat neatmin vairs, kas īsti ir radījis vienu vai otru kultūras sastāvdaļu. Un nav jau arī reizēm iespējams at-

cerēties un nevar pat ne rēķinādams izrēķināt, kāds darba gabals pieder vienam kulturas darbiniekam, kāds otram un trešajam. Kā piemērs te var noderēt Raiņa dzīvē viņa avīžnieka darbs. 4 gadi Rainis nostrādājis kā avīžnieks. Viņš avīzi nevien rediģēja, bet pats arī daudz rakstīja. Avīze radīja veslu virzienu mūsu gara dzīvē: jauno strāvu. Šis gara virziens ir zīme, ka sabiedrības viena daļa uzņēmusi savā pasaules uzskatā Raiņa rakstītās avīzes idejas. Bet kādi raksti «Dienas Lapā» nākuši no Raiņa spalvas, mēs vēl šobaltdien nezinām, jo tie savā laikā bija jā-raksta tā, kā labā roka nezin, ko kreisā dara. Tas bija laiks, kad vajadzēja spraut augstus ideālus un strādājot būt gatavam tikai uz upuriem. Un to jaunās strāvas darbinieki arī piedzīvoja. To piedzīvoja arī mūsu tautas brīvības un patstāvības cīnītāju priekšpulkī 1905. un vēlākos gados. Simtiem un varbūt tūkstošiem ir tādu, kuri ziedojuši savu dzīvi tautas brīvības ideālam un paši netik vien nav nekā guvuši, bet palikuši pat pilnīgi nezināmi vēlākām paaudzēm. Šos cilvēkus par praktiķiem un egoistiem nevar saukt, bet gan par idealistiem un altruīstiem. Un ja varētu celties iebildumi, ka šie darbinieki bijuši politiski darbinieki un politiķi ar etiku maz kopēja, tad uz to varētu atbildēt, ka arī politikā ir piemēri, kur varam runāt par idealismu un altruismu, resp. par etiku. Politiskā dzīve patlaban norisinās ļoti spilgti mūsu pašu acu priekšā, un mēs varam novērot dažādus politiķus un dažādu etiku: redzam lietas, kurām tiešām nav nekā kopēja ar etiku, bet ir arī gadījumi, kur vislielākam skeptiķim būs jāatzīst augsti etiski momenti. Savā piemērā es ņemu visasāko un problematiskāko priekšmetu: politiku. Un ja nu te atrodam pašāizliedzīgus darbiniekus, tad tādi citos darba laukos vieglāk būs atrodami. Bet, reizē ar to arī jāpiezīmē, ka viņu gan nekur nav sevišķi daudz.

Tā ir ļoti sāpīga alga, ko altruīsts dabū par savu darbu: tikai apziņa, ka esi darījis labu darbu, at-

sacīdamies no daudz kā personiski miļa un dārga, kā to Rainis arī tēlo augšā minētajā dzejolī.

Atzīmēšu te vēl kādu dzejoli, kurā Rainis mums sniedz altruistisku tēlu:

Viens acumirkļis.

Biedrenes piemiņai.

Viens acumirkļis lielās drošsirdības,
Viens brīvs un skanīgs dvēš'les sauciens!
Kad skaistā aizrautībā sirds
Tev neturēja pārplūstošās jūtas,
Kad visu priekšā toreiz nostājies — —

To priekšā, kuņus mūžam bijāji,
Un drebot cienīji kā paraugus,
Kas teicās ceļu tevīm rādot
Uz visu labu, cēlu, daiļu;
Kas lika vārdus darbiem apliecināt
Un visu savu laimi mest
Priekš viena lielā iecerētā mērķa.

Bet toreiz bija piepildījies laiks,
Un viss, kas labs un cēls un daiļš
Kā pumpurs uzplauka ar saldu smaršu.
Ar gavilēm tu laikam pretī meties:
Par viņu atdot visu savu laimi. — —
Tad viņi stāvēja un rēķināja,
Bet nesaprazdama tu lūkojies
Un tava pirmā ticība tev lūza.

Tu kusalā, smalkā, sikā meitenīte,
Vēl visās miesās trīsot, nosarkstot,
Tad viņu priekšā toreiz nostājies
Un devi liecību par visu,
Kas labs un cēls un daiļš:
Viens acumirkļis lielās drošsirdības,
Viens brīvs un skanīgs dvēš'les sauciens.
Un glēvā ikdienības apkārtne
Ar miega acīm, aizkritušām ausīm,

No miera traukta uzrāvās
 Un brīnumus un briesmas izdzirda,
 Ko savu mūžu nebij dzirdējusi.
 Un vērās acis mirkšķinot
 Uz tevi, kā tu priekšā stāvēji:
 Ar lepnu galvu, acis dzirksteles,
 Viss vaigs no gara apskaidrots,
 Viss stāvs kā pacilāts un izaudzis,
 No bērna vienā acumirkļī vērties
 Par pilnu cilvēku un varoni. —

* *

*

Kad tevi minu apskaidrotā gaismā,
 Es zinu tūkstotes, kas jūt tāpat,
 Kas visu savu laimi iespēj mest
 Priekš viena liela necerēta mērķa;
 Es zinu vairāk:
 Ka līdz ar jums mēs sasniegsim to mērķi.
 («Klusā grāmata», 28., 29.)

Šajā tēlojumā redzam nepieaugušu raksturu, kas problemātiski nostādīts liela mērķa priekšā. Tā ir smalka, sīka meitenīte. Viņa klausījies un skatījies uz kādiem cienījamiem darbiniekiem, kā paraugiem, kuri viņai rādījuši ceļu uz visu labu, cēlu, daiļu, likuši vārdus darbiem apliecināt, uzpurējot savu laimi lielā mērķa labā.

Un te nu dzejnieks mūs nostāda interesantas etiskas situācijas priekšā: kad pienācis īstais laiks, kas prasa, lai cilvēks upurē visu savu laimi lielā mērķa labā, meitene to arī gatava darīt, bet gudrie padoma devēji paši stāv un rēķina. Kamdēļ? Acīm redzot, altruisms tiem bijis tikai vārdos, savā dvēselē tie ir egoīsti, kas rēķinās ar savu labumu. Kādu iespaidu tas atstāj uz jaunu dvēseli, uz ideāli noskaņoto meiteni? Viņa pārdzīvo pirmo moralisko krīzi: viņas ticība lūzt. Tas nu jaunajam raksturam liels moralisks pārbaudījums. Lielais skaistais mērķis aicina uz uzpurēšanos, bet padomdevēju pie-

mērs no tā attur. Ko darīt? Moraliskā griba cīnas sevī. Un jaunais raksturs atrod izeju. Viņš parāda drošsirdību, skaistu aizrautību, spēcīgu jūtu uzliesmojumu, brīvības mīlestību un — upurē savu laimi priekš lielā mērķa. Tā ir interesanta etiska noskaidrošanās: cilvēks vienā acumirkļī pārvēršas no bērna par varoni un reizē ar to etiski pārāug savus agrākos padomdevējus.

Šie nav Raiņa lirikā vienīgie piemēri, kuros atspoguļojas altruistiski centieni. Piem. sentence:

Zem pelniem.

Ej, sadedz un spīdi
 Jel vienu brīdi!
 Lai nebūtu tevīm mūžam ko žēlot,
 Ka spēji tikai zem pelniem kvēlot.

(«Tie, kas neaizmirst», kopoti raksti
 1911., I., 438.)

Te mēs redzam raksturā svārstīgu cilvēku, kam trūkst drosmes un aktivitātes uzstāties ideālā lietā. Te dzejnieks nāk kā viņa moraliskās gribas stiprinātājs, dod rokā viņam devīzi, kas var svārstīgo pamudināt izšķirties spert altruistisku soli. Šādos svārstīgos gadījumos Rainis sludina noteiktus etiskus prasījumus, uzstāda principus, nāk ar savu kategorisko imperatīvu. Nupat minētā dzejolī izteiktās domas skan taisni kā šāds kategoriskais imperatīvs. Tas nepārprotami skan arī sentencē:

Sekmes.

Celies, ko gaud?
 Sev mērķi spraud,
 Tad sekmes gaidīt vari,
 Bet darbu dari!

(«Klusā grāmata», 88. l. p.)

Ar šādiem piemēriem Raiņa dzeja bagāta. Viņi radušies dažādos laikos, sevišķi grūtajos pat-

valdnieciskās reakcijas un socialās un nacionalās cīņas laikos: apm. 1900.—1920. g. Šie piemēri noguldīti grāmatās: «Tālās noskaņas zilā vakarā» (1903.), «Vētras sēja» (1905.), «Klusā grāmata» (1909.), «Tie, kas neaizmirst (1911.), «Sveika, brīvā Latvija!» (1919.) u. c. Te Rainis dod etikas teoretiķiem daudz materiala. Atzīmēšu te vēl kādu darbu, kurā notēlojies altruisms. 1909. gadā, cariskās reakcijas laikā, dzejnieks, starp citu, laiž klajā šādu dzejoli:

Romance.

Viņa vaigs ir ciets kā tērauds,

Viņa acis mīlas pilnas.

Saka viņš ar maigu balsi:

«Neizkustini man kāpšļus,

«Rādot man, cik viņi trusli;

«Nedar' slidenu man ceļu,

«Laistot to ar savām as'rām;

«Neaizturi manu roku,

«Kad tā augšup spraišla sniecas!

«Zinu es, ka spraišli vāji,

«Ka viss ceļš ir gluži nedrošs;

«Mani aizsargāt tu gribi,

«Bet mans ceļš tā top vēl grūtāks.

«Ja man lemts ir krist no kalna, —

«Labāk krist no paša gala: —

«Ātra salda aizmiršanās

«Mīlāka par kropla mūžu, —

«Un būs radīts darbs un gaita!»

(«Klusā grāmata», 36.)

Cik augšējos divos piemēros mēs redzējām nēnoteiktus, drošināmus raksturus, tik te cietu, noteiktu, nelokāmu, tēraudcietu raksturu, kas ar mieru pārgalvīgā drosmē, kā rotādamies, upurēt sevi darbam un gaitai. Kādam darbam, kādai gaitai? To dzejnieks liriskā, protams, nevar tik skaidri parādīt kā dramā. Un dramā mēs redzam brīvības cīnītāju

rindās pilnīgus altruistus. Viskaidrāki šādi raksturi ir Antiņš, Jāzeps, Tots. Tie ir cilvēki, kuŗi cīnās par augstākām cilvēka, tautas un kulturas vērtībām. Šādiem cilvēkiem vajag būt etiski skaidriem, cēliem, pašreizdzīgiem, altruistiskiem. Paskatīsimies mazliet Antiņa tēlu. Viņš iemīlējis tautas brīvību, kuŗu nomākušas tumšas varas un kuŗa kā princese pasakā gul iezārkota stikla kalna galā, gaididama savu modinātāju, atsvabinātāju. Kas to spēs izdarīt? Uz to dzejnieks atbild ar šādu tēlojumu:

N a b a g s. Rītu atnāks saules dēli,
Uzjās stāvā stikla kalnā
Uzmodinās princesīti,
Uzcels viņu zelta zirgā
Nonesis to vizēdami.

A n t i ņ š. (nopūsdamies).
Nonesis, ak, vizēdami!

N a b a g s. Ko tu nopūties tā, dēliņ?
Nu būs labi princesītei.

A n t i ņ š. Nu būs labi princesītei!
(Pēc brītiņa.)

N a b a g s. Tētiņ, kuŗš tai kalnā uzjās?
Kuŗš tik skaidrs būs kā saule.

A n t i ņ š. Tētiņ, kuŗš to uzmodinās?

N a b a g s. Kuŗš tik mīlīgs būs kā kaule.

A n t i ņ š. Tētiņ, kuŗš to zemē nesīs?

N a b a g s. Kuŗš tik stiprs būs kā saule.

A n t i ņ š. Ak, kuŗš līdzīgs būtu saulei?

N a b a g s. Kuŗš spēj atdot sevi visu.

A n t i ņ š. Ak, lai ņem jel manu dzīvi.

Es jau miršu labu prātu,

Viņu redzēt tik vēl gribu.

N a b a g s. — Kuŗš spēj atdot sevi visu,

Savu dzīvi, savu gribu.

A n t i ņ š. Tētiņ, ak, i savu gribu?

Ak, tik vienu pašu skatu!

Viss mans mūžs tik viņai dzīvots.

Tūkstoš — tūkstoši to redzēs,

Un tik man tas būtu aizliegts?

- Tūkstošiem ir viena alga,
Manim ir tā visa dzīve!
- N a b a g s. — Kuŗš spēj atdot sevi visu,
Savu dzīvi, savu gribu.
- A n t i ņ š. Tētiņ, tēt', ak, sirds man pagurst!
Nava tāda, kas to spētu.
- N a b a g s. Ir, mans dēls, un tas to uzcelš.
(«Zelta zirgs», 27., 28. l. p.)

Antiņš, kā mēs no lugas zinām, tiešām savā dzīvē ir tāds, kas spēj atdot sevi visu: viņš ir nesavtīgs tēva nāves gadījumā, kad brāļi plēšas ap tēva mantu, viņš atdod nabagam visus savus drēbju gabalus, palikdams pats gandrīz vai kails; no ugunsкура, ko tas sakūris, lai būtu siltāk guļot mežā, viņš ļauj bērniem paņemt pa pagālītei un aiznest visas, palikdams pats aukstumā. Atdodams visu, viņš parāda bezgalīgu labsirdību, pašai dziedību, idealismu, uzpurēšanos, un viņš tad arī ir tas, kam izdodas uzjāt stikla kalnā un atsvabināt princesīti, Saulcerīti, nomākt tautas brīvību.

Altruists ir arī Tots lugā «Spēlēju, dancoju». Viņš cīnās ar miroņu, velnu un mošķu pasauli, ar muižniecību, nežēlodams sevi, sludinādams gara spēku uzvaru par tautas verdzinātājiem un nomācējiem. Viņš pats sludina altruistisku principu: «Mācies mirt: ziedojoies!» Un viņš tiešām arī pats sevi ziedo: Latvijai gaišās un brīvās nākotnes labā.

Tāds pat altruists ir Jāzeps, kas atstāj varu, godu, sievu un aiziet meklēt ko vairāk. Paklausīsimies viņa vārdos, kuŗos tas ietver savus augstākos principus:

«Man vajaga meklēt!» sāka viņš Potiferam. Ko? To viņš izsaka Asnatei šādos vārdos:

«Pie tevis otru dzimteni es radu,
Pie tevis atstāju, — man jāiet trešā.
Es savas taisnības pats esmu nevērts.
Es dziļāk zemojos, kā cilvēks drīkst,
Man augstāk jāceļas, kā cilvēks spēj!
Es eju viens priekš visas pasaules.

Un tad savā beigu vārdā, runādams kā ekstazē,
paceltām rokām:

«Es redzu atkal savu dzimteni:

Tur stāva klints — tur Dina, tur es kāpšu —

Es mirdams nemiršu — nāks saules sūtņi. —

Tie man zem kājām spārnu segas klās,

Tie spožā saules zemē mani nesis,

Es iešu jaunā cīņā cīnīties:

Es savu spožumu — vienošu ar sauli,

Es nākšu saskaņā ar visumu,

Ne nēvāt pasauli, tik viņu saprast,

Ar ģintīm būšu viens un gūšu mieru,

Tur nebūs sienas vairs starp — es un cits.

Starp — taisnis, netaisnis, starp — būt un nebūt.

— Un tad es atnākšu jums atdot sauli.

(«Jāzeps un viņa brāļi»,

trešais izd., 194., 195. l. p.)

Attiecības pret tautu. Tauta ir ievērojama faktors. Raina dzīvē, dzejā un filosofijā. Rainis jau bērībā nav vienaldzīgs pret tautu, tautas stāvokli, vajadzībām, likteni. Jau skolnieka laikā viņa garu nodarbina tautas brīvības jautājums, vēl vairāk studenta gados. Viņš sāk interesēties ne par latvju tautu vien, bet par mazajām tautām vispār, par viņu literatūru, kultūru un īpatnējo dzīvi, pašnoteikšanos. Katrs, kas vairāk vai mazāk būs sekojis lielo un mazo tautu dzīvei, būs novērojis, ka mazo tautu stāvoklis lielo tautu starpā ir bieži vien diezgan neapskaužams. Lielo tautu egoisms un plešanās kāre apdraud mazo tautu eksistenci. Ari mūsu tautas eksistence gadu simteņiem no vietas apdraudēta. Un ir bijuši laiki, kad zemes varenie vai arī lielākās kaimiņu tautas diezgan atklāti un nekautrīgi pārrunājušas mūsu tautas iznīcināšanu, protams, apsedzot šo kapraču nodomu ar zināmu etiķeti, kā: pārvācošana, pārkrievošana, zemes kolonizēšana ar vāciešiem, krieviem u. t. l. Un kāda no mūsu radu tautām: senie prūši tiešām ir tikuši iznīcināta, io kopš vairāk gadu simteņiem viņa, kā tauta, vairs ne-

pastāv. Ari par mums reizu reizēm ir kauliņi mesti. Tie paši «kulturas nesēji», kas iznīcināja senprūšus, vāci, arī mūs nesen vēl atpakaļ, pasaules karā, nosauca tikai par «Volkssplitter», t. i. tautas skabargu — acīm redzot, par tādu nieku, kas tikai jāaizmet projām. Pret šādiem uzskatiem un pret šādu izturēšanos katrā domājošā un etiski jūtošā cilvēkā sacelās vislielākās protesta un sašutuma jūtas. Sakarā ar to pamostas paš aizsargāšanās jūtas, tautas stiprināšanas tieksme, idealisms: ziedot savus spēkus tautas dzīvības labā. Tautas dzīvība? Jā, nav daudz, kas šo jautājumu uzstādījuši un pārdomājuši. Tautiskajā laikmetā to darija Kr. Valdemārs, jaunākā laikā — Rainis. Valdemāram likās, ka lielās tautas velti pareģo mazo tautu iznīkšanu. Tāds pat gals tālākā nākotnē draud katrai tautai. Ari Rainis aizņem šo traģisko jautājumu. Piem.

Tautas nāve.

Ja, mūsu tauta mirs, — mēs zinām gan;
Mēs iedzimstam jau šinī dziļā ziņā,
Un visu dzīvi mums šie vārdi skan,
Ikviens tos slepu tura miklā — miņā.
Bet citu lielu vārdu sakat man:
Vai nemirsat tāpat jūs, lielās tautas?
I jums, es dzirdu, kapa zvani zvan:
Tiks beigās visas tautas nāvē rautas,
Lai celtos atkal cilvēcībā skautas.

* * *

«To mēs vēl redzēsim,» jūs atbildat,
«Bet pirms mēs lielās tautas mazās rīsim,
«Tur tad to cilvēcību sagaidat!
«Pēc mēs, tad lielās, savstarp šķēpu mīsim!»
Jūs šķēpus mīsat, mierā augsim mēs;
No mums tiks agrāk gara sejas plautas
Iekš mums tās masas raugs, jūs pārvērst spēs,
Līdz visas tautas reizē nāvē rautas,
Tad reizē celsies cilvēcībā skautas.

(«Tie, kas neaizmirst», 104.)

Raiņa ieskats par tautām, tiklab mazajām kā lielajām, tā tad tas, ka visas viņas reiz izbeigsies, bet atstās savā vietā cilvēci. Bet kad? Uz to dzejnieks atbildes nedod. Protams, ka tas varētu notikt tikai neapzināmā nākotnē. Līdz tam notiks vēl daudz citu pašu lielo un mazo tautu starpā. Rainis domā, ka mazās varēs mierā augt un izkopt sevi, darot iespaidu pat uz lielajām.

Kad latvju tautu posta reakcija pēc 1905. gada un vēlāk pasaules karš, Rainis daudz domā par tautas likteni un arī par savām vai vispār par indivīda attiecībām pret tautu. Tā par savām attiecībām Rainis 1909. gadā pagarā dzejolī «Tautas garam», starp citu, raksta:

Katra doma no tevis vien iziet
 Un atkal atpakaļ atgriežas turp,
 Kā vilks savā alā, —
 Visssveras uz tevi, kā smagums uz zemi;
 Visi darbi tev aug un tev paliek.
 Visi jūtu tūkstoši pavedieni,
 Kā baltas saknītes vienā zemē rokas,
 Kā zaļi zariņi augšup stiepjas
 Uz vienu sauli.
 Kur mani izrauj no zemes kā akmeni
 Un gaisā sviež,
 Tur atkal atpakaļ zemē kritu.
 Kā rauta, katra jūtu stīdziņa sāp,
 Kad atlauzts tieku no tevis kā zars.
 Un kad bez balsta karājos lejā.
 Visi mani darbi tev aug un tev paliek.

(«Izglītība», 1909.)

Ar apbrīnojami gaišredzīgu skatu te Rainis uztver un apgaismo individualās psihes sakarus ar tautas psihi un viņu brīnišķīgo savstarpējo iespaidu maiņu un apaugļošanos. No tejiens mums kļūst saprotama tautas mīlestība un gādība par tautu, viņas kulturu, plaukšanu, brīvību, nākotni. Kad 1914. gadā karš postīja mūsu dzimteni, un tauta kā rudens

lapas vējā klīda pa svešumu, tautas pastāvēšanas jautājums Raina domu pasaulē paceļas visā traģiskā lielumā un nopietnībā.

Par sevišķi lielu mērķi viņš tagad uzskata latviešu tautas pašapzināšanos, tautas jušanos par patību, latviešu dvēseles pieaugšanu uz vīrestību.

«Šis mērķis» — saka Rainis — «ir arī mūsu tautai un viņas pamatšķirai, lai arī neapzināts, jo viņš nav nekas cits, kā pats dzīvības instinkts, kāds ir katrai organiskai būtnei. Un tauta ir organiska būtne, ne tikai ļaužu pūlis, — lai par to nemaldās, maldīšanās nestu rūgtus augļus. Lai man tādēļ atļauj par to minēt vēl kādu vārdu šinī vietā vai nevietā.

Cilvēce ir organizēta organiski tautās, ne mehāniski pūļos. Par tautu eksistenci nevar tikt pāri, viņas noliedzot. Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ieļecot beztautu kosmopolitismā. Tā ir tāpat neloģika, t. i. nedialektiska un neevolucioniska domāšana, pretī attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie krievu narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitalisma posmam un taisni ielēkt socialisma iekārtā, patiesībā viņi būtu ielēkuši tikai obščinā. Tā arī tagadējie kosmopolīti, atšacīdamies no savas tautas, ielēktu ne nākotnes beztautu valstī, bet tikai citā apspiedējā tautā. Tagadējās attīstības posms prasa ne tautu pašiznīcināšanu, bet tautu nokārtošanos nacionālās vienībās, lai sasniegtu pilnīgu attīstību. Šis nacionālās vienības vienotos arvien lielākās apvienībās, līdz apņemtu kontinentus un cilvēci, un tur izaugtu varbūt jaunas, lielākas tautas ar jaunām valodām, varbūt ar vienu kopēju, un citām individualām valodām. Bet arī tad nebūtu mehānisks kosmopolitisms, bet organiskas būtnes un būtņu vienības. Tas ceļš ir garš, un viņš viss jāiziet cauri, nevar nolemt, ka šodien jau gals ir sasniegts. Tā nav loģiska domāšana, bet garīga kūtrība, kas māna sevi fantāzijām. No tā pamatšķirai, kā progresīvākai, visvairāk jāargājas.

Katrai, arī latviešu tautai, ir šis dzīvības instinkts: neiznīkt, attīstīties, tapt par patību un augt

uz vīrestību. Tā ir mana pārlicība, un to man pierāda pati pamatšķira un lielās cīņas par sabiedriskās dzīves jauniekārtu, ar kuŗām latviešu tauta jau aug uz vīrestību.

Šo dzīvības dziņu tautā veicināt — materiali, kultureli, garīgi — ir augstākā tautas politika.»*)

Bet vai te nav arī kaut kas no augstākās etikas? Ja glābt cilvēka dzīvību no briesmām vai nāves ir augsta etika, tad, domāju, ka glābt tūkstošus un miljonus, t. i. veselu tautu no pagrimšanas, vērdzības vai nāves, ir nevien augstākā politika, bet varbūt arī augstākā etika.

Ar šo tautas dzīvības un nāves jautājumu vedams sakarā dzimstības un mirstības jautājums. Aritmetika te ļoti vienkārša, bet arī ļoti baiga. Ja tautā dzimstību skaits mazāks par mirstību skaitu, tad tauta ne tik vien kā nevairojas, bet iet mazumā, t. i. tuvojas izmiršanai. Tāda parādība pie nūms bij novērojama dažā draudzē pirms kara. Mūsu ideologi to gan pamanīja, bet daudz neko vis par to neteica. Turpretī vācieši, kas arī savās draudzēs bij novērojuši šādu parādību, sāka rakstīt par baigiem skaitļiem, kas rādot vāciešu izmiršanu Latvijā. Tika ieteikts arī gādāt, ka šīs briesmas tiktu novērstas.

Dzimstību mazināšanās iemesli tautā var būt dažādi. Viens no tiem ir apzinīga dzimstību ierobežošana. Tā piem. var novērot ģimenes, kuŗas aprobežojas ar diviem bērniem. Tā ir tā saucamā divbērnu sistema. Ja divi pieauguši indivīdi, aiziedami no dzīves, atstāj savā vietā tikai divus pēcnācējus, tad, kā viegli saprotams, tauta nevairojas, bet paliek arvienu tāda patī, kā bijusi, ja šī sistema valda viscauri, vai arī iet mazumā, ja tautā daudz ģimeņu, kur dzimstību skaits vēl mazāks vai pat līdzinās nullei.

Ar dzimstību skaita mākslīgu aprobežošanu kāds zinātnieks 18. g. s. beigās un 19. g. s. sākumā

*) J. Rainis. Atskats uz kādu neizdevušos mēģinājumu. «Jaunais Vārds», 1917.

Tomass Maltuss (1766.—1834.) gribēja izšķirt sociālo problēmu. Pēc viņa ieskata, nabadzības cēlonis ir cilvēku pārmērīga vairošanās, jo zemes ražība nespējot vairoties tādā mērā, lai cilvēkiem būtu vajadzīgie uztura līdzekļi. Tamdēļ Maltuss ieteica aprobežot laulības. Jaunākā laikā Maltusa piekritēji, jaunmaltuzianieši, ieteic aprobežot ne laulības, bet dzimstību. Tāds jaunmaltuzianisms novērojams arī pie mums. Ari teoretiski dažs pie mums aizstāvēja Maltusa mācību (Jankavs).

Rainis, turpreti, ieskata šo mācību par bīstamu priekš tautas un tamdēļ apkaļojamu. Kādā ļoti zīmīgā un pārlicinošā dzejolī viņš tēlo jaunmaltuzianiešu mācības nesaskaņu ar dabu. Piem.:

Apgrieztā pasaule.

Jaunmaltuzianistiem.

Ābele lai sārti zied, —
Tikai vien lai nenes augļu;
Pļava zaļokšņa lai zel, —
Tikai vien lai nedod sienu;

Lai ir skaista saldā mīla, —
Tikai vien lai nedod laba.

(«Vēja nestas lapas». Kop.
raksti, 1911. 294. l. p.)

Un citādi Rainis arī nevar domāt un just, ja ievērojam to, kā viņš mīl cilvēkus, tautu, cilvēci. Atziņa par tautas dzīvību un viņas saudzēšanu, stiprināšanu, par tautas nākotni uzliek arī pienākumus. Šie pienākumi var attiekties uz ļoti dažādām tautas dzīves vajadzībām; mazām un lielām, maziem darbiem un lieliem. Šos pienākumus mēs esam mācījušies pazīt no Raiņa lugām, it īpaši no «Induļa un Arijas» un «Daugavas». Bez tam tie tēloti daudzos dzejoļos. Atzīmēšu te kādu, kurā Rainis uzstāda pienākumu pret tautu visā plašumā. Šis pienākums izaudzis no mūsu tautas un dzimtenes traģiskā pro-

blema pasaules karā. Emigrantu starpā bijušas dažādas domas par attiecībām pret tautu un dzimteni. Tas novedis pie nesaskaņām, uz kušām aizrādīts Raiņa dzejoli «Maniem dārgiem biedriem un draugiem Cīrihes kolonijā». Tur starp citu lasām šādas zīmīgus pantus:

Tēvu zeme asiņo:
 Sirds man sāpēs iekaitusi
 I pret saviem mīļajiem
 Sausās dusmās iedegās.
 Ko jūs, mīlie, atsakat?
 — Dodat manīm mīlus vārdus,
 Sirdi manīm remdējat,
 Tēvuzemi minēdami.

— — — — —
 — — — — —
 Nu mēs visi esam līdzī, —
 Vienis prātis, vienis sirdis;
 Lielai lietai biedri esam,
 Dēli esam tēvzemei.
 Lielo lietu iesim vest
 Visu tautu biedrībai!
 Savu tautu iesim celt,
 Brīvu tautu nākotnei!

(«Muza mājās», 27., 28.)

Cilvēce un cilvēces mīla. No Raiņa satīras mēs zinām, ka dzejnieks pret dažāda tipa cilvēkiem (filiistriem) vai dažas šķiras pārstāvjiem (muižniekiem, kapitalistiem), dažām politiskām aprindām (birokrātiem) ieņem naidīgu stāvokli. Vai tad nu varam runāt par cilvēku un cilvēces mīlu Raiņa etikā bez sevišķiem ierobežojumiem? Domāju gan, varam. Ja Rainis ienīst zināmu šķiru un aprindu ļaudis, tad tikai etiska ideāla vārdā: tādēļ, ka priekš tautas vai tās šķiras, kušu Rainis ieskata par nākotnes kultūras nesēju proletariāta, šie cilvēki vai šīs aprindas ir kaitīgi, kas nozīmē ļaunumu, bet ļaunu ienīst un apkarot taču ir etikas princips.

Paklausīsimies, ko Rainis pats saka par savām attiecībām pret cilvēkiem.

Apalš cilvēks.

Es raudājis esmu
 Un esmu smējies,
 Mans dusmības kauss
 Ir pāri lējis;
 Es vaidējis esmu,
 Kad ievainots bijis,
 Un ārdijies atkal,
 Kad sāpums bij dziļis;
 Es izmisis kļiedzis,
 Es lādējies, bāries,
 Bet zinājis allaž,
 Ka nelabums pāries.
 Pilns cilvēku jūtam
 Mans dvēseles klēpis,
 Nekā saviem mīļiem
 Es neesmu slēpis.
 Es mīlējis karstāk,
 Kaut karsti ar nīdis,
 Aizvien mani aizrāvis.
 Lieluma brīdis.
 Bet cilvēkus mūžam
 Tik mīlējis esmu,
 Mans ienaidis tik dedzis
 Pret zvērības dvesmu.

(«Gals un sākums», 75.)

Dzejnieks atzīstas, ka viņu arvien aizrauj — lieluma brīdis, tā tad kas augstāks par ikdienišķo, kaš cēlāks. Domāju, nemaldīsimies pielaidzami, ka tas, kas aizrauj Raini ir viņa ideāls — vai nu politiskais, socialais, nacionālais vai etiskais. Un to arī apstiprina atzinums, ka viņa ienaidis tikai dedzis pret zvērības dvesmu.

Vēl noteiktāk savu cilvēkmīlu Rainis tēlojis dzejolī «Rokas», no kuŗa atzīmēsīm te raksturīgākās vietas:

Maņa roka ir asa
 Mani pirkstu gali nav smalkjūtīgi;
 Man acis nav maigas,
 Mani vaigu pantī nav gludi un glauni,
 Un mana runa nav glāstoši glaima.
 Es maigās mākslās neesmu vingrojies,
 Nav vajadzīgs bijis.

Un es tās neesmu pazinis daudz.
 Bet ienaidniekiem gan
 Es esmu mūžam skatījies vaigā:
 Esmu tur redzējis visu, kas zems,
 Vai dziļāko kaunu cilvēcības dzimtai,
 Nesaprotamu, zvērisku naidu,
 Aizlaiku aizmirstu nežēlību.
 Un viltību un asinskāri
 Un neģēlību, kas riebjas pat vilkam,
 Un skaudību visam, kas augsts.

Es neesmu redzējis cilvēcības,
 Kas žēlo un jūt:
 Es neesmu redzējis cilvēku sejas,
 Kur nebūtu rakstītas ar dziļām grumbām;
 «Tu esi zvērs!»

Tad tapa asa mana roka
 Un pirkstu gali bez smalkjūtības —
 Vai zvērus glaudīt ar zīda cimdkiem?
 Vai maigām acīm viņus žēlot,
 Kad savus upurus plosa
 Un kad vēl mielojās no miesām,
 Kas viņu cilts?

Man vajag reiz cilvēkus redzēt,
 Man vajag cilvēkus cienīt spēt,
 Lai viņus atkal mīlēt spētu,
 Līdz šim es milu tik savus brāļus,
 Kas izmisdami raujas laukā — — —

— — — — —
 — — — — —
 Kurš ir gan maigs
 Un galvu pacēlis skaisti dzied,
 No rozēm smaršodams garām staigā,
 Kad viņa priekšā no kustoņas

Top saplēsts cits?

Kurš nemetīsies bez apdoma glābt

Lai aprūkst dziesmas un rokas nokrīt?

Kurš tāds, kam gluži nav cilvēku jūtu?

Ja ir — tad jūs.

Jūs bailīgi stāvat pa pusei

Pa pusei nirdzīgi jautādami:

«Kam taisnība? Kurš strīdu sācis?»

— Vai tur mazs strīds, kur vienu saplēš?!

— Vai tur maz taisnības vajag vēl meklēt?!

Man vajaga reizi cilvēkus redzēt;

Šis kustogas paaudzes negrozīsies.

Jeb viņu nagi tik asaki kļūs,

Un netaps cilvēks par cilvēku,

Un veltī to sludināt mikstām sirdīm, —

Līdz būs vēl vergi, kas visu nes — —

— — — — —
— — — — —

(«Vējā nestas lapas», 91.,92.)

Vēl dažā labā citā vietā Rainis izteic protestu pret cilvēku zvēriskumu un uzstājas par to, lai cilvēks, kļūtu cilvēciskāks, piem. dzejolī «Lielāka dzimtene» («Tie, kas neaizmirst», pirmizdevums, 108., 109.) Šo cilvēcības prasījumu dzejnieks nedara atkarīgu no sevišķas šķiras, tautas, kārtas, bet uzstāda to visas cilvēces apmērā.

Savas attiecības pret cilvēci Rainis apliecina dzejolī

Jautājums.

Vairāk par cilvēkiem pašiem

Es cilvēci mīlējis esmu;

Viņai man likās aizvien

Lielāks un vienīgais svars.

Cilvēki maksāja man

Ar to pašu: tie gāja man garām,

Kodols tiem likās mans darbs,

Atmesta čaumala — es.

Tagad nu žēlabas sūdzas:
 «Vai abi jūs nebijāt maldā?
 «Darbniekos veidojas darbs,
 «Cilvēkos cilvēce aug.»

Tā tad augstākais Raiņa mīlas objekts ir cilvēce. Ļoti vērtīga etiska atziņa izteikta divās pēdējās rindās. Mēs nevaram iedomāties, ka darbs darīsies pats no sevis. Lai mēs piemēra dēļ ņemtu, kādu darbu ņemdami, ja darbiniekam nav pret savu darbu vajadzīgās intereses, viņš izturēsies pret to nolaidīgi, neetiski. Aiz šī darba etikas trūkuma ir sabrucis ne viens vien idejā cēls pasākums un sabruks vēl arī turpmāk. Un ne tikai individuālā nozīmē, bet arī sociālā. No sabrukuma pat nepasargā visas pilsoniskās brīvības, kā to rāda ne viens vien jaunākās vēstures pieredzējums.

Cilvēks ziedo sevi cilvēcei. No tam cilvēce ko gūst:

Klaidonis un kalns.

Gar kalnu ēna gaŗām slīd
 Tik viegliņa, driz pārejoša;
 Mazs mākonīts tik bij šo brīd',
 Nu saule atkal tikpat koša.
 «Ko tu, mans kalns, jau tapī drūms?
 «Tāds draudošs, ka vairs nepazīstu!
 «Tik tumšs ik koks, tik baigs ik krūms,
 «It kā tur nakts un čūskas listu!»
 ,Un pats ko esi drūms ik dien?
 ,Jo ēna tik ir tava dzīve,
 ,Un kaut tā gaistu briesmās vien.
 ,Tad toties cilvēcei būs brīve!»

Acīm redzot, cilvēka nozīme te darīta atkarīga no tam, ko darījis viņš cilvēces labā, lai tā būtu brīva. Cilvēka dzīve par sevi ir kā ēna, bet, iztērējoties cilvēces labā, tā kļūst vērtīga.

Audzināšanas ideals Raiņa dzejā.

(Fragments.)

Priekš citiem darbodamies attīsti
Pats savus spēkus negurstošā karā —
Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā
Un mūžam jaunots spēks un ieroči.

Bet sargies būt kā nabadzīgie garā,
Kas sevi projam sveežot laimīgi: —
Uz tevi splaus un samīs tevi barā.

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un
sver.

Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Rainis.

Maini un mainies pats uz augšu.

Rainis.

Raiņa dzeja bagāta ar estētiskām un garīgām vērtībām. Starp šīm garīgajām vērtībām, kas mums mirdz pretī no viņa darbiem, atrodam arī audzināšanas idejas. Sakopojot šīs idejas, klasificējot un savorot sistemā, dabūjam ieskatu par Raiņa audzināšanas ideālu. Izrādās, ka mūsu lielais dzejnieks un mākslinieks ir arī liels audzinātājs. Viņš spraudis par vienu no saviem uzdevumiem audzināt jaunlaiku cilvēku, demokrātisko jaunatni, tautas pamatšķiru, tautu. Un ja Raiņa darbiem tāds liels iespaids uz mūsu gara dzīvi, tad par to jāpateicas ne viņa mākslai un filosofiskām idejām vien, bet arī pedagoģiskām. Nav mums latviešiem neviena rakstnieka, kuŗa darbos būtu tik daudz audzināšanas ideju, kā Raiņa. Šī apcerējuma nolūks ir raksturot tuvāk mūsu lielā dzejnieka audzināšanas idejas un ideālus un pārbaudīt viņu vērtību jaunlaiku audzināšanas zinātnes un filosofijas gaismā. Raiņa kā audzinātāja simpatijas pieder masai, pamatšķirai, tautas vairumam. Šo tautas vairumu šo

masu nevar piegriezt augstākiem mērķiem, ja nepārveido viņas garīgo pasauli, ja viņā neieaudzina zināmas tieksmes, īpašības, centienus, ideālus. Bet lai šos centienus un ideālus varētu cilvēkiem ieaudzināt, tad viņi iepriekš jāuzstāda un pašam audzinātājam jāapzinās kā audzināšanas mērķis, ideāls. Raiņa jaunlaiku demokrātiskais audzināšanas ideāls ir plašs, cēls, sarežģīts. Tamdēļ, lai vieglāk iespiestos viņa būtībā, tas jāsadala viņa sastāvdaļās, kurās jāapskaidro katra par sevi un tad visas kopā, sintezē. Aiz tam sākumā runāsim par dažādiem Raiņa audzināšanas ideāliem. Un tie ir sekoši: 1) individuālais, 2) sociālais, 3) nacionālais, 4) internacionālais, 5) socialistiskais, 6) estētiskais, 7) etiskais un 8) spēcīgas individualitātes un cilvēciskas pilnības ideāls.

A. Individuālais ideāls.

Rainis ir gaismas un brīvības dzejnieks. Katram cilvēkam jābūt gaismas draugam un nesējam. Katram jābūt brīvības cīnītājam. Bet kur cilvēks, kas audzināts padevībā, pazemībā, paklausībā, lai ņem šī jaunlaiku demokrātijas tipa īpašības? Viņas ir jāieaudzina. Cilvēka garīgā pasaulē ir jārada revolūcija. Ir jāpārveido viņa intelekts, jūtu pasaule, gribas valsts. Attiecībā uz katru no tiem Rainim ir noteikti prasījumi. Tiesa, viņš neuzstāda īpašu audzināšanas programmu — kas dzejā arī nemaz nav iespējams — bet izteic tikai pa aforismam, pa principam, kurī var noderēt veselai audzināšanas sistēmai par pamatu. Apskatīsim, ko dzejnieks prasa vispirms no cilvēka intelekta, no viņa atziņu un prāta pasaules. Salīdzinot ar tradicionālajiem uzskatiem par audzināšanu, jāsaka, ka viņš prasa gara kūtrības vietā — gara modrību, garīgā bada vietā — atziņu krāšanu, gara nabadzības vietā — gara bagātību, gara ierobežošanas vietā — gara atbilstību, metafiziskā pasaules uzskata vietā —

dialektiski-materialistiskus mērķus un iedalus, noteiktības vietā — skaidrus un noteiktus iedalus, gara nepastāvības vietā — gara patstāvību, nomāktās gara iniciatīves vietā — plašu, brīvu iniciatīvi radošai fantāzijai, gara neaprobežotu brīvu vaļu.

1. Intelektā audzināšana. Ar visu savu dzeju visus gaŗos gadus Rainis modina latviešu sabiedrību no garīga miega, aicina viņas locekļus atkratīties no vecās dzīves. Kādā no saviem daudzajiem modināšanas dzejojumiem: «Celies» viņš saka: «Tumsa, — ne zvaigznes, kas vientuļi mirdz, Krūtis tev gaiša Un degoša sirds. Celies, kaut visi Tev apkārt vēl dus, Nomet sald-sapņus Kā palagus. Celies un pasteidzies Gurnus sev post. Visu veco dzīvi Sev nokrati nost!»

Viņš grib arī, lai cilvēki nevis nokrata savu veco dzīvi nost un mostas uz jaunu, bet lai tie, atmodušies, modinātu atkal citus. Un vai tiem, kuri to nedara! Tie izpelnās Raina asās satīras griezīgos cirtienus. Mēs zinām, cik nesaudzīgi skan šī satīra par garā kūtrajiem filistriem, kuri atsakās no dzīves mezglu atšķetināšanas, augstākus mērķus pārmaina pret veikalu, idealu pret kapitalu, vispārējo laimi pret personisko («Pessimists», «Filistrs», «Bijušais draugs»). Šādai gara kūtrībai dzejnieks nostāda pretī gara modrības piemērus. Kā raksturīgāko no tiem minēsim viņa «Pazudušo dēlu», kas nenāk vis sagrauzts atpakaļ uz tēva mājām:

«Nē, nenāk viņš, lai jūgā plecus liektu, —
Viņš nāk, kā tiesātājs, lai jūs iz tempļa triektu.»

b) Atziņu krāšana un gara bagātība. Mums ir teikts: «Svētīgi ir garā nabagie!» Rainis saka gluži otrādi: «svētīgi ir garā bagātie!» Par sevi saprotams, ka priekš tam, lai tiktu pie garīgas bagātības, jākrāj garīgas vērtības. Jo bagātāka kāda cilvēka gara pasaule, jo vērtīgāks viņš. Ameriķaņi mēdz

jautāt: cik tas un tas cilvēks ir vērts? Šis jautājums zīmējas uz cilvēku materialo, finansielo vērtību. Bet Rainis šādu jautājumu stāda attiecībā uz cilvēka garīgo vērtību:

«Tu gribi tautu aplaimot:
Pats sevi viņai ziedam nesī, —
Lauj tevi drusku aplūkot,
Cik vērts, cik krietnis pats tu esi?
Cik tautai nesīs labuma
Tā tava dāvana?»

(«Tautas aplaimotājs»).

Turpretī, kas kļuvis šādu garīgo vērtību bagātnieks, tas varētu teikt līdz ar pašu dzejnieku: «Tavs gars kā sauļu smagums sver.» («Viens atoms»). Bet gara bagātībai bez sistēmas un harmonijas nav pietiekošas vērtības. Šai bagātībai jāattīstās par pasaules uzskatu.

c) Gara attīstība un pasaules uzskats. Garā nesakarīgi uzkrātās bagātības, lai arī tās būtu cik skaistas un vērtīgas, ir tomēr chaos. Slīpējoties un veroties sistēmā, tās kļūst par istu zeltu. Domu un jūtu uguni izkūstot, tās paliek par pārlicību. No šī kausējuma cilvēks lej sev pasaules uzskatu. «Topi cieta, doma. Topi skanīgs vārds!» Labi ir, ja šis pasaules uzskats ir līdzīgs lielam zvanam un ne kādam zvārgulītim. Šī lielā zvana skaņas labprāt klausīsies cilvēki, masas, sabiedrība, tauta un ies uz turieni, kurp viņš sauc. Bet uz kurieni viņš sauc? Tas atkarājas no cilvēka pasaules uzskata virziena un no viņa mērķiem, centieniem, ideāliem.

d) Mērķi, centieni, ideāli. Cilvēka vērtība atkarājas galu galā ne no viņa gara bagātā satura, bet no tam, cik un kādā mērā tas izpaužas uz āru un parādās radošā darbā. Cilvēkam savā darbā jāuzskata kā zvaigzne augstākas idejas, ne pašmīlīgi motīvi. Šai augstākai idejai viņam jāziedo mūžs. Tai jābūt viņa vienīgai zvaigznei.

«... Un zini: augstākā ideja.
 Tā nepazīst cilvēka žēluma:
 Kas viņas ugunīs iededzies,
 Tas neprasa, vai viņš bojā ies;
 Ne seviš, ne cita tas nevēro.
 Tas ziedo tai savu visdārgāko;
 Tas neskatās sānis, bet iet un iet.
 Tu vari to teikt, vai pelt vai smiet;
 Tam visu visapkārt tumsa sedz,
 Tik vienu vizošu zvaigzni viņš redz.»

(«Vienīgā zvaigzne»).

e) Gara brīvība un patstāvība. Cilvēkam jābūt brīvam un patstāvīgam savās domās, savos spriedumos un savos darbos. Markss turējās pie principa, kuŗu viņš izsaka sava lielā darba priekšvārdā: «Ej savu ceļu, un lai ļaudis runā, ko grib!» Rainis šo uzskatu izsaka, starp citu, zīmīgā dzejolī: «Akteons». Tas ir grieķu varonis, ko dieviete Diana pārvērtā par briedi, kuŗu tad saplēsa viņa paša suņi. Lai nāk kas nākdams, cilvēkam jābūt brīvam un patstāvīgam.

Dēļ ikdienas tu žēlojies?
 Tō aplabinot zemojies?
 Tā tomēr tevi nīdis.
 Ej pilnā stāvā izcēlies.
 Cik esi liels, tik izrādies.
 Un klusē, kad tie ridīs.»

(«Akteons»).

2. Jūtu audzināšana. Rainis zin jūtu lielo iespaidu cilvēka dzīvē. Tamdēļ viņš neaprobežojas ar intelekta audzināšanu vien, bet griežas arī pie mūsu jūtām. Protams, ka viņam nenāk ne prātā kultivēt no gaismas naidniekiem tik ļoti iecienītās un ilgi kultivētās bijāšanās, padevības, paklausības, kalpības un citas tamlīdzīgas jūtas. Nē. Viņš piegriež vērību tām jūtām, kuŗas pacel cilvēka vērtību viņa paša un sabiedrības acīs. Un

šis jūtas ir: modrības, spēka, drosmes, pašlepnuma, dzīves un darba prieka jūtas.

a) **Modrības jūtas.** Kā intelekta jeb gara dzīvē, tā arī jūtu pasaulē Rainis necieš noguruma un kūtrības. Visur un visam šinī jūtu pasaulē vajag būt gaišam un spīrgtam. Un ja tā nav, tad jālieto visi līdzekļi, lai tur rastos modriba. Pievedīsim te kādu no raksturīgākiem jūtu modināšanas piemēriem. Dzejolī: «Ziemas vakars» dzejnieks saka:

«Dzelt es tik varu jūsu saules ilgas,
Kurt jums krūtīs karstas dusmu kvēles,
Pirkstiem aizkart jūsu pusdzijušās brūces,
Lai ar nakti jūs man neaprastu.
Netīcētu tumsas mūža varai.»

b) **Pašlepnuma jūtas.** Rainis ar nīcīnāšanu skatās uz cilvēkiem, kuriem nav savas bagātas, patstāvīgas garīgas, radošas dzīves. Tādus cilvēkus viņš nosauc par cilvēkiem — bez savas dzīves. Viņš saka:

«Jums pašiem savas dzīves nava,
Kas spēcīgi iz iekšas augtu, —
Nu liekas jums, ka viss jūs žņaugtu;
Nav lepnuma, neka nav sava,
Ko sev kā zvaigzņi pierē sprastu;
Jums atliek tik, lai visu lielu skaustu.»

(«Bez savas dzīves»).

Tādus cilvēkus, protams, nedrīkst audzināt. Tie dzīvei maz derīgi. Tie līdzinās tam kūtrajam māceklim, kurš nemācēja ne dzīvot, ne mirt.

«Vai mācīji, kā mūžam būt?
Nu jāmirst, nu neesi mācījies mirt,
Tu, kūtrais» (Kūtrais māceklis).

Kā pašlepnuma paraugs var noderēt — Pazudušā dēla lepni nesalauztais tēls.

c) **Drosmes un spēka jūtas.** Rainis ir nevien saules un brīvības, bet arī drosmes un

spēka dzejnieks. Drosmi un spēku viņš vēlas ieaudzināt arī darba demokrātijas jaunajai paaudzei. Kādai jābūt drosmei un kā viņai jāparādās, tas sevišķi spilgti izteikts dzejoli: «Jaunekļiem». Tur lasam: «Jauneklim jābūt Drosulim, pārgalvim: Ļaudis uz ielām Lai skatās un brīnās! Kaisat pār galvām Ogles ar gailēm: Ļaudis no bailēm Skatās, kā cīnās. Noraujat apsegu, Runājat dikti: Ļaudis, tie pikti Klausās un brīnās Zibošām lāpām Žilbināt acis: Uztrauksies tracis, Nokrātis zvīnas. Augšā! uz priekšu! Uzvaras drosmā: Ļaudis, tie trosmā Sekos, kur cīnās.» Drosmes lielo nozīmi priekš cilvēka tagadējā dzīvē grūti pārspilēt. Viņa var noderēt personiskā dzīvē, var noderēt arī un it sevišķi sociālā kustībā, kurā mūsu dienās katram nākās ņemt dalību.

Tāpat tas ir ar spēka kultivēšanu. Pretim gadu simteņiem kultivētam nespēkam, glēvulībai un pasivitātei, Raiņis neatlaidīgi cildina spēka jūtas. Viņa dzeja ir zināmā mērā spēka kults. Dzīve ir cīņa. Un cīņā nekas nav tik vajadzīgs, kā spēks. Īpaši darba demokrātijai šī spēka vajadzīgs ļoti daudz. Tamdēļ arī Raiņa spēka dzeja atrod viņā tik dzīvu atbalsi. Tamdēļ arī šī dzeja stiprina atsevišķus cilvēkus un plašas masas. Kas gan no mums nepazīst Raiņa dzelzu aforismus un pantus, kuŗos cildināts spēks. «Lai ir grūt, Vajag spēt Stipram būt, Uzvarēt!» — no galvas tos zinām. Atcerēsimies tik viņa spēka simbolismu «Lauztajās preedēs» ar viņu nemirstīgo beigu pantu par bangām un viņu cīņu ar naidīgo pretvaru vai arī «Pavasara dienas», kuŗās nekādi nevar aizmirst teicienu:

«Ne žēloties, ne gaust, ne gaust,
Ar spēku šauro loku lauzt»

Spēks ir viens no jaunlaiku dieviem. Kamdēļ gūst zināšanas? Tamdēļ, ka tās ir spēks. Kamdēļ gūst materiales līdzekļus? Tamdēļ, ka tie ir spēks. Kamdēļ dažādu šķiru organizācijas? Tam-

dēļ, ka organizācijās ir spēks. Kas noteic sociālās kustības rezultātus? Sociālos spēku samērs. Tamdēļ ir labi lielajā dzīves cīņā apzināties sevi visādā spējīgu. Bet lai tas būtu iespējams, tad mums ir jāzin spēka jūtu vērtība un audzināšanā šī vērtība jāizkopj, jāveido. Bez tam, katram cilvēkam jānorūda sevi. Lai nāk kas nākdams, viņam vajag atrast sevi spēku saturēties. Tamdēļ arī Rainis dod kādam jaunam draugam padomu, kuram nozīme priekš visas jaunās paaudzes:

«No saviem darbiem necer sev nenieka;
 Būs darbam augļi — tauta sev tos ņems;
 Tev grūtā brīdī tik vien būs ta prieka,
 Cik apziņa un atmiņa tev lems.
 Ka tu ar tādu algu mierā esi.
 Tad sniedz man roku! iesim kopā, draugs,
 Tik atdod tur, ko mīļu sirdī nesi;
 Tik izrauj to, kas bij tavs acu raugs, —
 Nu esi gluži brīvs, un spēks tev augs.

d) Prieks. Viegls optimisms Rainim pretīgs. Bet prieks, dzīves prieks, kas saistās ar darbu, dzīvības vērtību, gaismas un brīvības uzvaru ar grūto dzīves mezglu atšķetināšanu — tāds prieks viņam mīļš. Kā mirdzošs saules stars tas noglauž galvu, glāsta dvēseli, dod spēku tālāk dzīvot un strādāt. Pievedisim te pāris piemēru Raiņa optimīsmam. Dzejoli «Balss un atbalss» viņš saka: «Kur ir tava dzīlā mīla? Vila. Kur viss, kas bij tev dārgs un svēts? Tika lēts. Kur tavi dārzi ar ziedošo daili? Stāv kailli. Kur tavi uguns un tērauda dēļi? Nokauti tēli. Par visu pārgāja laika rats. Bet es paliku pats. Rats visu drupās un putekļos mala — Es ceļu no gala.»

Šāds darbīgs, nesalaužams optimisms ceļ cilvēka vērtību. Viņš nepaliek pie satriektā ideāla drupām stāvot, nežēlojas, nesūrojas, bet apskatījis un apsvēris nejauši vai nenovēšami notikušo vai nelabojami, neglābjami satriekto — stājas atkal pie radoša darba. Kādu prieku var atrast

darbā, tas visgaišāk atspoguļojas Raiņa dzejoli:
«Darbs un prieks». Tur dzejnieks tēlo, ka visur
priekam vajag pavadīt cilvēku:

«Esi uzvarējis — priecājies:
Brīvu ceļu lauzīs sev tavs darbs.
Esi pazaudējis — priecājies:
Krūtīs atkritīs tev briedis darbs.
Ir viss pēlēks apkārt — priecājies:
Spoži sarkans sirdī degs tavs darbs.
Esi mīlu radis — priecājies:
Gaišāk iesilsies un sildīs darbs.
Esi naidu radis — priecājies:
Ciešāk sevi apzinās tavs darbs.
Ej kā iedams, būdams — priecājies:
Vienā kustībā tu pats tas darbs».

Te ir runa par prieku sakarā ar darbu. Lidz
ar to mēs nonākam pie svarīgākām audzināšanas
idejām Raiņa dzejā: pie darba audzinošās vērti-
bas, gribas aktivitātes, pašdarbības, pie gribas valsts
un viņas nozīmes.

3. Gribas audzināšana. No senlaikiem zināms,
ka starp vārdiem un darbiem ir liela starpība. Ne
ikreiz vārdi pāriet darbos, lai arī šie vārdi būtu, cik
skaisti būdami. Kā visiem zināmu piemēru var mi-
nēt Turgeņeva Rudinu. Ari vislabākie uzskati un
vēlēšanās vēl nav nekas, ja viņi nevar piepildīties.
Un piepildīties viņi var tikai caur gribu. Bet
ko Rainis prasa no jaunlaiku cilvēka gribas? Galve-
nākais: aktivitāti jeb rosīgumu, stingrību, neatlai-
dību, nesalaužamu spēku un nenogurstošu cilvēka
pašdarbību.

a) **Aktivitate un pašdarbība.** Griba
audzināma rosīgā darbā. Ne runas, bet darbs ir gal-
venais. «Runas ir gaņas, Darbs ir iss, No darba
varas Liktenis trīs.» Darbs pārveido istenību, pār-
veido cilvēku pašu. Jau sen ir teikts: no viņu dar-
biem jums tos būs pazīt. Bet šī vecā patiesība ir kā
vecā dziesma, kurā Rainis tērpis jaunās skaņās un
ielējis viņā jaunu saturu, kurš īpaši vērtīgs audzinā-

šanas nolūkiem. Ne tā tauta būs dzīvības spējīga kuŗa vairāk spēj sapņot, bet tā, kuŗa savus sapņus prot izvest dzīvē. Un tāpat tas ir ar atsevišķu cilvēku. Ar dibinātu iemeslu dzejnieks uzstāda jautājumu: «Kur ir tava griba? Kur ir tavs darbs?» Bet tā kā ne katrs to var parādīt, tad viņš dod padomus, kuŗi var rādīt jaunu ceļu. «Svētku tērpu liekat nost, Tikai svētku spēka jostu Nepiemirstat darbā jost!»

No atsevišķiem darbības veidiem Rainis lielu audzinošu nozīmi piešķir — pašdarbībai:

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver».

Šo pašdarbības ideju Rainis ļoti iemīlējis. Pats žēlotājs, pats zinātājs, pats vērotājs, pats radītājs — pats savas dzīves veidotājs. Pats palīgs. «Ko dari, to dari pats, lai palīga nelūdz tev skats: Palīgs, ja spēs, tad tev darbu jauks. — Nespēs, tad sevi par darboni sauks.» Pats žēlotājs: «Ir tev sāpes, tad ciet; Nevajaga žēloties iet: Žēlotājs nes tev vēl otru jaunu, Klāt pie tavām sānēm vēl kaunu.» Pats vērotājs: «Vēro, ko vari, Tādu darbu dari; Vēro, kas esi, Tādu labu nesi.» Pats vadītājs: «Kā sevi darbā radi, Tā turi pats: Sevi un darbu vadi Kā vietā liktais rats.» («Pats»).

Tā pašdarbības ceļā tiek audzinātas gribas vērtīgākās īpašības: aktivitāte, neatlaidība, spēks. Par aktivitāti mēs runājam. Tagad kādus vārdus par pārējām.

b) Neatlaidība. Nenogurstoša cīņa, neatlaidīgs, nepārtraukts darbs, grūti pārvaramas grūtības — visi tādi un tamlīdzīgi faktori prasa no cilvēka gribas neatlaidību. Tamdēļ tā norūdāma, disciplinējama. Rainis ieteic attīstīt savus spēkus negurstošā kaŗā. Protams, ka te nav šis vārds jāsaprot viņa tiešajā nozīmē. Kaŗā tikai parādās neatlaidīgas, disciplinētas, norūdītas cilvēka gribas vērtība. Bet šīs gribas audzināšanas darbs jādara — ikdienas dzīvē — dzīves skolā, dzīves cīņā. Bez gribas neatlaidības nav nekāda cīņa, nekāds lielāks darbs

iespējams. Cilvēks nedrīkst tikai uzliesmot kā salmu uguns. Nē, viņam jāliesmo ilgāk.

c) **G r i b a s s p ē k s.** Neatmaidība vēl nav viss gribas spēks. Gribas spēkam vajag būt nevien ilgstošam, bet arī stipram un nesalaužamam, tādām, kas paceļ cilvēku līdz varonībai. No vēstures mēs zinām, ka cilvēki vislielākās mokās nesalūzt (Galilejs, Huss). Viņu gribas nesalaužamais spēks viņus paceļ līdz varonībai. Modernā dzīve prasa daudz šādas varonības. Iedomāsimies tikai revolucionāro cīņu vai tagadējo karu, kur cilvēka gribai jāiztur pārbaudījumi, ko neviens psihologs, ne pravietis ne fantazijā nevarēja ne iedomāties. Viens viens brīdis var prasīt, lai cilvēks sevi upurē. Dzejnieks saka: «Ej sadedz un spīdi! Jēl vienu brīdi! Lai nebūtu tevīm mūžam ko žēlot, Kā spēji tikai zem pelniem kvēlot.» (Zem pelniem»). Vai atkal: «Nemiņa aiz manis. Neziņa priekšā, Negalā neturams. Metos es iekšā: Liktenis un skaistums, — Nāci, kas nākdams; Kalna strauts lejā Nogāžas krākdams.» («Varoņu gaita»). — — — — —

Tāds galvenos vilcienos ir individuālās audzināšanas ideāls Raiņa dzejā. Jāaudzina: gaiši, patstāvīgi, brīvi, stipri, darbīgi cilvēki. Un idealisti, kuri var aizrauties līdz varonībai. Bet tas vēl nav viss. Tas vēl nav viss modernais cilvēks. Pie viņa audzināšanas jāstrādā vēl daudziem citiem faktoriem, lai izveidotu viņā vēl citas spējas un viņa individualitāti.

Nāve, nemirstība, mūžīgais ritms.

Grāmatas «Gals un sākums» ievada piezīmēs Rainis brīnas, ka šajā grāmatā viņš esot konsekvents pesimists. Tiesa, šajā grāmatā daudz pesimistisku noskaņu un domu, bet viņā netrūkst arī optimisma. Raiņa dzejā un filosofijā abi šie pasaules uzskati jaukas un krustojas. Ja būtu jāatbild uz jautājumu: kas Rainis ir — pesimists vai optimists, tad gribot negribot jāizšķiras par labu pēdējai atziņai. Rainis ir drīzāk konsekvents optimists, nekā pesimists. Viņa optimisms ir tik liels un spēcīgs, ka nāves neizbēgamība viņam rūpes nedara. Nāve ir tikai pārvērtība:

«Ir dzīve kustība.» — Un nāve? — Ari —»

«Tik veids ir cits.»

Tu raugi, kā likt lietā viņu vari!»

(«Ir dzīve kustība...»)

Nekas nezūd, neinīkst — viss tikai pārveidojas:

«Ne dziļā doma — smadzenēm irstot irst;

Ne maigā jūta — apklusot sirdij gaist;

Ne tava karstā mīla izdziest:

Cilvēcē visi uz mūžu dzīvo.

(«Nenīcība»).

Caurs pasauli nepārtrauktā ritmā iet mūža spēks,
un visa parādība iesakņojās šajā procesā, šajā ritmā,
ari cilvēks. Geniāli Rainis šo ideju ietvēris savā
dzejolī «Es ritu», kuŗa beigu pantos redzamas viņa at-
tīcības pret šo mūžīgo ritmu:

Kluss mūžam gaida šausmās ķirmja tikšis,

Tumš-zilā bedrē čūsku vainags vijas,

Es ritu, pretim ritu;

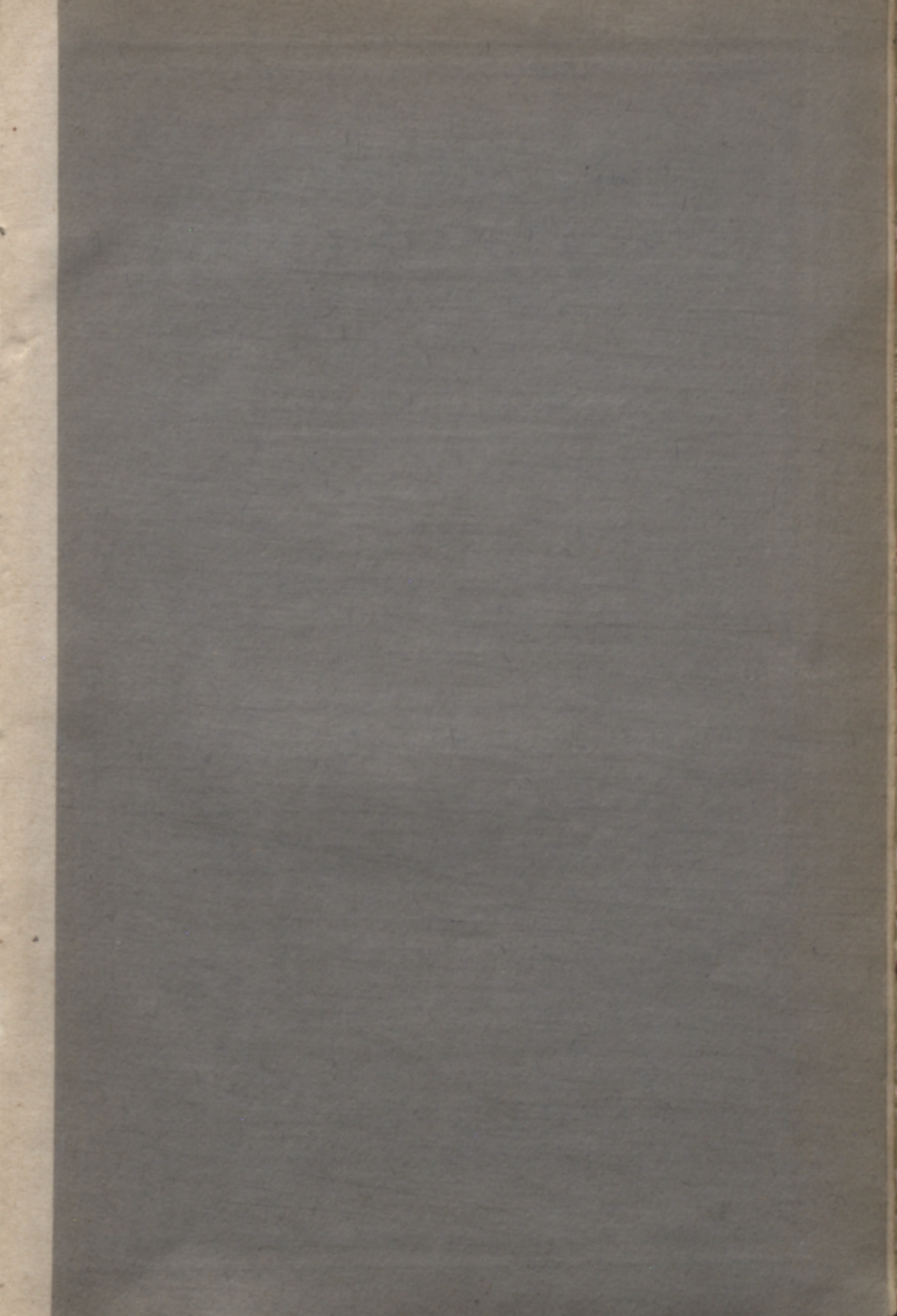
*

Vēl tas nav gals, — i gals top vienaldzīgs,
Vēl klusumu-kalns, vēl melnais zvaigžņu vainags,
Es ritu, tālāk ritu...

Šis pasaules uzskats, šī pasaules izjūta, piešķir Raiņa filosofiskai personībai harmonisku skaidrību un noskaņojumu. Dzīvē un nāvē viņš ir saskaņā ar cilvēci un visumu, kā tas skaisti notēlojies dzejoļos: «Ēs ritu» un «Mūžīgā saskaņā».

L. Y. 1001

A. RANĶA

GRĀMATU TIRĢŌTAVA

RĪĢĀ, Kr. Barona ielā № 27

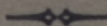
PIEDĀVA

vairumā un mazumā

bez visām jauniznākušām arī pirmskaņa
izdotās grāmatas, žurnālus, rakstu krā-
jumus un jaunības rakstus

Uzņemas arī biblioteku un lasītavu
ierīkošanu (arī iesiešanu)

Apgādā un ņem komisijā
krietnus ražojumus

Pastāvīgi krājumā ļoti bagātīgā izvēlē:

Albumi. Pastkartes. Rakstāmlietas
KANCLĒJAS PIEDERUMI
Skolas grāmatas
jaunas un lietotas

Ārzemju apsūtījumiem nauda iesūtāma iepriekš

Pasūtījumi tiek nekavējoši izpildīti, sa-
ņemot par mazākiem apsūtījumiem pie-
nācīgu sumu pastmarkās, bet lielākus
izsūta arī uz pēcmaksu

Adrese rakstāmas pareizi un skaidri
Skolotājiem, bibliotekām
un biedrībām rabats

170

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304035209

